

УКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНИН

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

2022 рік
Випуск 27

Редакційна колегія:

Відповідальний редактор:

доктор іст. наук, професор С. В. Корновенко.

Заступник відповідального редактора:

доктор іст. наук, професор А. Г. Морозов.

Відповідальний секретар:

кандидат іст. наук Ю. Г. Пасічна.

Члени редколегії:

Арконада Ледесма Пабло – доктор філософії (м. Вальядолід, Іспанія)

Гарсія Андрес Цезар – доктор філософії (м. Вальядолід, Іспанія)

Дарюс Юодіс – доктор філософії, старший науковий співробітник (м. Вільнюс, Литва)

Джордж-Ожен Енаке – доктор іст. наук, професор (м. Галац, Румунія)

Дубінка-Гуца Лізавета – доктор філософії (м. Копенгаген, Данія)

Івангородський Костянтин – доктор іст. наук, доцент (м. Черкаси, Україна)

Льницький Василь – доктор іст. наук, професор (м. Дрогобич, Україна)

Земзюліна Наталя – доктор іст. наук, професор (м. Черкаси, Україна)

Кирилюк Євгеній – доктор економ. наук, професор (м. Черкаси, Україна)

Масненко Віталій – доктор іст. наук, професор (м. Черкаси, Україна)

Путкаралдзе Тамаз – доктор іст. наук, професор (м. Багумі, Грузія)

Радев Тодор – доктор філософії, доцент (м. Софія, Болгарія)

Рєєнт Олександр – доктор іст. наук, член-кор. НАНУ (м. Київ, Україна)

Сердженга Павел – доктор габілітований, професор (Польща)

Стемпнік Анджей – доктор габілітований, професор (м. Люблін, Польща)

Священко Зінаїда – доктор іст. наук, професор (м. Умань, Україна)

Тельвак Віталій – доктор іст. наук, професор (м. Дрогобич, Україна)

Темченко Андрій – доктор іст. наук, доцент (м. Черкаси, Україна)

Тригуб Олександр – доктор іст. наук, професор (м. Миколаїв, Україна)

Черевко Олександр – доктор економ. наук, професор (м. Черкаси, Україна)

Шмігель Міхал – доктор іст. наук, професор (м. Банська Бистриця, Словаччина)

Збірник індексується в міжнародних базах даних:

Index Copernicus ICV 2021: 82.12

Directory of Research Journals Indexing

Scientific Indexing Services

Ulrich's Periodicals Directory

Bielefeld Academic Search Engine (BASE)

Polythematic database of articles from periodicals of the National

Parliamentary Library of Ukraine

Open Ukrainian Citation Index

EuroPub database

LENS.ORG

InfoBase Index

Scilit

Dimensions

Редколегія висловлює
щирю подяку за сприяння
у підготовці випуску
почесному голові асоціації «Незалежне
об'єднання сільськогосподарських
підприємств Чорнобайвського району»,
почесному голові благодійного фонду
імені І.М. Піддубного

**Петру Григоровичу
Душейку**

та керівництву корпорації «Дніпро»:

**Андрію Петровичу Душейку,
Григорію Петровичу Душейку,
Олексію Петровичу Душейку.**

Постановою Президії Вищої атестаційної комісії України
від 22.12.2010 р. № 1-05/8 видання внесено до Переліку
фахових видань з історичних наук
(Бюлетень ВАК України. – 2011. – № 2).

Наказом Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1238
видання включено до Переліку наукових фахових видань України.

Наказом Міністерства освіти і науки України
від 15.10.2019 №1301 видання включено до

Переліку наукових фахових видань України категорії «Б».

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації серія КВ №16452-4924Р від 02.02.2010.

Видається за рішенням вченої ради Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького
(протокол № 7 від 26.05.2022 р.)

Видання здійснюється за організаційної підтримки
Наукового товариства істориків-аграрників, Науково-
дослідного інституту селянства та вивчення аграрної історії

З електронною версією журналу можна ознайомитися
за адресою: <http://ukr-seliyanyn-ejournal.cdu.edu.ua>

UKRAINIAN PEASANT

COLLECTION OF SCIENTIFIC WORKS

2022 year
Issue 27

Editorial board

Executive editor:

Doctor of Historical Sciences, Professor **S. V. Kornovenko.**

Deputy executive editors:

Doctor of Historical Sciences, Professor **A. H. Morozov.**

Executive secretary:

Candidate of Historical Sciences **Y. G. Pasichna.**

Editorial board:

Arconada-Ledesma Pablo, PhD in History (Valladolid, Spain)
Garcia Andres Cesar, PhD in History (Valladolid, Spain)
Darius Juodis, PhD in History, Senior Researcher (Vilnius, Lithuania)
George-Eugen Enache, PhD in History, Professor (Galați, Romania)
Dubinka-Hushcha Lizaveta, PhD in History (Copenhagen, Denmark)
Ivanhorodskyi Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Cherkasy, Ukraine)
Inytskyi Vasul, Doctor of Historical Sciences, Professor (Drohobych, Ukraine)
Zemziulina Nataliya, Doctor of Historical Sciences, Professor (Cherkasy, Ukraine)
Kyryliuk Yevhenii, Doctor of Economic Sciences, Professor (Cherkasy, Ukraine)
Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor (Cherkasy, Ukraine)
Putkaradze Tamaz, Doctor of Historical Sciences, Professor (Batumi, Georgia)
Radev Todor, PhD in Economics, Associate Professor (Sofia, Bulgaria)
Reient Oleksandr, Doctor of Historical Sciences, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)
Serzhenga Pavel, Doctor Habilitowany, Professor (Poland)
Svyaschenko Zinsida, Doctor of Historical Sciences, Professor (Uman, Ukraine)
Stempnik Andzej, Doctor Habilitowany, Professor (Lublin, Poland)
Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor (Drohobych, Ukraine)
Temchenko Andriy, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Cherkasy, Ukraine)
Trygub Oleksandr, Doctor of Historical Sciences, Professor (Mykolaiv, Ukraine)
Cherevko Oleksandr, Doctor of Economic Sciences, Professor (Cherkasy, Ukraine)
Šmigel' Michal, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Banska Bystritsia, Slovakia)

The collection is indexed in international databases:

Index Copernicus ICV 2021: 82.12
Directory of Research Journals Indexing
Scientific Indexing Services
Ulrich's Periodicals Directory
Bielefeld Academic Search Engine (BASE)
Polythematic database of articles from periodicals of the National Parliamentary Library of Ukraine
Open Ukrainian Citation Index
EuroPub database
LENS.ORG
InfoBase Index
Scilit
Dimensions

The Board expresses its sincere gratitude for helping to prepare the issue

to the honorary chairman of the association «Independent association of agricultural enterprises of Chomobayiv district», the honorary chairman of the I. M. Poddubny Charitable Foundation

Petro Grygoryevych Dusheyko
and the leaders of «Dnipro» agro-Industrial corporation:

Andriy Petrovych Dusheyko,
Grygoriy Petrovych Dusheyko,
Oleksiy Petrovych Dusheyko.

According to the decision of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine dated October 22, 2010 №1-05 / 8 was included in the List of professional journals on historical sciences (Bulletin of the Higher Attestation Commission of Ukraine - 2011. - №2). According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 11.21.2015, №1238 the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine.

By the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 15.10.2019 №1301 the edition is included to the Register of Scientific Professional Editions of Ukraine of «B» Category.

Certificate of state registration of printed mass media series KB №16452-4924P from 02.02.2010.

Issued according to the decision of the academic council of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy (records № 7 from 26.05.2022).

The publication is organized with the support of the Scientific Society of Historians-Agrarians, the Scientific-Research Institute of the Peasantry and the study of agrarian history.

The electronic version of the journal is available at the web-address: <http://ukr-seliannyj-ejournal.cdu.edu.ua>

ЗМІСТ

Селянство за умов соціокультурних, соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій другої половини XIX – XX ст.

<i>Боєчко Владислав</i>	Участь у молодіжних спортивно-просвітницьких товариствах селян Східної Галичини і Волині в 20-30 рр. XX ст. за матеріалами газети «Діло».....	5
<i>Голиш Григорій, Лисиця Лариса</i>	Повсякденність українського села в умовах нацистського окупаційного режиму 1941–1943 рр. (на матеріалах Лівобережної Черкащини).....	11
<i>Дабіжа Альона</i>	Підвищення селянської агрономічної культури: напрями і форми роботи сільськогосподарської кооперації в роки НЕПу.....	19
<i>Кузнець Тетяна</i>	Буряківництво на землях Уманського повіту наприкінці XIX – на початку XX ст. за нововиявленими джерелами.....	25
<i>Рогожа Марія</i>	Колгоспна хата-лабораторія – етап на шляху розвитку дослідництва.....	31
<i>Священко Зінаїда</i>	Діяльність Уманського земства з поширення агрономічних знань.....	37

Голодомор 1932 – 1933 рр.

<i>Корновенко Сергій, Федьков Олександр, Степанчук Юрій</i>	Голодомор 1932 – 1933 рр.: фінал селянської революції.....	43
<i>Мальована Ольга</i>	Трагедія Голодомору-геноциду: телевізійний контент України 1990–2010-х рр.....	48
<i>Марочко Василь</i>	Українські «куркулі» – жертви більшовицької політики соціал-шовінізму.....	54

Методологія, історіографія та джерелознавство аграрної історії

<i>Присяжнюк Юрій</i>	Методичні аспекти викладання аграрної історії кінця XVIII – першої половини XIX ст. у ЗЗСО.....	61
-----------------------	---	----

Рецензії

<i>Бобрик Андрій</i>	Спадщина Карла Барта в українському богословському контексті (рецензія на монографію: Шиманович А. Біблійна екзегетика Карла Барта. Черкаси, 2022. 184 с.).....	67
<i>Корновенко Сергій</i>	Держави і революції (рецензія на монографію: Кононенко Ю., Джолос С. Держави і революції. Черкаси, 2022. 316 с.).....	69

CONTENTS

The peasantry under the conditions of socio-cultural, socio-economic and socio-political transformations in the late 19th – the 20th century

<i>Boiechko Vladyslav</i>	Participation of peasants of Eastern Galicia and Volhynia in youth sports and educational associations in the 20-30s of the 20th century according to the materials of the newspaper «Dilo».....	5
<i>Golysh Grygoriy, Lysytsya Larysa</i>	Everydayness of the Ukrainian village in the conditions of the nazi occupation regime of 1941–1943 (on the materials of the left bank of Cherkash).....	11
<i>Dabizha Alona</i>	The improvement of peasant agronomic culture: directions and forms of work of agricultural cooperation in the NEP years.....	19
<i>Kuznets Tetiana</i>	A beet industry on Uman district lands in the late 19th – early 20th centuries according to newly discovered sources.....	25
<i>Rohozha Mariya</i>	Collective farm house is a laboratory - stage on the way of research development.....	31
<i>Svyaschenko Zinaida</i>	Activities of Uman zemstans regarding the dissemination of agronomic knowledge.....	37

The Holodomor 1932 – 1932

<i>Kornovenko Serhii, Fedkov Oleksandr, Stepanchuk Yuriy</i>	Holodomor OF 1932-1933: the final of the peasant revolution.....	43
<i>Malyovana Olga</i>	The tragedy of the Holodomor-genocide: television content of Ukraine in the 1990s and 2010s.....	48
<i>Marochko Vasyl</i>	Ukrainian “kurkuls” – the victims of the Bolshevik policy of social-chauvinism.....	54

Methodology, historiography and source studies of agrarian history

<i>Prysiazhniuk Yuriy</i>	Methodical aspects of teaching agricultural history (in the late 18th – early 19th century) in general secondary education institutions.....	61
---------------------------	--	----

Reviews

<i>Bobryk Andrii</i>	Karl Barth’s heritage in the context of Ukrainian theology (review of the monograph: Shymanovych A. The Biblical Exegesis of Karl Barth. Cherkasy, 2022).....	67
<i>Kornovenko Serhii</i>	States and revolutions (review of the monograph: Kononenko Y, Dzholos S. State and revolutions. Cherkasy, 2022.).....	69

Селянство за умов соціокультурних, соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій другої половини XIX – XX ст.

The peasantry under the conditions of socio-cultural, socio-economic and socio-political transformations in the late 19th – the 20th century

УДК 94:37.018.593(477.83/.86-22)»1920/1930»(045)
DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Boiechko

Vladyslav Boiechko

*Doctor of history, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6023-4832>
e-mail: osbb53@ukr.net*

Bibliographic Description of the Article: Boiechko, V. (2022). Participation of peasants of Eastern Galicia and Volhynia in youth sports and educational associations in the 20-30s of the 20th century according to the materials of the newspaper «Dilo». *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 5-10. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Boiechko

PARTICIPATION OF PEASANTS OF EASTERN GALICIA AND VOLHYNIA IN YOUTH SPORTS AND EDUCATIONAL ASSOCIATIONS IN THE 20-30s OF THE 20th CENTURY ACCORDING TO THE MATERIALS OF THE NEWSPAPER «DILO»

Abstract. The purpose of our research is to clarify the peculiarities of the participation of the Ukrainian peasantry in youth sports and educational associations in Eastern Galicia and Volhynia in the 20-30s of the 20th century according to the materials of the newspaper «Dilo».

The scientific novelty of the publication is in the holistic analysis of the publications of the newspaper of that time «Dilo» about the participation of the Ukrainian peasantry in youth sports and educational associations.

Conclusions. Preservation of national identity was the main task for the Ukrainians in the difficult conditions of life in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth in the interwar period of the 20th century. The formation and activity of Ukrainian sports and educational associations in Eastern Galicia and Volhynia became an objective indicator of the formation of nationally conscious Ukrainian youth. Sports, fire, and scout associations united hundreds of thousands of young Ukrainians around sports, physical education, and national education. The importance of the publication is determined by the fact that in the national historiography for a long time insufficient attention was paid to the issue of the participation of Ukrainian youth in sports and educational associations in Eastern Galicia and Volhynia in the 20-30s of the 20th century.

The important role of sports, fire, and scout associations in the physical and national education of Ukrainian youth has been determined. A certain number of that time publications of the newspaper «Dilo» on the topic of the study were used. The knowledge about the participation of Ukrainian football teams in the Polish championship has been improved. The study of certain aspects of the activities of sports, fire and scout associations such as «Lug», «Sokil» and «Plast» received further development. It is noted that sports, youth sports and educational associations have become an important element of physical hardening and preservation of the national identity of the Ukrainians of Eastern Galicia and Volhynia as a part of the Second Polish-Lithuanian Commonwealth.

Key words: peasantry, sports and educational associations, newspaper «Dilo», Eastern Galicia, Volhynia.

Владислав Боєчко

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2359-1558>
e-mail: osbb53@ukr.net*

Бібліографічний опис для цитування: Боєчко В. Участь у молодіжних спортивно-просвітницьких товариствах селян Східної Галичини і Волині в 20-30 рр. XX ст. за матеріалами газети «Діло». *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 5-10. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Boiechko

УЧАСТЬ У МОЛОДІЖНИХ СПОРТИВНО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВАХ СЕЛЯН СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ВОЛИНІ В 20-30 РР. XX СТ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ДІЛО»

Анотація. Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні особливостей участі українського селянства у молодіжних спортивно-просвітницьких товариствах у Східній Галичині та Волині в 20-30 рр. XX ст. за матеріалами газети «Діло».

Наукова новизна публікації полягає у цілісному аналізі публікацій тогочасної газети «Діло» про участь українського селянства у молодіжних спортивно-просвітницьких товариствах.

Висновки. Збереження національної ідентичності було головним завданням для українців у складних умовах життя Другої Речі Посполитої у міжвоєнний період ХХ ст. Об'єктивним показником формування національно свідомої української молоді стало утворення та діяльність українських спортивно-освітніх товариств у Східній Галичині та на Волині. Визначено важливу роль спортивних, пожежних та скаутських товариств у фізичному та національному вихованні української молоді. Використано певну кількість тогочасних публікацій газети «Діло» по темі дослідження. Удосконалено знання про участь українських футбольних команд у польському чемпіонаті. Подальший розвиток отримали вивчення окремих аспектів діяльності спортивних, пожежних та скаутських товариств: «Луг», «Сокіл» та «Пласт». Зазначено, що спорт і молодіжні спортивно-просвітницькі товариства стали важливим елементом фізичного гартування та збереження національної самобутності українців Східної Галичини і Волині у складі Другої Речі Посполитої.

Ключові слова: селянство, спортивно-просвітницькі товариства, газета «Діло», Східна Галичина, Волинь.

Постановка проблеми. Під час повномасштабної російсько-української війни та утвердження України як європейського лідера у боротьбі із російською агресією актуальними є питання фізичного, морального та національного гартування української молоді. Саме молоді українці першими пішли захищати український народ, територіальну цілісність та суверенітет нашої держави. В історії України є гарні приклади діяльності спортивно-просвітницьких товариств, в яких об'єднувалась, гартувалась фізично і духовно українська молодь. Одним із таких прикладів є спортивні, пожежні та скаутські товариства на західноукраїнських землях в 20-30 рр. ХХ ст. Збереження національної ідентичності було головним завданням для українців у непростих умовах життя у Другій Речі Посполитій в міжвоєнний період ХХ ст. Утворення та діяльність українських спортивно-просвітницьких товариств у Східній Галичині та на Волині стало об'єктивним показником формування національно свідомої української молоді. Спортивні, пожежні та скаутські товариства об'єднували сотні тисяч молодих українців навколо спорту, фізичного та національного виховання. Актуальність публікації зумовлена тим, що у вітчизняній історіографії тривалий час питанням участі української молоді у спортивно-просвітницьких товариствах у Східній Галичині та на Волині в 20-30 рр. ХХ ст. приділялося недостатньо уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До порушеної нами теми за роки незалежності України зверталися вітчизняні історики, які вивчали окремі аспекти, зокрема І. Андрухів¹, Б. Трофим'як², І. Шумський³, В. Окаринський⁴, Ю. Візитів⁵, Т. Панфілова⁶, І. Федоришин⁷ та інші.

Мета нашого дослідження полягає у з'ясуванні особливостей участі українського селянства у моло-

діжних спортивно-просвітницьких товариствах у Східній Галичині та на Волині в 20-30 рр. ХХ ст. за матеріалами газети «Діло».

Виклад основного матеріалу. Фізичний та духовний розвиток сільської молоді Східної Галичини посідав важливе місце у висвітленні подій українського життя на сторінках газети «Діло». У публікаціях газети чітко простежується взаємозв'язок фізичного гартування і національного розвитку молоді, що входила до спортивних і фізкультурних товариств, поширених у 20-30 роки ХХ ст. Особливістю духовного розвитку і виховання молоді було чітке національне спрямування, що формувалося під час діяльності молодіжних об'єднань і товариств. Окрім просвітницьких товариств, широко розвинутою була діяльність фізкультурних та молодіжних товариств, які займалися фізичним розвитком української молоді. Спорт і спортивне життя викликали великий суспільний інтерес і загалом широко висвітлювали на сторінках газети «Діло». Зазвичай, спортивні огляди, повідомлення та спортивна аналітика розміщувалися на останній сторінці газети. У рубриці «Зі спортивного життя» висвітлювались спортивні заходи не лише в Галичині та на Волині, а й по всій Речі Посполитій. Найбільше спортивних новин стосувалося матчів футбольного клубу «Україна», оскільки футбол був найпопулярнішим видом спорту серед населення та сільської молоді. Зазначимо, що участь команди у польському чемпіонаті викликала дискусію серед великої кількості українців, частина людей стояла на позиції, що українським командам не можна грати в «чужому» чемпіонаті. Водночас журналісти і редакція газети «Діло» чітко стояли на позиціях необхідності брали участь у польському чемпіонаті, бо «це допомагає популяризації спорту і робить український спорт більш організованим»⁸. Також широко висвітлю-

1 Андрухів І. *Західноукраїнські молодіжні організації “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”*. Івано-Франківськ: Накладом Івано-Франківського міського товариства “Союзу українок”. 1992.

2 Трофим'як Б. *Гімнастичноспортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.)*. Тернопіль: Економічна думка. 2001.

3 Шумський І. *Молодіжний рух у Західній Україні (1920–1939)*. Тернопіль: ТДПУ. 2002.

4 Окаринський В. *Український скаутський рух (1911–1944 рр.)*: монографія. Тернопіль: Вид-во “Рада”. 2006.

5 Візитів Ю. *Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період*. Рівне: Вид-во “Волинські обереги”. 2008.

6 Панфілова Т. *Культурно-освітні та молодіжно-спортивні товариства й організації Західної України (20-30 – і роки ХХ століття)*. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. 2014. №2(33). С. 26-33.

7 Федоришин І. *Українські культурно-просвітницькі та молодіжні товариства Товмаччини в 1920–1930-х рр.*: дисертація доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 «Історія та археологія» / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна. 2021.

8 День українського спортовця. *Діло*. 1933. 24 травня.

валися спортивні події, організовані Українським спортовим союзом, наприклад, «День українського спортсмена»⁹. Кожного року журналісти і редактори газети «Діло» аналізували спортивні результати українських команд. Підсумки робили за типовою схемою: аналізувався спортивний рік, розкривалися досягнення, недоліки й перешкоди, що їх спричинили; оцінювалися перспективи та ставилися нові чи оновлені завдання, а іноді ті самі, лише інакше сформульовані для наступного спортивного року галицьких українців. Аналізуючи подання спортивних подій, можливо припустити, що публікації на сторінках газети «Діло» сприяли зростанню цікавості українців до розвитку і досягнень національних спортивних команд, українських спортсменів. У більшості спортивних публікацій і аналітики прослідковуються думки про майбутній розвиток національного спорту. Український спорт став важливим елементом збереження національної самобутності українців Східної Галичини у складі Другої Речіпосполитої.

Важливу роль у фізичному і національному вихованні населення відігравали популярні спортивні, пожежні та скаутські (harcerskich) товариства. Найбільш поширеними були «Луг», «Сокіл» та Пласт. Особливістю «Соколу» було те, що організація діяла як на території Габсбурзької монархії (з 1894 р.), так і на території царської Росії (з 1907 р.). У статуті організації зазначалося, що пріоритет діяльності – фізичне виховання українського народу, допомога слабшим та гуртування українців навколо один одного. Натомість нічого не було сказано про політичну складову руху, тобто декларувалась аполітичність молодіжного руху. На нашу думку, це давало змогу працювати легально і охоплювати широкі верстви українців, зокрема молоді. Цілком зрозуміло, що у майбутньому збройні формування насамперед будуть формуватися з учасників цього руху, зважаючи на їх фізичну підготовку та дисципліну. У 1930 р. працювало більше півтисячі товариств «Соколу». Однак вже за декілька років відбувається поступове скорочення кількості організацій, частково через те, що новий Статут товариства ставив «Сокіл» під нагляд Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynosobienia Wojskowego. Загалом сокольські організації створювались як автономні осередки, але на початку 30-х років XX ст. простежується тенденція до централізації навколо «Сокола-Батька» з центром у Львові. Можемо констатувати, що декларована аполітичність товариства дала можливість існувати та продовжувати діяльність аж до 1939 р.

Загалом подібну ситуацію мало також пожежне товариство «Луг», яке було утворене у Львові в 1925 р. Здебільшого «Луг» діяв у сільській місцевості й також концентрувався на фізичному вихо-

ванні молоді. Влада з певною недовірою ставилась до «Лугу», не забороняючи їх діяльність, але намагаючись зменшити їх вплив на українське сільське населення. Впродовж 1929 – 1930 рр. була видана повна заборона на носіння лугових одностроїв у Східній Галичині. На початку 1930-х рр. через зміни в законодавстві щодо громадських організацій осередки «Лугу» зосередилися на веденні активної руханкової і культурно-мистецької роботи. У 1934 р. в Товмачському повіті діяло 20 осередків товариства «Луг». На Товмаччині, попри сильні позиції УСРП та УНДО, «Луг» був єдиною організацією, що зуміла залишитися поза будь-якими партійними впливами¹⁰.

Реалізація польською владою політики пацифікації призвела до значного скорочення діяльності товариства. Наприклад, у 1930 р. провідник «Лугу» Роман Дашкевич зазначав, що фінансова скрута призвела до того, що «Луги» потерпали настільки, що не могли залагодити навіть щорічного Лугового свята у Львові¹¹. Всього працювало 400 Лугових товариств, але вони були розкидані по всіх повітах, без взаємного зв'язку¹². У 1933 р. «Луг», так само, як і «Сокіл», змінив свій Статут і теж діяв під наглядом Urzędu Wychowania Fizycznego i Przynosobienia Wojskowego, що дало можливість існувати до 1939 р.

На сторінках газети «Діло» постійно висвітлювалася діяльність українського «Соколу» та «Лугу». Багато цікавих матеріалів публікувалося у розділі, присвяченому українському спорту. Щоденно з'являлися відповідні замітки про заходи та діяльність національних молодіжних товариств. Окрім спортивних результатів та змагань, «Діло» також висвітлювало Лугові свята у Львові та акції на площі «Сокола-Батька», яка була головною спортивною ареною українців у Львові. Журналісти та редакція газети «Діло» прихильно ставилися до обох організацій, закликали українське населення допомагати та жертвувати їм гроші. Коли відбулася зміна Статуту «Лугу» у 1933 р., що було сприйнято частиною українського населення як акт співпраці із владою, то «Діло» виступило трибуною для представників організації, не піддаючи їх жорсткій критиці, даючи можливість висловитись усім сторонам.

«Пласт», на відміну від «Соколу» чи «Лугу», перебував від початку в іншій ситуації. Створений в 1911 р., він позиціонував себе як скаутська патріотична організація, що ставила собі за мету відновлення української незалежності. Організаційна структура осередків «Пласту» сформувалась ще до війни і була такою:

1) шкільні організації при українських державних і приватних гімназіях, семінаріях та при багатьох польських середньошкільних закладах;

⁹ Ibid.

¹⁰ Федоришин І. *Українські культурно-просвітницькі та молодіжні товариства Товмаччини в 1920–1930-х рр.*: дисертація доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 «Історія та археологія» / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Україна. 2021.

¹¹ День українського спортовця. *Діло*. 1933. 24 травня.

¹² Ibid.

2) пластові «секції», «відділи» товариства «Сокил».

У першому випадку вони поставали за підтримки Крайової шкільної ради, у другому – діяли під патронатом «Сокола-Батька». Паралельно існували пластові гуртки без жодного формального статусу. З переходом до мирних умов життя самовільно відновлювалися старі осередки при школах. Польська влада не забороняла ці об'єднання, але вимагала, щоб «Пласт» отримав своїх опікунів, які б відповідали за діяльність організації. Тому було вирішено перейти під тимчасову опіку Українського крайового товариства охорони дітей та опіки над молоддю (УКТОДОМ), створену митрополитом А. Шептицьким. Паралельно в 1922 р. була створена організація Український Пластовий Улад (УПУ), яка й була головним органом «Пласту». Головна проблема полягала в тому, що УКТОДОМ мали дозвіл на діяльність лише на території Львівського, Краківського, Тернопільського та Станіславського воєводств. Щоб обійти цю заборону, в 1925 р. УПУ подали на реєстрацію до Львівського воєводства власний Статут, але в 1927 р. їм відмовили у реєстрації.

Таким чином, організація розвивалась у складі УКТОДОМУ. Згідно із розпорядженнями польської влади, «Пласт» мав існувати як суто шкільна організація, охоплюючи переважно учнів середніх навчальних закладів. Молодь іншого віку належала переважно до товариств «Сокил» і «Луг», хоча часто вони теж неофіційно належали до «Пласту». У 1925 р. було проведено внутрішню організаційну реформу у «Пласті»: у 1925 р. було створено *Uład Starszych Plastuniw*, куди приймалася молодь віком 18-25 років (пізніше великий вплив над цим осередком отримали ОУН та УВО). У 1927 р. було створено *Uład Plastuniw Nowaczkiw* (приймали дітей у віці 7-12 років), а в 1930 р. – *Uład Plastuniw Senioriów* (для людей старше 25 років)¹³.

Незважаючи на обмеження влади, «Пласт» залишався найпопулярнішою організацією на території Східної Галичини. Газета «Діло» регулярно висвітлювала діяльність товариства, розміщуючи коментарі щодо необхідності підтримки розвитку осередків «Пласту». Станом на 1930 р. існувало близько 100 куренів, що налічували 6 тисяч членів організації. Невизначений правовий статус і національна спрямованість діяльності «Пласту» не влаштовувала польську владу. Тому приводом для заборони «Пласту» у Східній Галичині став напад члена «Пласту» на «wóz pocztowy pod Wóbrką». Це наклалося також на процес «пацифікації» Східної Галичини і призвело до арешту 60 членів «Пласту», яких звинуватили у належності до УВО і поширенні українських агітаційних матеріалів¹⁴. Окрім ареш-

тів членів «Пласту», було видано заборону на діяльність організації на території Східної Галичини.

Публікації, розміщені у газеті «Діло», всебічно підтримували членів «Пласту» і негативно сприймали арешти та заборону діяльності товариства. На Волині «Пласт» розвивався за схожим сценарієм, перебуваючи під опікою рівненської «Просвіти». Вочевидь, головна мета полягала в тому, щоб схилити українські товариства, зокрема і Пласт, до співпраці з польськими властями¹⁵. Польська влада на Волині дуже негативно сприймала «Пласт», підозрюючи їхній зв'язок з УВО. Органи влади прекрасно усвідомлювали небезпеку пластового руху для польської держави, тому ретельно вивчали пластові документи і методики виховання¹⁶. Систематично вилучалася українська заборонена література, листівки із закликами боротись за незалежність України та листування із проводом УВО. Польська влада чекала зручного приводу для заборони «Пласту» і знайшла його під час з'їзду в 1927 р. у селі Олександрія Рівненського повіту. Після цього з'їзду було видано розпорядження «Просвітам» закрити усі «Пласти». Це мотивувалось тим, що волинський «Пласт» отримував гроші із централу у Львові, що перевищувало повноваження, які мала «Просвіта».

Відзначимо, що формальна заборона на діяльність «Пласту» не зупинила скаутський рух українців, адже і до цього статус організацій був не до кінця визначений і «Пласт» продовжив існувати у підпіллі. Разом із заборонаю «Пласту» влада втратила можливість контролювати та регулювати діяльність руху. Заборона «Пласту» на Галичині і одночасна «пацифікація» Східної Галичини призвели до радикалізації молодих українців, частина із яких належала до «Пласту». У підпіллі ця діяльність мала чітко виражений антипольський характер і була спрямована на повалення польської влади. Газета «Діло» дуже детально висвітлювала діяльність «Пласту», загалом підтримуючи напрям розвитку організації, постійно заперечуючи зв'язок «Пласту» із ОУН та УВО, відстоюючи принцип «індивідуальної, а не колективної відповідальності»¹⁷.

Загалом новини про діяльність «Пласту» на сторінках газети «Діло» можна поділити на такі категорії:

- статті, в яких розповідалося про діяльність та життя «Пласту» («Пласт» і пластуни в таких статтях глорифікуються);
- публікації із нагоди заходів, присвячених святковим датам діяльності «Пласту» (у таких статтях автори роблять історичний екскурс і розповідають про історію «Пласту»);
- статті-відповіді на негативні публікації про діяльність товариства у польській пресі;
- статті-заклики до українців для пожертв і посильної допомоги на користь «Пласту».

13 Зміна статуту товариства «Луг». *Діло*. 1933. 18 січня.

14 Ryszard Torzecki, *Kwesie ukraińska w latach 1923-29*. P. 306.

15 Візитів Ю. *Пластовий рух на Волині в міжвоєнний період*. Рівне: Вид-во «Волинські обереги». 2008. С. 129.

16 Ibid.

17 Ревізія та арештування у Львові. *Діло*. 1930. 30 вересня.

Загалом інформаційна підтримка і позитивне ставлення журналістів газети «Діло» до «Пласту» очевидне. Адже «Пласт» стояв на повністю проукраїнських позиціях, відмовлявся інтегруватись у польські скаутські структури і був найбільш потужною українською молодіжною організацією, яка займалась фізичним та національним вихованням української молоді. Відзначимо, що в 1930-х рр. понад 45% молодих людей віком від 18 до 25 років належали до того чи іншого громадського товариства, а майже 10% студентів належали до різних фахових культурно-освітніх та політичних об'єднань [6, 32].

Окрім інформації про діяльність спортивних і молодіжних організацій, на сторінках газети «Діло» висвітлювалися національні культурні заходи. Більшість із них пов'язана із святкуванням ювілеїв та урочистих зібрань національних організацій. Так, 12 січня 1934 р. газета «Діло» опублікувала велику статтю «В 50-ліття заснування першого українського жіночого товариства у Галичині». У публікації йшлося про здобутки товариства українського жіноцтва як важливого чинника національного суспільного життя. На думку автора статті, провідну роль у цьому процесі відіграла Нагала Кобринська – ініціаторка заснування «Товариства руських жінок» в 1884 р. «творець зорганізованого жіночого руху і піонер українського фемінізму»¹⁸. Із нагоди 35-ти років діяльності «Станіславського Бояна» газета «Діло» 29 січня 1933 р. проінформувала читачів про найважливіші здобутки вищевказаного музичного товариства: 22 випуски «Музичної бібліотеки» та організацію одного з найкращих хорових колективів Галичини¹⁹.

Чимало цікавого матеріалу опублікувала газета про відомих громадсько-політичних діячів, літераторів та науковців другої половини XIX – початку XX ст. Зокрема, детальний аналіз життєвого шляху М. Грушевського зроблено на сторінках «Діла» у 1926 р. у статті «Всеукраїнське свято (ювілей акад. М. Грушевського)»²⁰, із нагоди 60-ти річного ювілею від дня народження академіка і 40-річчя його літературної, громадської й наукової діяльності. Оцінюючи внесок видатного історика у розбудову національного життя українців, газета писала: «Свято - це радісний день для цілої соборної України, бо дійсно, хто з наших теперішніх діячів більше заслужений перед цілою українською землею, як акад. Грушевський?»²¹. Також у 1926 р. «Діло» не могло не згадати про десяту річницю із дня смерті І. Франка – видатної постаті в політичному, національному та літературному житті Східної Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Українське музичне мистецтво також знайшло своє відображення на шпальтах газети «Діло». Зо-

крема, вшановуючи 20-ту річницю від дня смерті відомого композитора А. Вахнянина, газета опублікувала низку статей про його творчу та політичну діяльність. Автори розповіли про плідну працю композитора, який був професором гімназії і депутатом Австрійського парламенту, одним із організаторів Музичного інституту у Львові, активним учасником національно-культурних («Просвіта», «Руська Бесіда») та музичних («Теорбан», львівський «Боян») товариств²². Аналізуючи творчі здібності А. Вахнянина, його сучасник зазначив: «Гарний співак, фанатичний любитель хорового співу, запалений організатор хорових гуртків, а врешті один з передових музиків-композиторів Галичини минулого віку»²³. Також на сторінках «Діла» з'явилася стаття, в якій представлено детальний аналіз музичного доробку композитора, з акцентовано не лише на здобутках, а й на недоліках.

Висновки. Отже, українське спортивне та культурне життя, що регулярно висвітлювалося на сторінках газети «Діло» протягом 20-30-х рр. XX ст., сприяло розвитку національної самосвідомості українців. Актуальні та цікаві дискусії на сторінках газети щодо спортивних подій і регулярне висвітлення діяльності фізкультурних організацій української молоді гуртувало та об'єднувало українців. Редакція газети «Діло» опублікувала чимало публіцистичних статей, спогадів та посмертних згадок, що складають цікавий джерельний матеріал для вивчення спортивного та культурного життя українців Східної Галичини і Волині. За допомогою публікацій щоденної газети «Діло» можливо відтворити суспільну атмосферу, що панувала у тогочасному українському суспільстві на західноукраїнських землях. Цікава інформація газети дає змогу з'ясувати особливості діяльності національно-культурних товариств та ставлення українського суспільства до важливих подій в 20-30 ті рр. XX ст. Значну кількість різнопланового матеріалу на шпальтах часопису присвячено діяльності видатних українських діячів: науковцям, літераторам, митцям, що суттєво впливали на розвиток національної самосвідомості українців загалом, а також були моральними авторитетами для учасників національних спортивно-молодіжних товариств. Українська преса відіграла важливу роль у загальному розвитку культури тогочасного українського суспільства. Редакція і журналісти газети «Діло», регулярно висвітлюючи діяльність молодіжних спортивно-просвітницьких товариств, зробили значний внесок у поширення та розвиток національної самосвідомості українців на західноукраїнських землях.

18 Проти нападів на «Пласт». *Діло*. 1929. 27 листопада.

19 Концерт в пам'ять Анатолія Вахнянина. *Діло*. 1928. 21 травня.

20 35-ліття Станіславського «Бояна». *Діло*. 1933. 29 січня.

21 Ibid.

22 Концерт в пам'ять Анатолія Вахнянина. *Діло*. 1928. 21 травня.

23 Ibid.

References:

1. Andrukhiv, I. (1992). Zakhidnoukrainski molodizhni orhanizatsii “Sokil”, “Sich”, “Plast”, “Luh”. [Western Ukrainian youth organizations “Sokil”, “Sich”, “Plast”, “Luh”]. Ivano-Frankivsk: Nakladom Ivano-Frankivskoho miskoho tovarystva “Soiuzu ukrainok”. [in Ukrainian].
2. Trofymiak, B. (2001). Himnastychnosportyvni orhanizatsii v natsionalno-vyzvolnomu rusi Halychyny (druha pol. XIX st. – persha pol. XX st.). [Gymnastics and sports organizations in the national liberation movement of Galicia (second half of the 19th century - first half of the 20th century)]. Ternopil: Ekonomichna dumka. [in Ukrainian].
3. Shumskiy, I. (2002). Molodizhnyi rukh u Zakhidnii Ukraini (1920–1939). [Youth movement in Western Ukraine (1920–1939)]. Ternopil: TDPU. [in Ukrainian].
4. Okarynskyi, V. (2006). Ukrainskyi skautskyi rukh (1911–1944 rr.). [Ukrainian Scout Movement (1911–1944)]. Ternopil: Vyd-vo “Rada”. [in Ukrainian].
5. Vizitiv Yu. (2008). Plastovyi rukh na Volyni v mizhvoiennyi period. [Layer movement in Volyn in the interwar period]. Rivne: Vyd-vo “Volynski oberehy”. [in Ukrainian].
6. Panfilova, T. (2014). Kulturno-osvitni ta molodizhno-sportyvni tovarystva y orhanizatsii Zakhidnoi Ukrainy (20-30 – i roky KhKh stolittia). [Cultural-educational and youth-sports associations and organizations of Western Ukraine (20-30s - and years of the 20th century)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Istoriiia*. [Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: History], 2(33), 26-33. [in Ukrainian].
7. Fedoryshyn, I. (2021). Ukrainski kulturno-prosvitnytski ta molodizhni tovarystva Tovmachchyny v 1920–1930-kh rr. [Ukrainian cultural and educational and youth societies of Tovmachyna in the 1920s and 1930s]. *Doctors tesis*. [in Ukrainian].
8. *Dilo*. [Dilo], 24 travnia 1933, Den ukrainskoho sportovtsia. [in Ukrainian].
9. *Dilo*. [Dilo], 24 travnia 1933, Den ukrainskoho sportovtsia. [in Ukrainian].
10. *Dilo*. [Dilo], 18 sichnia 1933, Zmina statutu tovarystva «Luh». [in Ukrainian].
11. Ryszard, T. Kwesia ukraińska w latach. [Kwesia ukraińska w latach 1923-29], S. 306. [in Poland].
12. *Dilo*. [Dilo], 30 veresnia 1930, Revizii ta areshtuvannia u Lvovi». [in Ukrainian].
13. *Dilo*. [Dilo], 27 lystopada 1929, Protty napastei na «Plast». [in Ukrainian].
14. *Dilo*. [Dilo], 12 sichnia 1934, V 50-littia zasnuvannia pershoho zhinochoho tovarystva v Halychyni. [in Ukrainian].
15. *Dilo*. [Dilo], 29 sichnia 1933, 35-littia Stanislavskoho «Boiana». [in Ukrainian].
16. *Dilo*. [Dilo], 21 travnia 1928 rik, Kontsert v pamiat Anatolia Vakhniana. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 20.04.2022

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.2022

УДК 94:325.454(477.5-22-51:430)“1941/1943”(045)
DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Golysh-Lysytsya

Grygoriy Golysh

Candidate of Sciences in History, Associate Professor, Director of M. Maksymovych Research Library, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5203-0859>
e-mail: biblioteka.cnu@gmail.com

Larysa Lysytsya

Candidate of Sciences in History, Associate Professor of the Department of Archeology and Auxiliary sciences of history, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9915-6325>
e-mail: lorlus@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Golysh, G. & Lysytsya, L. (2022) Everydayness of the Ukrainian village in the conditions of the nazi occupation regime of 1941–1943 (on the materials of the left bank of Cherkash). *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 11-18. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Golysh-Lysytsya

EVERYDAYNESS OF THE UKRAINIAN VILLAGE IN THE CONDITIONS OF THE NAZI OCCUPATION REGIME OF 1941–1943 (ON THE MATERIALS OF THE LEFT BANK OF CHERKASH)

Abstract. Purpose. *The purpose of this investigation is to find out the main features of everyday life in the Ukrainian countryside under the Nazi occupation regime and to substantiate the provisions of its terrorist and misanthropic nature on the basis of archival and published sources, oral history, in the context of local wartime events.*

Scientific novelty. *We can see it in the introduction into scientific circulation of hitherto unknown archival and narrative sources, the publication of new facts of regional history on this basis, and the presence of original interpretive constructions.*

Conclusion. *According to the empirical material, the everyday life of the villages of the Left Bank of Cherkasy region under the Nazi occupation regime, despite certain peculiarities, generally fit into the all-Ukrainian context of that extraordinary era. Many villagers fell victim to Nazi terror, were subjected to forced deportations and all sorts of restrictions. The occupiers considered the village as the primary source of replenishment of the Reich's food resources, so they pursued a policy of shameless looting, inhuman exploitation, and deportation. The reform of agriculture declared by them was not realized due to the prevalence of Ukrainophobic intentions in the occupation policy. In the field of educational and cultural life, the occupiers consistently pursued a line of deintellectualization and spiritual zombies of Ukrainians. The facts of local origin presented in the article convincingly consistently reveal the anti-Ukrainian and inhumane nature of the Nazi occupation regime. The everyday life of the village at that time was characterized by the emergence of the problems of survival of the peasants under the occupation pressure.*

Given the epistemological prospects of the topic discussed in this article, it needs further study and diversification based on the involvement of new facts of regional history.

Key words: *occupation, occupation authorities, auxiliary police, “new order”, terror, Zolotonosha, “public yard”, taxes, Reich, “ostarbeiter”, “public schools”, tactics of “scorched earth”.*

Григорій Голиш

кандидат історичних наук, доцент, директор Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5203-0859>
e-mail: biblioteka.cnu@gmail.com

Лариса Лисиця

кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9915-6325>
e-mail: lorlus@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Голиш Г., Лисиця Л. Повсякденність українського села в умовах нацистського окупаційного режиму 1941–1943 рр. (на матеріалах Лівобережної Черкащини). *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 11-18. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Golysh-Lysytsya

ПОВСЯКДЕННІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В УМОВАХ НАЦИСТСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ 1941–1943 РР. (НА МАТЕРІАЛАХ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ ЧЕРКАЩИНИ)

Анотація. Мета. На основі архівних та оприлюднених джерел, надбань «усної історії», в розрізі місцевих подій воєнного часу з'ясувати основні риси повсякдення українського села в умовах нацистського окупаційного режиму та обґрунтувати положення про його терористичну й людиноненавистницьку сутність.

Наукова новизна. Її вбачаємо в уведенні в науковий обіг досі невідомих архівних та нарративних джерел, оприлюднення на цій основі нових фактів регіональної історії, наявності оригінальних інтерпретційних побудов.

Методологія. Запропоноване дослідження виконано в руслі соціальної історії та воєнної антропології з використанням розгалуженого методичного інструментарію: аналізу, синтезу, компаративістики, персоналізації, історичної статистики та полідисциплінарних і мікрорівневих підходів.

Висновки. Повсякденність сіл Лівобережної Черкащини в умовах нацистського окупаційного режиму, попри певні особливості, загалом вписувалася в загальноукраїнський контекст тієї непересічної доби. Чимало сільських мешканців стали жертвами нацистського терору, піддавалися насильницьким депортаціям і усіляким обмеженням. Окупанти розглядали село як першочергове джерело поповнення продовольчих ресурсів Райху, тому проводили політику безсоромного грабунку й нелюдського визиску. Задекларована ними реформа сільського господарства не була зреалізована через провал в окупаційній політиці українофобських намірів. В освітньо-культурному житті окупанти послідовно проводили лінію на деінтелектуалізацію та духовне зомбіювання українців. Наведені в статті факти місцевого походження переконливо розкривають послідовно антиукраїнську й антигуманну сутність нацистського окупаційного режиму. Повсякденність тогочасного села характеризувалася виходом на передній план проблеми виживання селян під окупаційним пресом.

Ключові слова: окупація, окупаційна влада, допоміжна поліція, «новий порядок», терор, Золотоніщина, «громадський двір», податки, Райх, «остарбайтер», «народні школи», тактика «випаленої землі».

Problem statement. Among the leading problems of domestic historiography, the history of the German-Soviet war occupies a prominent place. After all, the matrix of historical research is also projected onto modern society, and historical phenomena have the ability to stimulate social processes from a distance of many decades. The study of military issues seems especially motivated in view of Ukraine's current state of war, which was unleashed against it by the Russian Federation. Turning to the analysis of the events of 80 years ago allows us to establish certain analogies of the events, to single out their specifics, and, most importantly, to take into account the lessons of the past as much as possible. From the mentioned issues, the topic of the situation of Ukrainian society under the conditions of the Nazi occupation regime stands out in relief due to its human dimension. In this connection, a micro-level slice of the history of the under-occupation Ukrainian village on the example of events in regional history is considered appropriate.

Research analysis. The problem outlined by us has become the subject of consideration by modern

Ukrainian researchers. At the comprehensive level, O. Perehrest thoroughly researched the general trends of the situation of the Ukrainian village during the war, whose works were carried out on a vast source massif and contain convincing conceptual generalizations^{1, 2, 3}. The regional section of this problem is carried out in the works of local historians M. Ponomarenko⁴, M. Prylipko⁵, the authors of this publication^{6, 7}, as well as in the fundamental local history book «Cherkashchyna. The history of the region and its population»⁸. However, the study of the problem in local history works is fragmentary and incomplete, which makes it necessary to deepen and expand heuristic efforts.

In view of the above, the **purpose** of this investigation is to find out the main features of the everyday Ukrainian village under the conditions of the Nazi occupation regime and to substantiate the position about its terrorist and misanthropic nature, based on archival and publicized sources, «oral history» assets, in the context of local wartime events. The territorial continuum of the proposed study is determined by the borders of the modern Left-bank Cherkasy region (Zolotonisky district),

1 Перехрест О. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1945 рр.). Київ : Б. в. 2010. 150 с.

2 Перехрест О. Українське село 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького. 2011. 668 с.

3 Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : історичні нариси. (Кн. 1). Київ. 2011. 668 с.

4 Пономаренко М. Золотоніщина. Золотоноша : Б. в. 1998. 80 с.

5 Приліпко М. Чорнобаївщина. Велична історія рідного краю (від найдавніших часів до сьогодення). Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А. 2008. 538 с.

6 Голиш Г., Пономаренко М. Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Черкаси : Відлуння-плюс. 2000. 240 с.

7 Голиш Г., Лисиця Л. Подорож Златокраєм : нарис історії Золотоніщини та її поселень від давнини до сьогодення. Черкаси: Вертикаль. 2018. 580 с.

8 Масненко В., Поліщук В. Черкащина: історія краю та його людності. Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко. 2017. 698 с.

chronologically by the period of the Nazi occupation of the region (September 1941 – September 1943).

The statement of the basic material. After the retreat of units of the 26th Army of the South-Western Front from the Cherkasy Left-bank, on September 19-21, 1941, Hitler's troops entered the then regional centers of Zolotonosha, Helmyaziv, Drabiv, Chornobay, Irkliiv, and Kovalivka. The region was occupied by units of the 257-th division of the Wehrmacht, while in some villages the Nazis were met with bread and salt by groups of local residents, mostly from among those dissatisfied with the Soviet government. Since then, the period of Nazi occupation began in the Zolotonosha lands, which lasted two years and a few days in total. Already in the coming days, the occupiers drove the inhabitants of the villages to the central squares and German officers appeared before them (through an interpreter). It was ordered, under the threat of execution, to immediately surrender all selected weapons and military ammunition, not to provide any shelter to the surrounding Red Army men, Jews, or communists. Columns of Soviet prisoners of war who were encircled near Cherkasy and captured were driven through the villages. Dozens of them after filtering (commanders, commissars, Jews, seriously wounded) were shot in front of the villagers⁹.

Immediately after their arrival, the occupiers began to establish management of the occupied territories. A German military-civilian and Ukrainian auxiliary administration was created in Zolotonyshchyna. The structure of the local occupation administrative vertical was as follows: the district headed by the Gebit Commissioner (Zolotonisky Gebit, which was part of the Kyiv General District) – the district under the authority of the head of the district administration (as before the war – Zolotonisky, Helmyazovsky, Irkliivsky, Chornobayivsky) – village starostats. The Kovalivskyi and Drabivsky districts were included in the Pyryatinskyi debitage¹⁰. The functions of the village administrations (starostas) included the implementation of resolutions, orders, and orders of the occupation authorities regarding the collection of monetary and in-kind taxes on products and clothing, organizing the work of public yards, mobilizing villagers to perform labor duties, as well as facilitating the sending of young people to the Nazi Reich¹¹.

Elders were usually appointed willing peasants from the categories repressed by the Soviet authorities, who showed firm determination to

faithfully serve the Reich. However, the occupying power assumed certain miscalculations in the staffing of this management structure. Yes, in the village Ya. Velichka was initially appointed as the village headman of Den'hy, but as soon as the occupiers found out about his past (at one time he was a collective farm activist, a member of the Communist Party), he was immediately shot. Instead, P. Globa, who, from the point of view of the German authorities, had an «impeccable application form» (as deposed) became the new head of the three-person¹². As for the auxiliary police, the sources of its formation were quite diverse. Of course, its ranks were primarily those who suffered from Soviet power, and in this case the motives of revenge prevailed. Among the volunteers, there were also those who considered this formation as a law enforcement body (the insight came later). Some young people considered joining the police as a way to avoid being sent to Germany. Cases of violent mobilization of local residents to police ranks were not unique. It is known from the memories of old residents that a resident of the village was brutally beaten for refusing to serve in the police. s. Den'hy D. Sushchenko (teacher), as a result of which he became disabled and later died.

The police unit of terrible fame, if not the most brutal in the region, came to be in the village. s. Den'hy, the personnel of which fluctuated in different years between 10 and 15 people. Its leader was V. Nosenko, who came from a family of repressed people, was filled with a thirst for revenge and deserted from the ranks of the Red Army at the beginning of the war. In total, 27 villagers passed through the police service in this village (they were in its ranks from two months to two years)¹³.

Despite certain illusions and hope that the «new order» would bring a better life, the peasants quickly had the opportunity to see the terrorist nature of the occupation regime. The very first commandment of the invaders was the general destruction of bearers of communist, later nationalist ideology, Soviet activists, Jews, as well as those suspected of supporting the Resistance movement. The cases when such people were handed over to the occupation authorities by their fellow villagers became quite widespread. In order to encourage such «humane» acts, a considerable reward was provided from the occupiers: 10,000 krb.¹⁴.

People from the villages were driven to Zolotonosha and shot on the territory of the beet post or military town. O. Frolova, an eyewitness of those events, recalled: «...They (prisoners - author)

9 Спогади І. С. Сушенка, 1924 р. н., с. Деньги. *Особистий архів Голиши Г. М.*

10 Масненко В., Поліщук В. Черкащина: історія краю та його людності. Черкаси : Вид. Ю. Чабаненко. 2017. С. 477–478.

11 Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.* 2011. №1. С. 322–323.

12 Спогади М. Я. Басая, 1925 р. н., с. Деньги. *Особистий архів Голиши Г. М.*

13 Спогади І. С. Сушенка, 1924 р. н., с. Деньги. *Особистий архів Голиши Г. М.*

14 *Українське слово.* 1941. 13 грудня.

were taken out in batches of 120 people, placed near the funnels ... and shot. When the funnels became overflowing with corpses, then the Germans began to throw the shot into the well, which was in the yard of the beet depot»¹⁵. In November 1941, an action was held to identify the Jewish population on the territory of the region. All these unfortunate people were driven to the tracts of Yarka and Strunkivka, where they were shot). In total, more than 3,500 Jews, including the elderly, women and children, became the victims of «Zolotonsky Babynyn Yar» (6, 32–33).

Already at the end of 1941, the occupiers destroyed 81 inhabitants of Helmyazov, 32 of Bubnivska Slobidka, 28 of Bohdans, 20 each of Pleshkans and Podstavaks, and 18 of Kalenyk¹⁶. The occupiers carried out new terrorist actions in the following year. For example, residents of s. Den'hy 1942 brought three big waves of bloody massacres. Just in time for Christmas, the occupiers, together with the local police, staged a roundup during which 36 local residents were arrested, suspected of being disloyal to the regime or having links with the partisans. They were sent to Zolotonosha, where V. Nosenko «sorted» these condemned: who would go to the barbed wire – therefore, to death, and who would go to the cell: there was a glimmer of hope for life. Only five were lucky, the remaining 31 were shot in the prison yard after being tortured, and mostly this was done by the s. Den'hy executioner V. Nosenko together with his policemen.

After the «bloody Christmas» in Den'hy, a new doomsday came, this time on Vasyl (the old New Year of 1942). On the initiative of the same V. Nosenko, another punitive action was carried out under the formal pretext of identifying and killing partisans. Hungarian punitive squad arrived in the village, and on that terrible day, 9 people from Dengiv were shot dead right on the streets of the village. The days of July 25 and 26, 1942, when the punishers and the local police caught 43 villagers in Den'hy and sent them to Zolotonosha, were engraved in the memory of the local residents. After another «sorting», in which the village headman P. Globa took part together with V. Nosenko, 36 people were shot. Among these innocent victims was the local teacher R. Yoffe and her young son¹⁷.

From July 25 to 31, 1942, the occupiers conducted a kind of «cleansing», during which the

remnants of the party-Soviet active in all districts of Cherkasy's Left Bank were arrested and shot. 7 national patriots who promoted the idea of an independent Ukraine were also shot¹⁸. In March 1943, the so-called «The Bakaiv Tragedy». From the village 63 nursing home wards were taken from Bakaivka to Zolotonoshi, and all these infirm people were destroyed¹⁹.

Sometimes the executioners resorted to barbaric methods of killing local residents. Thus, the punishers drowned several dozen activists of Drabiv in reservoirs near the villages of Svichkivka and Mykhailivka²⁰. In Zolotonosha, the occupiers harassed the prisoners with shepherd dogs, which dismembered people's bodies. The arrested were also driven through rows of stakes pointed at the top, as a result of which many died in terrible agony²¹. A 90-year-old resident of the village of K. Demchenko's Den'hy was burned alive in his house together with his disabled son Mykhailo. And her fellow villager, 80-year-old M. Prokopenko, was doused with gasoline by the police and burned in a pit²². The above facts convincingly testify to the terrorist and misanthropic essence of the Nazi «new order». There is no statute of limitations on these heinous crimes against humanity.

The occupiers, relying on collaborationists, took a number of measures to improve economic life. In this regard, the village was of interest to them primarily as a source of replenishment of the food resources of the Reich. Issues of agriculture were dealt with in the districts of Hebitsladswirt, and in the districts of Kraisländwirt, in addition to the occupation, the Ukrainian civil apparatus of land management and agricultural production also operated²³.

Although the Nazis announced the «final end of the collective farm system» already in the first days of the occupation, they were in no hurry to eliminate it. In the end, they introduced the so-called agrarian reform in accordance with the announced agrarian reform. «public yards» were essentially a copy of the collective farm, and therefore just as convenient a form of robbery of the peasants. As under the collective farm system, the agricultural enterprise was divided into production teams. The former state farms were transformed into state estates (for example, in the villages of Vesely Khutor, Velyka Burimka, Krasenivka, Stary Kovrai, Tarasivka)²⁴,

15 Німецькі окупанти на Полтавщині (1941–1943 рр.). Полтава. 1947. С. 24.

16 Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). Ф. Р-87. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 20.

17 Тарасенко П. Відверніться від них, люди. *Вісті з України*, 1972. 20 січня.

18 Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 34. Арк. 1.

19 Величко Е. Трагедія в доме престарелих. *Удар по врагу*. 1943. 1 октября.

20 Драбів. *Історія міст і сіл. Черкаська обл.* Київ: Вид УРЕ. 1972. С. 170.

21 Німецькі окупанти на Полтавщині (1941–1943 рр.). Полтава. 1947. С. 27.

22 ДАЧО. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 3.

23 Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.: історичні нариси. (Кн. 1). Київ. 2011. С. 479.

24 Приліпко М. Чорнобаївщина. Велична історія рідного краю (від найдавніших часів до сьогодення). Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А. 2008. С. 375.

and MTS (in particular, Helmyazivska, Zolotoniska) were reorganized into agricultural bases. All these enterprises were under the control of German district commandants.

The crop wedge had about the same appearance as before the war, although it was expanded with poppy and tobacco crops. The occupation authorities brought to the agricultural enterprises annual plans for mandatory supplies of grain, potatoes, vegetables, meat, milk, and eggs to the Reich and unconditionally demanded their implementation.

After the actual failure of the autumn agricultural campaign, the occupation authorities resorted to extraordinary measures to organize sowing in the spring of 1942, which was reflected in the special circular of E. Koch «Regarding the spring sowing campaign of 1942» (February 18, 1942).

Payment for labor in the estates was made in the form of the same working days, which were slightly more filling than in the collective farms (1.5-2 kg of bread per working day). The chairman's monthly remuneration was 80 working days, the foreman – 40, and the rank-and-file – depending on labor participation and output.

Although all restrictions were removed from the development of personal subsidiary farms and they received a private status, in fact they also became primarily a source of replenishment of the food resources of the Reich. Peasants suffered from an overwhelming burden of all kinds of taxes: in the Reichskommissariat «Ukraine» they paid more than 12 of their types: per capita, household, as well as for each horse, cow, and even dog and cat. O. Perehrestom calculated that in 1943. For example, horse owners were taxed with annual fines in the amount of 240 krb. for each head. The total amount of taxes paid by the peasants of Poltava region reached 3112 kr. from each yard²⁵.

Taxes in kind were also raised: compulsory deliveries of agricultural and animal husbandry products by peasant farms were established. Peasants were obliged to hand over grain, vegetables, peas, beans, berries, meat, milk, eggs, fish, fodder, and all this was strictly controlled by the occupation authorities. District Administration for Agriculture forbade the peasants to grind grain until the plan for filling the grain to the seed and insurance funds was implemented²⁶. The order of the commandant of the city of Zolotonosh from January 15, 1942 became characteristic in this regard: «Whoever does not hand over milk to the butter factory will be fined up to 10,000 rubles, and whoever sells milk will be shot»²⁷.

However, despite the harsh punitive measures of the occupiers, there was a significant failure to fulfill the plan for the supply of agricultural products. Thus, at the end of 1942, the commandant of the Drabiv district, K. Becker, stated in his report that the plan for the donation of eggs by local authorities and the population was only one-third fulfilled²⁸.

Slaughter of livestock in private farms was carried out only with the permission of the headman and in specially designated places for this purpose. At the same time, it was allowed to keep only 25% of the products from the completed mandatory supply plan for personal needs. It was strictly forbidden to slaughter breeding animals, beef and dairy cows, farrowing sows, and working oxen. In the case of «illegal» slaughter, the meat was confiscated, and the guilty were subject to punishment²⁹.

Manipulating the public consciousness of the peasants, the occupation authorities announced the solemn transfer of land to them for homestead farming, and as a result demonstrative gatherings were held in large villages. Such an event with the participation of Denhi people took place on the day of the Resurrection of Christ in the village of Bogushkova Slobidka (the old name was returned during the occupation of the village of Chapaevka) at the stadium crowned with a large portrait of A. Hitler. The course of this odious action was pompously covered on the pages of the collaborationist newspaper «Zolotonisky Visti». Heideman, Gebitslandwirt Commissioner and Gebitslandwirt Büchner, who were present here, made propaganda speeches, and then a solemn handing over of documents for ownership of 678 hectares of land to 929 peasant households took place.

The occupation authorities organized the distribution of warm winter clothes for the German soldiers by the population. At the same time, both monetary payment for each surrendered unit and bonuses were provided. Thus, the reward for a voluntarily surrendered jacket was 50-400 krb, and the premium was 2 liters of vodka and a kilogram of terry cloth, for felted felt 50-120 krb, 1 liter of vodka and 2 kg of terry cloth, for cotton pants 50-120 krb, per kg vodka and shags. Whoever surrendered a cargo sled in a harness received up to 1,500 krb in payment and 3 liters of vodka and a kg of shag as a premium³⁰.

During the occupation, there were shops in the villages, but their range of goods was extremely poor: only rye bread, soap (with significant interruptions), and also shovels, pitchforks, and knives were sold.

25 Перехрест О. Сільське господарство України в період нацистської окупації. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : історичні нариси. (Кн. 1). Київ. 2011. С. 479.

26 Голиш Г. Пономаренко М. Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Черкаси : Відлуння-плюс. 2000. С. 27.

27 Німецькі окупанти на Полтавщині (1941–1943 рр.). Полтава. 1947. С. 40.

28 Козоріз В. Драбів і Драбівщина : нариси з історії рідного краю. Черкаси: Вертикаль. 2019. С. 545.

29 Українське слово. 1942. 11 лютого.

30 ДАЧО. Ф. Р-1842. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 133.

The peasants suffered from a shortage, or even a lack of salt, sugar, matches, kerosene, clothes, and shoes. At that time, direct trade or barter prevailed³¹.

As for monetary settlements, they were initially carried out in Reichsmarks. In the spring of 1942, the Central Issuing Bank of Ukraine began operating in Rivne, which issued its own banknotes – «Ukrainian» roubles, which also appeared on the Left Bank of Cherkasy – from June 1. These occupation banknotes in the denominations of 1, 5, 10, 20, 50, 100, 500 krb were in circulation only on the territory of the Reich Commissariat «Ukraine», and their purchasing power was not high³².

In the fall of 1941, the construction of the Grishino-Rivnenskaya railway was resumed in the territory of the region, while, along with the involvement of local residents, the labor of Soviet prisoners of war from the «Kiev cauldron» who were brought to Zolotonishchyna in large batches was widely used. To install the track, tarred beech and pine sleepers and 9-meter rails brought from the dismantled railways of Belgium occupied by the Nazis were used. The rails were laid according to Soviet standards: 1,524 mm wide, which somewhat did not coincide with European standards (the track width was narrower there).

The works were supervised by civilian German railway engineers. In the village The s. Den'hy was used to equip a turnout and a half-station with a paneled wooden warehouse. A small station was built between the villages of Khvylyv and Sorochyn. Already in the fall of 1942, the monorail began to operate; from time to time, a German train called «cuckoo» ran from Velikiy Kanivtsi to Kaney. They mainly transported building materials, grain, soil (chernozem) for further shipment to the Reich. However, this more than episodic use of the railway in our region, as well as its further construction, stopped after some time³³.

During the period of sub-occupation, such a concept as «ostarbeiter» – «eastern worker» appeared. This was the name given to those former Soviet citizens who worked in Germany at industrial or agricultural facilities, in private German farms. Initially, leaving for the Reich was a voluntary matter and a limited group of rural youth used this right. However, as the problem of labor resources in the Reich worsened, the occupiers resorted to violent mobilization methods. It should be noted that the

occupiers usually did not take married people to the German «paradise» and this became the reason for a real wedding «boom» in the villages³⁴.

According to incomplete data, more than 5,550 young men and women were taken abroad from Zolotonsky district³⁵, 1,527 from Irkliivsky, and 5,448 from Chornobayivsky³⁶. In particular, from Helmyazov – 270, Bubnivska Slobidka – 250, Den'hiv – 240, Kovray – 200, Kalenyky – 133, Hladkivshchyna – 115, Bohdaniv – 77³⁷.

In the Reich, slaves were subjected to grueling work, inhuman conditions, hunger and disease. This is what the «star worker» from the village wrote to her aunt. s. Den'hy M. Pugach: «I work in a mine... My work is very difficult and very dirty, and the food is as follows: bread in the morning, liquid soup for lunch, soup in the evening. I'm already so depressed that I don't even want to breathe... They didn't try anything, except for that disgusting soup with husks». And her fellow villager, P. Pugach, complained in a letter to her father Anton: «I go to bed with tears... But only our will, which is at work, is like birds in a cage»³⁸.

Many natives met their death in captivity. For example, according to p. 15 people lost such irretrievable s. Den'hy. For example, N. Mynenko's life ended due to poisoning at a chemical plant, O. Fesenko's death was due to a serious illness, and O. Petrov, V. Ignatenko, P. Pugach and M. Khymenko were killed for opposing the Germans or for their connection with the Resistance movement. Another 9 ostarbaiters from Dengi died during bombings by Soviet and allied aircraft or went missing³⁹.

The educational and cultural policy of the occupiers was characterized by a cynical attitude towards the spiritual destruction of Ukrainianness. A. Hitler repeatedly emphasized: «... General education is a putrid poison... The vast masses of slaves will be given the benefit of remaining illiterate»⁴⁰. Such approaches were most consistently implemented in the Reich Commissariat «Ukraine». On January 12, E. Koch's directive came into force, which allowed classes to begin in February 1942 only in elementary («folk») schools, which were supposed to cover children under the age of 11. And in all subsequent directive documents, it was emphasized the need to limit education only to the primary level and to give students an extremely primitive minimum of knowledge⁴¹.

31 Спогади І. С. Сущенка, 1924 р. н., с. Деньги. *Особистий архів Голиши Г. М.*

32 Смолий А. та ін. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: історичні нариси. (Кн. 1). 2011. С. 453–454

33 Голиш Г. Пером публіциста : вибр. нариси, статті, інтерв'ю. Черкаси: Вертикаль. 2019. С. 238–239.

34 ДАЧО. Ф. Р-680. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 19.

35 Голиш Г. Пономаренко М. Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Черкаси : Відлуння-плюс. 2000. С. 27.

36 Приліпко М. Чорнобаївщина. Велична історія рідного краю (від найдавніших часів до сьогодення). Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А. 2008. С. 376.

37 ДАЧО. Ф. Р-87. Оп.1. Спр. 5. Арк. 53.

38 ДАЧО. Ф. Р-98. Оп.1. Спр. 57. Арк. 57.

39 Архів старостату с. Деньги.

40 Краль В. Преступления против Европы. Москва : Мысль. 1968. С. 13.

41 Центральний архів вищих органів влади і управління України. Ф. 3676. Оп. 1. Спр. 232. Арк. 3.

«Folk schools» opened in the region in the spring of 1942 worked irregularly and often stopped their work for various reasons. Collaborative newspapers were full of «justifications» for such actions, for example: «the Reichskommissar closed schools ... for reasons of public health or because of the lack of «educational material suitable for the education of young people». There were also «clarifications» that demonstrated the hypocrisy of the occupiers, such as: «school work is a less important task than establishing a new order»⁴².

Schools were usually located in adapted premises or private residences. and their programs were limited to reading, writing, numeracy, physical education, and manual labor. Minor residents of the region from under one ideological totalitarian press – the Bolshevik one – fell under another, in many respects related to the first one – the Nazi one. The education system in schools was completely consistent with the Nazi doctrine of forming in Ukrainians a sense of slavish obedience and readiness to cooperate with the German authorities. «The teacher must instill in students love for the friendly German people, who, having sprinkled the Ukrainian land with the blood of their soldiers, wrested Ukraine from the bloody Jewish-Bolshevik clutches», – such recommendations flooded the collaborative periodicals⁴³.

The realization of such educational goals was facilitated by the appropriate design of school interiors, which included portraits of A. Hitler and slogans such as: «Hitler is the liberator of Europe», «Whoever helps the Führer helps himself», «Work for the benefit of the Reich is an obligation connection of a Ukrainian» etc.⁴⁴.

During their hasty retreat in September 1943, the occupiers used scorched earth tactics and tried to leave a desert behind. At the same time, they were guided by the criminal order of the supreme command of the Wehrmacht «On the methods of carrying out destruction during the retreat of military units», which specifically stated the following: «... All structures and supplies should be completely destroyed in the abandoned territory... Burn all the houses without exception; to blow up furnaces in houses with the help of hand grenades, to make wells unusable by destroying the lifting device, and also by throwing dirt into them...; to burn haystacks with straw and hay, as well as various kinds of supplies; to blow up agricultural machines and poles of stationary wire lines; sink ferries and boats...»⁴⁵.

Terrible were the consequences of carrying out this criminal order in Zolotonyshchyna as well. So, the German torchbearers mercilessly burned the village. 492 houses out of 658 are in Den'hy, 449 out of 994 in Chapaevtsi, 72 out of 87 in Lypivsky, 72 out of 90 in Zalizki, and in the village of All 130 houses of local residents were burned with crosses⁴⁶.

The peasants were forced to evacuate to the Right-bank and were driven like cattle across a pontoon bridge and then through Cherkasy. In the end, the exiles ended up in the right-bank villages; here they were settled by 10-12 people in local houses without any means of livelihood. Only a part of the residents of the Left-bank managed to avoid forced expulsion: they hid in the nearby forests and swamps⁴⁷.

The conclusions. As it follows from the empirical material involved in this study, the everyday life of the villages of the Left-bank Cherkasy region under the conditions of the Nazi occupation regime, despite certain peculiarities, generally fit into the all-Ukrainian context of that unique era. Many villagers became victims of Nazi terror, subjected to forced deportations and all kinds of restrictions. The occupiers saw the village as a primary source of replenishing the food resources of the Reich, therefore they pursued a policy of shameless robbery and inhumane exploitation. The agricultural reform declared by them was not implemented due to the prevalence of Ukrainian-phobic intentions in the occupation policy. In the field of educational and cultural life, the occupiers consistently followed the line of deintellectualization and spiritual zombification of Ukrainians. The facts of local origin presented in the article convincingly reveal the consistently anti-Ukrainian and anti-human nature of the Nazi occupation regime. The everyday life of the village at that time was characterized by coming to the fore, first of all, the problems of survival of the villagers under the occupation press.

The research segments touched upon in this exploration are far from exhausting the entire diversity of rural everyday life during the occupation period, and therefore, in view of the epistemological perspective, they require further study and diversification precisely on the basis of the involvement of facts of regional history.

42 Дзвін. 1942. 25 січня.

43 Українське полісся. 1942. 21 січня.

44 Державний архів Київської області. Ф. Р-2362. Оп. 6. Спр. 44. Арк. 13.

45 Преступные цели – преступные средства : докум. об оккупационной политике фашистской Германии на территории СССР (1941–1945 гг.). Киев, 1968. С. 326.

46 Голиш Г. Пономаренко М. Золотоніщина в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. Черкаси : Відлуння-плюс. 2000. С. 92.

47 Спогади П. С. Бузунар, 1919 р. н., с. Деньги. *Особистий архів Голиша Г. М.*

References:

1. Perekhrest, O. (2010). Silske gospodarstvo Ukrainy v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny (1941 – 1945 rr.). [Agriculture of Ukraine during the Great Patriotic War (1941 - 1945)]. Kyiv : B. v. 150 s. [in Ukrainian].
2. Perekhrest, O. (2011). Ukrainse selo 1941–1945 rr.: ekonomichne ta sotsialne stanovyshe. [Ukrainian village of 1941–1945: economic and social situation]. Cherkasy : ChNU im. B. Khmelnytskoho. 668 s. [in Ukrainian].
3. Perekhrest, O. (2011). Silske gospodarstvo Ukrainy v period natsystskoi okupatsii. Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z KhKhI st. : istorychni narysy. [Agriculture of Ukraine during the Nazi occupation. Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century. : historical essays.]. (Kn. 1). Kyiv. 668 s. [in Ukrainian].
4. Ponomarenko, M. (1998). Zolotonishchyna. [Zolotonosha]. Zolotonosha: B. v. 80 s. [in Ukrainian].
5. Prylipko, M. (2008). Chornobaivshchyna. Velychna istoriia ridnoho kraiu (vid naidavnishykh chasiv do sohodennia). [Chornobayivshchyna. The majestic history of the native land (from ancient times to the present)]. Cherkasy : Vyd. Chabanenko Yu. A. 538 s. [in Ukrainian].
6. Holysh H. & Ponomarenko, M. (2000). Zolotonishchyna v roky Velykoi Vitchyznianoï viiny 1941–1945 rr. [Zolotonosha during the Great Patriotic War of 1941–1945]. Cherkasy : Vidlunnia-plius. 240 s. [in Ukrainian].
7. Holysh, H. & Lysytsia, L. (2018). Podorozh Zlatokraiem : narys istorii Zolotonishchyny ta yii poselen vid davnyiny do sohodennia. [Journey through Zlatokray: an essay on the history of Zolotonosha and its settlements from ancient times to the present]. Cherkasy: Vertykal. 580 s. [in Ukrainian].
8. Masnenko, V. & Polishchuk V. (Red.) (2017). Cherkashchyna: istoriia kraiu ta yoho liudnosti. [Cherkasy region: history of the region and its people]. Cherkasy : Vyd. Yu. Chabanenko. 698 s. [in Ukrainian].
9. Spohady I. S. Sushchenka, 1924 r. n., s. [Memoirs of IS Sushchenko, born in 1924, p.]. Denhy. Osobystyi arkhiv Holysha H. M. [in Ukrainian].
10. Honcharenko, O., Lysenko, O. & Pershyna, T. (2011). Systema upravlinnia okupovanymy terytoriiamy Ukrainy. [Management system of the occupied territories of Ukraine.]. *Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z KhKhI st. [Ukraine in the Second World War: a view from the XXI century]*, 1, S. 321–367. [in Ukrainian].
11. Spohady M. Ya. Basaia, 1925 r. n., s. [Memoirs of M. Ya. Basay, born in 1925, p.]. Denhy. Osobystyi arkhiv Holysha H. M. [in Ukrainian].
12. *Ukrainske slovo. [Ukrainian word]*. 1941. 13 hrudnia. [in Ukrainian].
13. *Nimetski okupanty na Poltavshchyni (1941–1943 rr.) [German occupiers in Poltava region (1941–1943) (1947)]*. (1947). Poltava. 80 s. [in Ukrainian].
14. State Archives of Cherkasy Region (hereinafter – DACHO). F. R-87. Op. 1. Ref. 25. [in Ukrainian].
15. Tarasenko, P. (1972). Vidvernitsia vid nykh, liudy. [Turn away from them, people]. *Visti z Ukrainy, [News from Ukraine]*. 20 sichnia. [in Ukrainian].
16. Central State Archive of Public Associations of Ukraine. F. 166. Op. 2. Ref. 34. [in Ukrainian].
17. Velychko, E. (1943). Trahedyya v dome prestarelykh. Udar po vrah. [Tragedy in a nursing home. Strike on the enemy]. 1 oktiabria. [in Ukrainian].
18. *Drabiv. Istorii mist i sil. Cherkaska obl. [Drabs. History of towns and villages. Cherkasy region]*. (1972). Kyiv: Vyd URE. S. 165–173. [in Ukrainian].
19. DACHO. F. R-680. Op. 1. Ref. 4. [in Ukrainian].
20. Kozoriz, V. (2019). Drabiv i Drabivshchyna : narysy z istorii ridnoho kraiu. [Drabiv and Drabivshchyna: essays on the history of the native land]. Cherkasy: Vertykal. 564 s. [in Ukrainian].
21. *Ukrainske slovo. [Ukrainian word]*. 1942. 11 liutoho. [in Ukrainian].
22. *Zolotoniski visti. [Zolotonosha news]*. 1943. 29 kvitnia. [in Ukrainian].
23. DACHO. F. R-1842. Op. 1. Ref. 4. [in Ukrainian].
24. Smolii A. ta in. (Red). (2011). Ukraina v Druhii svitovii viini: pohliad z KhKhI st.: istorychni narysy. [Ukraine in the Second World War: a look from the XXI century: historical essays]. (Kn. 1). 943 s. [in Ukrainian].
25. Holysh, H. (2019). Perom publitsysta: vybr. narysy, statii, interviiu. [Pen of a publicist: selected. essays, articles, interviews]. Cherkasy: Vertykal. 388 s. [in Ukrainian].
26. DACHO. F. R-680. Op. 1. Ref. 11. [in Ukrainian].
27. DACHO. F. R-87. Op.1. Ref. 5. [in Ukrainian].
28. DACHO. F. R-98. Op.1. Ref. 57. [in Ukrainian].
29. *Arkhiv starostatu s. [Archive of the head of the village]*. Denhy. [in Ukrainian].
30. Kral, V. (1968). Prestupleniya protiv Evropy. [Crimes against Europe]. Moskva : Mysl. 345 s. [in Russian].
31. Central archive of state authorities and administration of Ukraine. F. 3676. Op. 1. Ref. 232. [in Ukrainian].
32. *Dzvin. [The bell]*. (1942). 25 sichnia. [in Ukrainian].
33. *Ukrainske polissia. [Ukrainian Polissya]*. (1942). 21 sichnia. [in Ukrainian].
34. DAKO. F. R-2362. Op. 6. Ref. 44. [in Ukrainian].
35. *Prestupniye tseli – prestupniye sredstva : dokum. ob okkupatsionnoy politike fashistskoy Germanii na territorii SSSR (1941–1945 gg.) [Criminal purposes - criminal means: doc. on the occupation policy of Nazi Germany on the territory of the USSR (1941–1945)]*. Kiyev. 1968. 624 s. [in Russian].
36. Spohady P. S. Buzunar, 1919 r. n. [Memoirs of PS Buzunar, born in 1919, p.]. s. Denhy. Osobystyi arkhiv Holysha H. M. [in Ukrainian].

УДК 94(477)»1921/1930»:631-048.87
DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Dabizha

Alona Dabizha

Teacher of the Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5000-6986>
e-mail: alyona.dabizha@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Dabizha A. (2022) The improvement of peasant agronomic culture: directions and forms of work of agricultural cooperation in the NEP years. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 19-24. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Dabizha

THE IMPROVEMENT OF PEASANT AGRONOMIC CULTURE: DIRECTIONS AND FORMS OF WORK OF AGRICULTURAL COOPERATION IN THE NEP YEARS

Abstract. Purpose. The author of the article aims to outline the directions and forms of agricultural cooperation functioning in the NEP years to increase the level of peasant agriculture, assess the various cooperative agricultural measures for gaining the marketability and profitability of farms.

Scientific novelty. On the basis of the involved sources and the application of current methodological approaches, the directions and forms of work of agricultural cooperation in the years of the NEP to increase the level of peasant agriculture have been highlighted, an attempt has been made to evaluate various cooperative agricultural measures to increase the marketability and profitability of peasant households. It is proved that cooperative agricultural work was an important factor influencing the growth of peasants' interest in obtaining agricultural knowledge.

Conclusion. It is noted that during the NEP years agricultural cooperation as a form of mutually beneficial collaboration of peasant farms became the centre of economic life of the Ukrainian countryside, contributed to its revival and met economic interests of multimillion agricultural producers. In this area the cooperative network took a number of decisive and progressive steps related to the organizational, financial and economic-productional components of the agricultural revival process and its further development.

It is emphasized that the agricultural cooperation developed an effective mechanism for an active introduction of agronomic culture in peasant life, which was gradually taking large-scale, rationally organized forms and directions. The cooperation launched mass work not only among the cooperative peasantry, but also actively involved non-cooperative farmers in the improvement of the agronomic culture, thus involving them in cooperative ranks and caring for the expansion of agricultural knowledge among the population.

It has been proved that cooperative agricultural work was an important factor influencing the growth of peasants' interests in obtaining agricultural knowledge.

Agricultural cooperative measures concerning the improvement of agronomic culture of peasant farms during the NEP years were characterized by a wide range of organizational and substantive diversity. In general, the constructive agricultural efforts of cooperation, along with powerful productional and economic processes, were aimed at achieving maximum economic effect, stimulated the marketability and profitability of peasant farms.

Key words: new economic policy, agricultural cooperation, "Farmer", peasant farm, agronomic culture, agricultural measures.

Альона Дабіжа

викладач кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
м. Умань, Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5000-6986>
e-mail: alyona.dabizha@ukr.net

ПІДВИЩЕННЯ СЕЛЯНСЬКОЇ АГРОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ: НАПРЯМИ І ФОРМИ РОБОТИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ В РОКИ НЕПУ

Бібліографічний опис для цитування: Дабіжа А. Підвищення селянської агрономічної культури: напрями і форми роботи сільськогосподарської кооперації в роки НЕПУ. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 19-24. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Dabizha

Анотація. Мета: висвітлити напрями і форми роботи сільськогосподарської кооперації в роки НЕПу задля зростання рівня селянської агрокультури, дати оцінку різноплановим кооперативним агрокультурним заходам для підвищення товарності і прибутковості селянських господарств.

Наукова новизна. На основі залучених джерел і застосування актуальних методологічних підходів висвітлено напрями і форми роботи сільськогосподарської кооперації в роки НЕПу задля зростання рівня селянської агрокультури, зроблено спробу дати оцінку різноплановим кооперативним агрокультурним заходам для підвищення товарності і прибутковості селянських господарств. Доведено, що кооперативна агрокультурна робота була важливим чинником, що впливав на зростання зацікавленості селян до отримання сільськогосподарських знань.

Висновки. У роки НЕПу саме сільськогосподарська кооперація як форма взаємовигідної співпраці селянських господарств стала центром господарського життя українського села, сприяла його поживленню і задоволенню насамперед економічних інтересів багатомільйонних виробників сільськогосподарської продукції. У цій царині

кооперативна мережа робила ряд рішучих і прогресивних кроків, пов'язаних із організаційною, фінансовою та господарсько-виробничою складовими процесу відновлення сільського господарства і його подальшого розвитку.

Сільськогосподарською кооперацією було розроблено дієвий механізм впровадження в селянське життя агрономічної культури, який поступово набирив масштабних, раціонально-організованих форм і напрямів. Кооперація розгорнула масову роботу не лише серед кооперованого селянства, а й активно залучала до підвищення агрономічної культури некооперованих господарів, втягуючи їх таким чином як до кооперативних лав, так і дбаючи про розширення агрокультурних знань серед населення.

Кооперативна агрокультурна робота була важливим чинником, що впливав на зростання зацікавленості селян до отримання сільськогосподарських знань.

Заходи сільськогосподарської кооперації в роки НЕПу щодо підвищення агрономічної культури селянських господарств характеризувались широким організаційним і змістовним різноманіттям. Загалом конструктивні агрокультурні зусилля кооперації, поряд із потужними виробничо-господарськими процесами, були спрямовані на досягнення максимального економічного ефекту, сприяли підвищенню товарності й прибутковості селянських господарств.

Ключові слова: нова економічна політика, сільськогосподарська кооперація, «Сільський господар», селянське господарство, агрономічна культура, агрокультурні заходи.

Problem statement. The study of the period of functioning of the agricultural cooperative in the years of the NEP, albeit short in time, but effective in its essence, which brought constructive results to agriculture, attracts the attention of researchers again and again. In particular, an important direction of cooperative work has become the improvement of the agronomic culture of the Ukrainian peasantry as a necessary component of increasing the profitability of peasant households and the economic well-being of their owners.

Research analysis. Investigations of the direct participants of cooperative life during the NEP years, in particular agricultural scientists, leading figures of agricultural cooperatives, in the columns of the leading national journals of that time are in the focus of research interest. The scientific-practical studies of A. Didusenko¹ and O. Shchadylov² focused on issues of agronomic assistance to the peasantry are also worthy of attention. The modern scientific historical space is enriched by a number of thorough fundamental studies, among which the monographs of A. Morozov³ and V. Marochko⁴ are devoted to the disclosure of a significant range of issues of domestic cooperative life in the outlined period. O. Dulgerova⁵ and Yu. Trenkin⁶ touched upon important aspects of agricultural work in their studies. Despite the depth of the analysis of the processes that took place in the Ukrainian countryside in the 20s of the 20th century, the work of the agricultural cooperative was so multifaceted

that certain subjects of its activity remain understudied and require additional study.

The purpose of the article: to highlight the directions and forms of work of agricultural cooperation in the years of the NEP to increase the level of peasant agro-culture, to give an assessment of various cooperative agricultural measures to increase the marketability and profitability of peasant households.

The statement of the basic material. In the NEP years, agricultural cooperation as a form of mutually beneficial cooperation of peasant households became the centre of the economic life of the Ukrainian countryside, contributed to its revitalization and primarily to the satisfaction of the economic interests of multimillion producers of agricultural products. In this area, the cooperative network took a number of decisive and progressive steps related to the organizational, financial, and economic and production components of the process of restoring agriculture and its further development.

In addition, the specialists of the cooperation perfectly understood that both the intensification of agricultural production in general and the growth of the economic well-being of peasant households in particular will not be effective without solving such a pressing issue as improving the agronomic culture of peasant households. Therefore, the process of establishing cooperation with peasant households in the agro-cultural field has been widely developed.

1 Дедусенко А. Агрономическая помощь населению Украины. Харьков: Всеукраїнське агрономічне товариство. 1923. 137 с.

2 Щадилов О. Як агрономія допомагає селянам. Харьков: Державне видавництво України. 1925. 55 с.

3 Морозов А. Гроші для господаря (виробничі кошти села в доколгоспний період 1921–1929). Черкаси. 2016. 418 с.; Морозов А. *Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу*. Черкаси: НДІТЕХІМ. 1993. 275 с.

4 Марочко В. *Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.)*. Київ: Ін-т історії України НАН України. 1995. 217 с.

5 Дулгерова О., Морозов А. Культурно-освітня робота сільськогосподарської кооперації в період НЕПу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія*. 2010. Т. 129. Вип. 116. С. 27–31.; Дулгерова О. Роль культурно-освітньої роботи кооперації у піднесенні агрономічних знань селянства в період непу. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2006. Вип. 80. С. 94–99.

6 Тренкін Ю. Організаційно-фінансове забезпечення агрокультурних заходів сільськогосподарської кооперації в добу непу. *Гілея*. 2018. Вип. 136. С. 48–51.

Cooperative specialists had to determine the appropriate ways of implementing agro-cultural innovations not only from an organizational, economic and financial perspective, but also to clearly understand some mental obstacles. It is primarily about the fact that the majority of the Ukrainian peasantry at the beginning of the 20th century remained conservative, wary, and even fearful of any innovations. However, as the experts of the agricultural cooperation reasonably argued, «agronomic darkness» did not allow the Ukrainian peasant to fully utilize all available treasures of nature. In the work «How Agronomy Helps Peasants», O. Shchadylov argued this quite convincingly and notes that conservative peasants «because of their darkness do not believe the word of reason». The researcher stated that as a result of such «darkness» the vast majority of peasant households did not have even a third of the profit that they could have with the constant use of agro-innovations⁷. The same opinions are expressed by modern researchers, pointing out that the introduction of progressive methods of farming, improvement of agronomic culture encountered certain obstacles, which were based not only on financial difficulties, but also on the behaviour of the peasantry, which, unfortunately, perceived new trends not always with enthusiasm⁸.

The researchers noted that mistrust was the dominant factor in the peasant mentality: «But our peasants have such luck – until they see it with their own eyes and feel it with their own hands – they will not believe it»⁹. Specialists of the cooperative system understood that not only the professionalism and education of agricultural specialists, their ability to apply agronomic knowledge in practice is a necessary prerequisite for the perception of innovations by the average peasantry, but also the ability to convey his knowledge «in a living word, understandable to every peasant, and to show in practice that his word is true in order to reassure the peasant»¹⁰.

In order to solve such a rather difficult task, the agricultural cooperative developed an effective mechanism for the active introduction of agronomic culture into peasant life, which gradually gained large-scale, rationally organized forms and directions. The cooperative launched mass work not only among the cooperative peasantry, but also actively involved non-cooperative owners in im-

proving agronomic culture, thus involving them both in the cooperative ranks and taking care of the expansion of agricultural knowledge among the population.

Since March 1922, the All-Ukrainian Union of Agricultural Cooperatives «Silsky Hospodar» became the centre that united Ukrainian agricultural cooperative life, which already in the 1922/1923 economic year clearly understood and defined the key aspects of cooperative work, actively participating in the sowing campaign and in general in work on the reconstruction of the agricultural economy of Ukraine. In terms of both economic and production and agro-cultural work, the supply of agriculture with urgently needed agricultural tools of various types was actively carried out, effective work was carried out on the sale of agricultural products, the organization of agricultural institutions (connecting points, nurseries, etc.) at agricultural societies was effective, the organization of seed production was carried out in cooperative farms¹¹.

Agricultural propaganda was carried out most intensively in 1922/1923. In some provinces, in terms of the number of lectures and the coverage of the population, it reached pre-revolutionary indicators. So, for example, up to 100,000 attendees attended courses and lectures in the Poltava province¹².

The work on agricultural propaganda was coordinated by the NKVD of the Ukrainian SSR, which sent out circulars on recommendations for agricultural work. Already during 1923/1924, more than 1,000,000 peasants attended courses, lectures, agricultural exhibitions, agronomic conferences, etc¹³.

Gradually, the agro-cultural work of the agricultural cooperative was increasingly characterized by the expediency of forms and directions, organization and scale. At the central board of the All-Ukrainian Union of Agricultural Cooperation, a cultural and educational sub-department began its work, which coordinated the agro-cultural work of agricultural cooperation both at the All-Ukrainian level and locally, summarizing and recommending its effective forms. In district agricultural unions, a special position of instructor-cultivator was added to the staff list¹⁴. An indispensable condition for the entire work of the agricultural cooperative was the

7 Щадилів О. Як агрономія допомагає селянам. Харків: Державне видавництво України. 1925. С. 4.

8 Тренкін Ю. (2018). Організаційно-фінансове забезпечення агрокультурних заходів сільськогосподарської кооперації в добу непу. *Гілея*. 2018. Вип. 136. С. 48.

9 Щадилів О. Як агрономія допомагає селянам. Харків: Державне видавництво України. 1925. С. 8.

10 Ibid.

11 Дедушенко А. Агрономическая помощь населению Украины. Харків: Всеукраїнське агрономічне товариство. 1923. С. 125.

12 Ibid. С. 122.

13 Про план агропропаганди Наркомзема. *Радянський селянин*. 1925. № 18-19. С. 7.

14 Дулгерова О., Морозов А. Культурно-освітня робота сільськогосподарської кооперації в період НЕПу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Історія*. 2010. Т. 129. Вип. 116. С. 28.

introduction of a whole system of agro-production and agro-cultural measures into agriculture, which were mainly aimed at increasing the productivity of certain branches of agriculture and the quality of agricultural products¹⁵.

Agricultural exhibitions and competitions, the organization of demonstration farms, demonstration fields, plots, etc., became bright and quite effective forms of agricultural work of agricultural cooperation specialists. Agricultural excursions, professional and thematic lectures, multi-disciplinary professional development courses, organization of agricultural offices, winter peasant agricultural schools and agricultural circles, cooperative literacy schools, cooperative corners, reading houses, book collections, distribution of cooperative literature, etc., were very effective¹⁶.

Coordinators of agro-cultural work pointed out that it is better to carry out agro-cultural measures of a demonstration nature under favourable conditions directly in peasant households, as well as at agricultural societies, since the demonstration plots should demonstrate the visibility of the impact of this or that agro-cultural measure. It was recommended that, for the most complete coverage and further popularization, the conclusions regarding the work of demonstration territories should be announced not only through local, but also through all-Ukrainian journals, at agronomic congresses, cooperative and village meetings.

It was also pointed out that it is quite effective to combine demonstration work with agricultural exhibitions and excursions, as the latter provide additional opportunities to acquaint the peasantry with the reorganization of the economy at demonstration sites, experimental stations, and advanced peasant households. The statement regarding the fact that in order to encourage peasant planters to increase the efficiency of their own farming, it is necessary to hold agricultural competitions on a large scale, the results of which are extremely important to systematize and spread in the peasant society¹⁷.

Studying the materials of the press of that time, in particular «Ukrainian Agronomist», «Soviet Peasant», «Ukrainian Cattle Breeding» journals, the official newspaper of the All-Ukrainian Union of Agricultural Cooperation «Cooperative Village», we come across a number of examples

of the effectiveness and expediency of introducing agro-culture component into the practice of peasant farming. Lectures, conversations, agricultural courses, etc., have become quite effective means of agronomic propaganda, because «a peasant who has listened to a lecture or spent a month at a course tries to implement the advice he heard from an agronomist in his household, and sees for himself the benefits of new methods of farming»¹⁸.

The expediency of using agricultural exhibitions and competitions also had its confirmation. For example, contributors from the Kharkiv region told in a letter to the journal «Soviet Peasant» that in the summer of 1927, their cooperative group took part in the district agricultural exhibition, which the Valky district arranged in Mynkivtsi village. Members of the Melnyky circle received the first monetary award for management and exhibited exhibits. For this award, the group bought a steam cleaner and a one-horse beet planter¹⁹.

Informative from the point of view of confirming the spread of various agricultural activities and their popularity among the population is also the post of the villagers of Mohyliv region regarding the organization of the district agricultural exhibition in November 1927, for which the organizers allocated 630 rubles and which was visited by more than 3,000 villagers. The awards received by the winners were not only moral (certificates), but also material in nature: 1 four-ploughshare, corn thresher, manual chopper, 3 cultivators, 4 two-link harrows, 1 three-link harrow, pure grain, superphosphate, etc.²⁰. In their letter, the contributors also mentioned the beet sowing competition, which took place simultaneously with the exhibition and whose task was to sharpen the attention of peasants-planters of sugar beet on issues of organization and strengthening of the raw material base of the sugar industry. The competition was also accompanied by a material reward, as the management of the Sugar Trust allocated 450 rubles for rewarding planters²¹. Such incentives, of course, stimulated the interest of peasant households in the results of their laborious work.

In the columns of cooperative journals, we also find enough information about the effectiveness of winter agricultural schools, which not only solved a number of economic and production issues, but were also agro-cultural centres. The importance of

15 Колодязна О. Шляхи й темпи розвитку сільськогосподарської кооперації України на 1929–30 р. *Український агроном*. 1929. № 12. С. 58.

16 Відчит Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» за 1926–27 операційний рік (1 жовтня 1926 р. – 1 жовтня 1927 р.). Харків: Сільський господар, 1928. С. 17.

17 Мельник П. Кооперативна цукро-бурякова агрономія (програма й методи її роботи). *Український агроном*. 1925. Ч. 1. С. 31.

18 Щадилів О. Як агрономія допомагає селянам. Харків: Державне видавництво України. 1925. С. 8.

19 Що робив Мельниківський с-г гурток в 1927 р. *Радянський селянин*. 1928. № 2. С. 34.

20 Пирогов М. Районова с-г виставка та конкурс плантаторів цукрового буряку в Джурині (Могилівщина). *Радянський селянин*. 1928. № 3. С. 24.

21 Ibid. С. 25.

the functioning of such centres is confirmed by a number of posts from villagers who are members of winter agricultural schools. «The Husaky school in the Uman region established a dairy artel, and a beekeeping society was organized on the initiative of the school. The school contributes to the improvement of cattle breeding (purchased purebred pigs), poultry farming (discharged purebred chickens). At the district agricultural exhibition, 75% of the prizes were awarded to students of the school. In addition, the school has a library of 400 books»²².

«25% of the students of Makharynets school in Berdychiv region are members of agricultural cooperatives. They conduct collective experiments at the research station, set up exemplary raspberry farms, improve livestock care (they built warm barns with windows with their own efforts, staffed them with Danish nurseries). The listeners founded a livestock and dairy society, which covered the peasant households of 9 surrounding villages with its activities, bought 5 separators, breeding piglets, and organizes various agricultural exhibitions»²³. «The peasant school in the Cherkasy region founded a poultry society, a dairy society, a horticultural society and the AJCL»²⁴.

The effectiveness of the work was also characterized by the organization of hut-reading houses at the agricultural societies: for example, in the post of a poor man from Luchka village, Lyi-Dolyna district, Romen district, it was noted that «in the beginning of 1925, a reading house was opened, the work of which produced significant results. After all, when in 1924 up to 5 dessiatins of vegetables were planted in the field, in 1925 up to 20 dessiatins of melon were planted, up to 5 dessiatins of corn, not less than 30 dessiatins of sugar beet»²⁵.

We can also illustrate the interest of the Ukrainian peasantry in cooperative forms of agro-cultural work based on the results of statistical summaries. Digital data show the following: if in 1924/1925 a total of 1,299 agricultural courses of various formats were held, then already in 1926/1927, 2,743 such forms of work were organized and conducted, and the following year, 1927/1928, their number increased even more significantly – 4555 events²⁶. The number of excursions of agricultural sig-

nificance also increased steadily: from 454 in the 1924/1925 economic year to 1150 in 1927/1928²⁷. As for the organization of the activity of agricultural circles, there were significant successes in this area as well: if in 1924/1925 they covered 65 thousand peasants, then in 1927/1928 economic year the number increased to 78,937 people²⁸.

The lecture activity also spread at a good pace. Thus, during 1925-1927, not only the number of agricultural societies that held lectures increased, but also the number of lectures on average per 1 society (from 5 to 8.2). The number of lectures organized by agricultural unions also increased during the above-mentioned period: from 168 to 294. Only during the 1926/1927 economic year, agricultural cooperative societies and unions organized 9,677 lectures²⁹. Also, by 1927, 149 winter agricultural schools were actively and viable functioning³⁰. Regarding the organization and holding of agricultural competitions, there were positive results in this area as well. Thus, during the 1927/1928 economic year, 220 agricultural competitions of various scales and specialties were held, among which 36.8% were related to agriculture, 23.2% were related to cattle breeding, and 36.8% were related to other agricultural fields³¹.

As a result of the financial and economic strengthening of agricultural cooperation, the variegated palette of directions and forms of cooperative agricultural work was gradually enriched. From the second half of the 1920s, radio and film propaganda became technologically new components of agricultural work. By the end of 1928, 13 radio stations were created, 3,389 tube receivers, 1,072 loudspeakers were purchased at the expense of cooperative funds, and 950 stationary and mobile cinema installations were functioning³².

The conclusions. Thus, the measures of agricultural cooperation in the years of the NEP to improve the agronomic culture of peasant households were characterized by a wide organizational and substantive diversity. In general, constructive agro-cultural efforts of the cooperative, along with powerful production and economic processes, were aimed at achieving the maximum economic effect, contributed to increasing the marketability and profitability of peasant households.

22 Зарудний С. Вшановуємо Жовтень відкриттям зимових шкіл. *Кооперане село*. 1927. № 20. С. 86.

23 Ibid. С. 86-87.

24 Ibid. С. 87.

25 Розсадник культури на селі. *Радянський селянин*. 1925. № 13-14. С. 51.

26 Інгульський І. Масова агрономізація населення та її перспективи. *Український агроном*. 1929. № 11. С. 55.

27 Ibid.

28 Ibid.

29 Відчит Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» за 1926-27 операційний рік (1 жовтня 1926 р. – 1 жовтня 1927 р.). Харків: Сільський господар, 1928. С. 17.

30 Інгульський І. Масова агрономізація населення та її перспективи. *Український агроном*. 1929. № 11. С. 56.

31 Ibid. С. 59.

32 Ibid. С. 60.

References:

1. Dedusenko, A. (1923). *Agronomicheskaya pomosch naseleniyu Ukrainyi* [Agronomic assistance to the population of Ukraine]. Harkiv: Vseukraïnske agronomichne tovaristvo. [in Russian].
2. Dulherova, O. (2006). Rol kulturno-osvitnoi roboty kooperatsii u pidnesenni ahronomichnykh znan selianstva v period nepu [The role of cultural and educational work of the cooperative in raising the agronomic knowledge of the peasantry in the period of the NEP]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky [Cherkasy University Bulletin: Historical Sciences]*, 80, 94–99. [in Ukrainian].
3. Dulherova, O., Morozov, A. (2010). Kulturno-osvitnia robota silskohospodarskoi kooperatsii v period NEPu [Cultural and educational work of agricultural cooperation during the NEP]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Istoriia [Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla. Series: History]*, 129, 116, 27–31. [in Ukrainian].
4. Inhulskyi, I. (1929). Masova ahronomizatsiia naseleння ta yii perspektyvy [Mass agronomization of the population and its prospects]. *Ukrainskyi ahronom [Ukrainian agronomist]*, 11, 55–63. [in Ukrainian].
5. Kolodiazna, O. (1929). Shliakhy y tempy rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii Ukrainy na 1929–30 r. [Ways and rates of development of agricultural cooperation of Ukraine for 1929–30]. *Ukrainskyi ahronom [Ukrainian agronomist]*, 12, 52–61. [in Ukrainian].
6. Marochko, V. (1995). *Ukrainska selianska kooperatsiia: istoryko-teoretychnyi aspekt (1861–1929 rr.)* [Ukrainian Peasant Cooperation: Historical and Theoretical Aspect (1861–1929)]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Melnyk, P. (1925). Kooperatyvna tsukro-buriakova ahronomiia (prohrama y metody yii roboty) [Cooperative sugar and beet agronomy (program and methods of its work)]. *Ukrainskyi ahronom [Ukrainian agronomist]*, 1, 25–33. [in Ukrainian].
8. Morozov, A. (1993). *Selo i hroshi. Ukrainska kredytna kooperatsiia v dobu nepu* [Village and money. Ukrainian credit union in the days of the NEP]. Cherkasy: NDITEKhIM. [in Ukrainian].
9. Morozov, A. (2016). *Hroshi dlia hospodaria (vyrobnychi koshty sela v dokolhospnyi period 1921–1929)* [Money for the owner (production funds of the village in the pre-farm period 1921–1929)]. Cherkasy. [in Ukrainian].
10. Pro plan ahropropahandy Narkomzema [About the plan of agropropaganda of the People's Commissariat of Land]. *Radianskyi selianyn [Soviet peasant]*. 1925, 18-19, 7. [in Ukrainian].
11. Pyrohov, M. (1928). Raionova s-h vystavka ta konkurs plantatoriv tsukrovoho buriaku v Dzhuryni (Mohylivshchyna) [District agricultural exhibition and competition of sugar beet planters in Dzhuryn (Mogilev region)]. *Radianskyi selianyn [Soviet peasant]*, 3, 24–25. [in Ukrainian].
12. Rozsadnyk kultury na seli [Nursery of culture in the countryside]. (1925) *Radianskyi selianyn [Soviet peasant]*, 13-14, 51. [in Ukrainian].
13. Shchadylov, O. (1925). *Yak ahronomiia dopomahaie selianam* [How agronomy helps the peasants]. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. [in Ukrainian].
14. Shcho robyv Melnykivskyi s-h hurtok v 1927 r. [What did Melnikovsky agricultural circle in 1927.]. (1928). *Radianskyi selianyn [Soviet peasant]*, 2, 34. [in Ukrainian].
15. Trenkin, Yu. (2018). Orhanizatsiino-finansove zabezpechennia ahrokulturnykh zakhodiv silskohospodarskoi kooperatsii v dobu nepu [Organizational and financial support of agricultural activities of agricultural cooperation in the days of the NEP]. *Hilea [Gilea]*, 136, 48–51. [in Ukrainian].
16. Vidchyt Vseukraïnskoho soiuzu silskohospodarskoi kooperatsii «Sil'skyi hospodar» za 1926–27 operatsiinyi rik (1 zhovtnia 1926 r. – 1 zhovtnia 1927 r.) [Report of the All-Ukrainian Union of Agricultural Cooperatives «Farmer» for the 1926–27 operating year (October 1, 1926 – October 1, 1927).]. (1928) Kharkiv: Sil'skyi hospodar. [in Ukrainian].
17. Zarudnyi, S. (1927). Vshanovuiemo Zhovten vidkryttiam zymovykh shkil [We celebrate October with the opening of winter schools]. *Kooperovane selo [Cooperative village]*, 20, 86–89. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 28.01.2022

Схвалено до друку / Accepted: 10.04.2022

УДК 94(477.46)»1860/1920:664.121
DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Kuznets

Tetiana Kuznets

Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of Ukraine,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>
e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Kuznets, T. (2022) A beet industry on Uman district lands in the late 19th – early 20th centuries according to newly discovered sources. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 25-30. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Kuznets

A BEET INDUSTRY ON UMAN DISTRICT LANDS IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES ACCORDING TO NEWLY DISCOVERED SOURCES

Abstract. Purpose. The aim is to show the problems of a beet industry on the basis of discovered publications about this agricultural branch in Uman district of Kyiv province in the newspapers “Kievskoe slovo” and “Kievljanin”.

The scientific novelty of the article lies in the fact that the identified and systematized newspaper publications of the specified topic form a new idea about the factors influencing the state of this branch of agricultural production. The determining factor was not market demand, as it is traditionally believed, but reasons of an objective nature.

Conclusions. The systematization of fourteen publications from the newspapers “Kievskoe slovo” and “Kievljanin” for 1894 – 1915 about a beet industry in Uman district made it possible to show a wave-like character of interest of landowners and landholders in sugar beet growing. This technical culture was the raw material for a sugar industry, which was constantly developing in the second half of the 19th – early 20th centuries by means of manufacturing products for export. A growing need for sugar beets predetermined high prices and profits for their cultivation. However, a beet growing process was extremely challenging. There were the following problems: high price for imported seeds, a lack of labor force for the cultivation of beet plantations, pests of beet crops, the dependence on weather conditions for growing and harvesting processes. In the early 20th century some attempts were made at solving the issues connected with the provision of own sowing material and the improvement of technical equipment of the raw material processing.

The originality is predetermined by two groups of factors. Firstly, the risks of sugar beet growing have been analyzed. On the material of Uman district the examples of crop and non-crop years have been given. They were determined by weather conditions, the presence of pests of beet crops, the insufficiency of labor force. The use of a microhistorical approach made it possible to illustrate those problems, which were related to this agricultural branch. Secondly, the materials from periodical press, which were discovered and introduced into scientific circulation, complement a source base of regional and agrarian history of Ukraine.

Periodical press as a historical source needs a detailed study. It has a significant potential for singling out the characteristics of well-known features and processes. The newspaper publications beside an informative importance are valuable for the reflection of modern features with evaluations of that time. The interest is arisen by the sources of information and evaluative judgments because they reflected public opinion in a certain time period.

Periodical press of Kyiv province of the second half of the 19th – early 20th centuries requires a complex study which will contribute to the enlargement of a source base of Ukrainian history.

Key words: sugar beet production, sugar industry, sugar factories, newspapers “Kievskoe slovo”, “Kievljanin”, agricultural conditions for growing sugar beets, Uman district, beet plantations, peasantry.

Тетяна Кузнець

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>
e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com

Бібліографічний опис для цитування: Кузнець Т. В. Буряківництво на землях Уманського повіту наприкінці XIX – на початку XX ст. за нововиявленими джерелами. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 25-30. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Kuznets

БУРЯКІВНИЦТВО НА ЗЕМЛЯХ УМАНЬСЬКОГО ПОВІТУ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

Анотація. Мета – систематизуючи виявлені в губернській пресі кінця XIX – поч. XX ст. матеріали про цукробуряківництво в Уманському повіті, показати чинники впливу на його ефективність, що деякою мірою доповнює загальну характеристику і сільського господарства, і цукрової промисловості.

Наукова новизна статті полягає в тому, що виявлені та систематизовані газетні публікації зазначеної тематики формують нове уявлення про чинники впливу на стан цієї галузі сільськогосподарського виробництва. Визначальним чинником був не ринковий попит, як це традиційно вважається, а причини об’єктивного характеру

Висновки. Стан цукробурякового виробництва залежав від погодних умов, від наявності робочої сили, від агротехнічного оснащення, на що не міг вплинути зростаючий попит ринку готової продукції.

Систематизація чотирнадцяти публікацій із газет «Киевское слово» і «Киевлянин» за 1894–1915 рр. про буряковий

промисел в Уманському повіті дала змогу показати хвилеподібний характер інтересу поміщиків і землевласників до вирощування цукрових буряків. Ця технічна культура була сировиною для цукрової промисловості, яка в другій половині XIX – на початку XX століття постійно розвивалася шляхом виготовлення продукції на експорт. Зростаюча потреба в цукрових буряках зумовила високі ціни та прибутки від їх вирощування. Проте процес вирощування буряків був надзвичайно складним. Існували такі проблеми: висока ціна на імпортоване насіння, брак робочої сили для обробки бурякових насаджень, шкідники посівів буряків, залежність вирощування та збирання врожаю від погодних умов. На початку XX століття робилися спроби вирішити питання, пов'язані із забезпеченням власним посівним матеріалом і вдосконаленням технічного оснащення переробки сировини.

Ключові слова: цукробурякове виробництво, цукрова промисловість, цукрові заводи, газети «Киевское слово», «Киевлянин», агрокультурні умови вирощування цукрових буряків, Уманський повіт, бурякові плантації, селянство.

Постановка проблеми. Актуальність звернення до досвіду розвитку сільськогосподарських галузей визначається, щонайменше у двох площинах. По-перше, це незгасний інтерес до культури землеробства, політичного й соціально-економічного значення земельних відносин. По-друге, на етапі формування модерної української нації та проведення земельної реформи особливого значення набуває переосмислення знань про потенціал землеробства у різних часових проміжках історичного буття та у різних територіальних межах. Цукробурякове виробництво було важливою галуззю сільського господарства на українських землях здавна, але саме в останній чверті XIX – у перші десятиліття XX ст. воно набуло значного розвитку. Найкращі кліматичні та агрокультурні умови для вирощування цукрових буряків склалися на Правобережжі та Лівобережжі України, де було сконцентровано до 85% виробництва цукру в Російській імперії. «Посівні прощі під цукровими буряками швидко збільшувались. Якщо у 1860-х роках вони становили близько 80 тис. дес., то в 1898 р. вони досягли 350, 1 тис. дес., тобто збільшилися у 4, 3 рази»¹. А це становило 75% площі, зайнятої цукровими буряками по всій імперії². Але загальні показники збільшення площ цукробурякових плантацій ховають за собою цікаві деталі буряківництва як галузі сільського господарства, яка мала періоди піднесення та занепаду. У загальних працях з аграрної історії чи дослідженнях цукропромислової галузі не знаходять відображення конкретні причини кризових явищ, так як деталізація не вміщується в рамки узагальнюючих праць.

Аналіз останніх досліджень. Історіографія аграрної історії України має напрацювання з висвітлення цукробурякового виробництва. Праці Р. Буравченка про цукрову промисловість XIX – поч. XX ст., що були опубліковані в «Українському селянинові» у 2005 р.³ та 2010 р.⁴, складають доволі повне уявлення про урядову політику царату в цукровій галузі та про розвиток цукрової промисловості на українських землях у другій

половині XIX – на початку XX ст. Наведена в них законодавча база, хронологія та статистичні показники цукрової промисловості відображають загальну динаміку її розвитку, що містила періоди піднесення та тимчасового спаду. А так як цукрова промисловість значною мірою залежала від стану сировинної бази – вирощування цукрових буряків, – то стає зрозумілим, що буряківництво як галузь мало періоди піднесення та занепаду. Ці питання теж знайшли відображення в історіографії. Так, у статті В. Галатир висвітлено питання про залучення місцевою владою селянства до подолання кризи в цукровій галузі на Правобережжі у квітні-грудні 1918 р.⁵ Але найяскравішу ілюстрацію розвитку та кризи дає використання мікроісторії, тобто дослідження явища у вузьких територіальних межах.

Метою наукової розвідки є систематизація виявлених в губернських газетах «Киевское слово» (1887–1905 рр.) та «Киевлянин» (1864–1919 рр.) публікацій про цукробуряківництво в Уманському повіті наприкінці XIX – на початку XX ст. задля конкретизації причин піднесення та занепаду галузі.

Виклад основного матеріалу. На середину 1890-х років в Російській імперії діяло 185 цукрових заводів, що виробляли 27,3 млн. пудів цукру. З них на українських землях працювало 153 і вони виробляли 23,9 млн. пудів цукру, що становило 87,6 % від загального виробництва⁶. Така кількість цукрових заводів вимагала розширення площ посівів цукрових буряків. Це могли забезпечити поміщицькі господарства, які володіли великими земельними угіддями. Попит на цукрові буряки стимулював розширення меж плантацій, а окрім того саме ця сільськогосподарська культура була позитивним попередником для посівів пшениці. Тому під цукрові буряки відводили багаті ріллі Київської губернії, у складі якої третє місце за розміром площі серед дванадцяти повітів посідав Уманський повіт.

Землевласники Уманського повіту теж збільшували площі під цукрові буряки. На території

1 Падалка С., Кириленко І., Вергунов В. *Чорнозем і українська історія: нарис від найдавніших часів до сьогодення*. Київ: Аграрна наука. 2020. С. 148.

2 Ibid. С. 166.

3 Буравченко Р. Урядова політика царату в цукровій галузі (XIX – поч. XX ст.). *Український селянин*. 2005. Вип. 9. С. 111–116.

4 Буравченко Р. Розвиток цукрової промисловості на українських землях в 1861–1914 рр. *Український селянин*. 2010. Вип. 12. С. 154–157.

5 Галатир В. Залучення місцевою владою селянства до подолання кризи в цукровій галузі на Правобережжі у квітні-грудні 1918 р. *Український селянин*. 2015. Вип. 15. С. 41–43.

6 Буравченко Р. Розвиток цукрової промисловості на українських землях в 1861–1914 рр. *Український селянин*. 2010. Вип. 12. С. 156.

повіту вже діяв цукровий завод в Іваньці, у 1859–1860 рр. він виробив 6 тис. пудів цукру. У 1899 р. завод був технічно реконструйований: джерелом енергії став локомотив на 12 кінських сил. Але на хвилі захоплення вирощуванням цукрових буряків його потужностей було замало і постала необхідність будівництва ще одного цукрового заводу.

У грудні 1894 р. газета «Киевское слово» повідомляла про поширення чуток про будівництво цукрового заводу у північній частині Уманського повіту, на землях поміщика села Кислин, яке розкинулося на обох берегах річки Гірський Тікич за 25 км. північніше Маньківки. Сприятливими умовами для будівництва називалися такі: близькість води, родюча земля, відсутність поблизу цукрових заводів, тісні економічні зв'язки між поміщиками тієї місцевості. Саме на кошти поміщиків планувалося зведення заводу, так як вони планували частину посівних площ відвести під буряківництво, а іншу частину – відвести під пасовища і зайнятися переважно тваринництвом, так як завод даватиме дешевий корм для худоби⁷.

Через три роки, у грудні 1897 р., та сама газета опублікувала кореспонденцію про відкриття влітку 1896 р. Кислинського цукрового заводу при селі Нова Гребля Уманського повіту. Повідомлялося, що раніше пустинна місцевість у зв'язку з будівництвом заводу оживилась, навколишні селяни радіють появі заводу як джерела заробітків. Завод влаштовано за останнім словом техніки, освітлення його було електричним і потужності великими, що вимагало великої кількості сировини. А 1897 р. буряків посіяли мало і тому завод їх швидко переробив. На наступний рік він запропонував землевласникам вигідні умови, що мало сприяти збільшенню посівних площ⁸.

У 1896 плантатори буряків були незадоволені весняними і літніми дощами, які перешкоджали обробітку полів. В Уманському повіті буряками засіяли великі площі, а робочих рук для їх обробітку не вистачало. Землевласники вдавалися до переманювання працівників хоч незначним, але підвищенням ціни за обробіток (напр., в одній економії – 30 коп. в день, а в іншій – 35 коп.), або вдавалися і до таких приманок. Наприклад: у селах Нова Гребля та Кислин найнятих працівників за околицею села зустрічали з музиками і з музикою вели в поле. В обід була година на відпочинок і в цей час теж грала музика. Увечері на підводах робітників з музикою везли в село. Молодь цілими юрбами наймалась на роботу у таку економію. Ще в одному селі заохочення було таким: хлопцеві, який щодня ходив на роботу, в суботу, окрім заробленої платні, давали пояс, а дівчині – хустку. В

іншому селі робітникам на поле привозили гарячу їжу. Там, де крім платні нічого не давали, робочих рук не вистачало⁹.

Особливо скрутним становище ставало тоді, коли розпочиналися жнива і робоча сила була зайнята збором зернових культур. У липні 1900 р. «Киевское слово» писало: «Свекловичные плантации только что еще нуждаются в массе работников для полотья, прорывки, просапки, а тут и жниво захватило. Придется плантаторам гораздо дороже платить, чем до жнива; но по крайней мере есть хоть надежда на прекрасный урожай свеклы»¹⁰. Однак надії на гарний врожай не справджувалися, оскільки наприкінці липня з'явилась гусінь. «Недавно появившаяся гусеница, которая, передвигаясь миллиардами с места на место истребляет в одну ночь несколько десятин свекловичных плантаций, приводит в совершенное отчаяние наших хозяев», – писала київська губернська преса¹¹. На початку серпня 1900 р. кореспондент «Киевского слова» з Умані писав: «Наш уезд страдает от нашествия гусеницы. Так, в последнее время она появилась во множестве на экономических полях графа Шувалова при м. Тальном. Насколько было велико нашествие гусеницы, видно из того, что 150 десятин свекловичных в самое короткое время уничтожены»¹².

З початком весняно-польових робіт думки хліборобів концентрувалися на прогнозах щодо майбутнього урожаю. «Киевское слово» 20 квітня 1902 р. писало: «В прошлом году, по исследованиям в некоторых экономиях нашего района, пропали от морозов яйца, зародыши жуков и гусениц до 50%. В этом же году вследствие теплой зимы пропало всего 2%. Что-то даст этот год»¹³. Робота на бурякових плантаціях поденно все більше приваблювала селян. «Работают дети – собирая жучков. Девушки и хлопцы идут сапать, полоть и копать бураки. А «хозяин» возит свеклу на завод. Многим, у кого этой осенью были лошади, извоз дал чистых до 50-60 руб. за 1½ – 2 месяца»¹⁴.

Видаючи аванси та вигідно купуючи землю, цукрові заводи сприяли збільшенню площ бурякових плантацій. Незважаючи на трудомісткість буряківництва і на неурожайні 1900 і 1901 рр., площа посівів цієї культури постійно збільшувалася. У травні 1902 р. газета «Киевское слово» повідомляла, що «работы на этих плантациях ведутся уже с месяц: малыши (от 7 до 12-ти лет) собирают жучков, но с малым успехом. Выйдя утром на работу, они снова застают жучков на старых местах. На некоторых плантациях в прошлом году для собирания жучков пускались утки (сотнями), но те пропадали через несколько дней – и теперь уже не

7 Уманский уезд (Хозяйственный кризис и надежды на лучшее). *Киевское слово*. 1894. № 2486. С. 3.

8 Из Уманского уезда. *Киевское слово*. 1897. № 3568. С. 4.

9 Работы на свекловичных плантациях. *Киевское слово*. 1897. № 3375. С. 4.

10 Уманский уезд. *Киевское слово*. 1900. № 4492. С. 3.

11 С. Белашки. *Киевское слово*. 1900. № 4508. С. 3.

12 Умань. *Киевское слово*. 1900. № 4521. С. 3.

13 Уманский уезд. *Киевское слово*. 1902. № 5131. С. 3.

14 Ibid

прибегают к помощи уток»¹⁵. Жучки і гусінь дуже дошкуляли посівам буряків. Особливо важко було боротися з гусінню. Як про велику проблему про це писалося в Київській губернській пресі. Наприклад, у 1902 р. «Киевское слово» писало: «В прошлом году она (гусінь – авт.) появлялась сразу и шла полосой в ¼ версты длиной и сажней 5 шириной – сплошной массой. Зародыши ея не успели погибнуть вследствие теплой зимы прошлого года»¹⁶. Ризики були великими і деякі господарі між Маньківкою та Уманню відмовлялись від посіву буряків і сіяли горох.

Та проблеми в буряківництві створювали не лише шкідники посівів. Суттєво впливали на розвиток галузі й природні умови. У 1902 р. осінь була холодною і дощовою, що ускладнювало очистку бурякових плантацій. Дописувач «Киевского слова» з Уманщини 9 грудня 1902 р. повідомляв: «Из-за ранней зимы много бураков остались невыкопанными и потому работа на Кислинском сахарном заводе уже закончена, а на Иваньковском закончиться к 20 декабря. Сельские хозяйства нашего региона с каждым годом все более разочаровываются в ведении бурячных плантаций. 5-6 лет как у нас работают Кислинский и Иваньковский заводы. Почти все помещики стали сеять свеклу. Авансы, даваемые заводами, и предстоящие хорошие заработки через год увеличили площадь посева свеклы. На 3-й год не уродило и тут стали выясняться неудобства этого дела. Стало не хватать рабочих. Считаясь с количеством имеющихся в нашем районе свободных рабочих, площадь посева оказалась большей, чем можно. Цена на рабочих поднялась. Но и это не помогло»¹⁷. Робочої сили катастрофічно не вистачало. Вдавалися до заманювання на роботу музикою, якою супроводжувався похід у поле і повернення з нього, а у святкові дні влаштовували танці. Це приваблювало молодь, але робочих рук все ж не вистачало. Окрім дефіциту робочої сили, проблемою останніх трьох років (1899–1902 рр.) в Уманському повіті була гусінь, яка знищувала бурякові плантації. Це охолоджувало поміщиків і вони переставали сіяти буряки, а окремі – здавали в оренду заводів свою землю під буряки. Однак це теж створювало проблеми, оскільки в кінці серпня і у вересні, коли ще продовжується обмолот зерна, починалися роботи на плантаціях і тоді збіжжя залишалось не зібраним. Це примусило багатьох землевласників не здавати землю під посіви буряків, а відтак їх плантації почали швидко скорочуватись.

У 1903 р. з середини липня почалася посуха, яка тривала більше двох місяців. Бурякові плантації висохли. Київська губернська газета писала,

що в Уманському повіті буряковим «плантаторам придется потерпеть большой убыток, потому что и ¼ части ожидаемого урожая не получат»¹⁸.

Восени 1903 р. ціна на оренду землі під посів буряків знизилась. У 1902 р. за десятину такої землі платили 40 руб. і вище, залежно від її якості, а згодом ціна впала до 25-30 руб. Пояснювалося це зменшенням цукровими заводами ціни на цукрові буряки. Це зумовлювало зменшення площ бурякових плантацій¹⁹.

Погодні умови часто перешкоджали збору врожаю. Так було у 1912 р. Газета «Киевлянин» 17 жовтня 1912 р. повідомляла, що «наступившие внезапно холода с выпавшим снегом, достигающим в некоторых местах до ¼ аршина, принесли очень много бед крестьянству», яке не зібрало коренеплодів і вони, «по всей вероятности и останутся лежать в земле до следующей весны»²⁰. Копання буряків в Уманському повіті, попри високу заробітну плату найнятим робітникам (1 р. 20 коп. – 1 р. 30 коп. за міру в 60-65 пудів), відбувалося дуже повільно. Станом на 17 жовтня «едва ли убрано две трети общей площади плантаций; остальную же свекловицу вследствие холодов и снега убирать не представляется возможным»²¹.

Погодні гойдалки та безуспішна боротьба з шкідниками посівів негативно впливали на цукробурякове виробництво. Землевласники та землекористувачі вдавалися то до надмірного збільшення цукрових плантацій, то до їх зменшення чи передачу земель в оренду цукровим заводам. Із останніми було не завжди все гаразд. Іноді сезон їхньої роботи скорочувався через недостатню кількість буряків, для підвищення ефективності вони потребували технічної реконструкції, а то їх руйнували.

«Киевлянин» повідомляв про розгром цукрового заводу в селі Майданецьке 12 січня 1906 р. У кореспонденції з Майданецького зазначалося, що завод був власністю «Товариства майданецького буряково-цукрового заводу» та винокурного заводу поміщика Є. Журовського. Погром став повною несподіванкою для адміністрації, оскільки її відносини з робітниками та місцевими селянам завжди склалися безконфліктно. Однак у ніч проти 28 грудня 1905 р. у приміщення заводу зайшли селяни і вимагали від робітників припинення роботи. Потім вони випустили пару з котлів, зупинили машини і вимкнули електропостачання заводу. У підвалі випустили з ємкості спирт і розносили його по селі. Була розгромлена і контора заводу, звідки вкрадено до 1000 крб. Зі складу заводу винесено 150-200 пудів цукру. Ще близько 200 000 пудів залишились в іншому складському приміщенні. Та все ж збитки виявилися не такими вели-

15 Уманский уезд. *Киевское слово*. 1902. № 5168. С. 3.

16 Ibid.

17 Уманский уезд. *Киевское слово*. 1902. № 5363. С. 3.

18 Уманский уезд. *Киевское слово*. 1903. № 5639. С. 3.

19 Уманский у. *Киевлянин*. 1903. № 353. С. 4.

20 Уманский уезд. *Киевлянин*. 1912. № 288. С. 4.

21 Ibid.

кими, тому що головні механізми, апарати і парові котли залишилися неушкодженими²².

Болючою проблемою для буряківництва був посівний матеріал. Він був німецького виробництва і експортувався в імперію на суму в декілька мільйонів рублів. Його закупівля плантаторами вимагала немалих коштів, що впливало на вартість цукру. Тому всупереч бажанням постачальників імпортного насіння цукрових буряків, власники бурякових плантацій загострили питання про вирощування вітчизняного посівного матеріалу. На сільськогосподарській виставці, що проходила в серпні-вересні 1910 р. в Умані, зібрання землевласників зініціювало заснування місцевого товариства для вирощування насіння цукрових буряків в Росії, зокрема в Південно-Західному Краєві. Газета «Киевлянин» 26 серпня 1911 р. повідомляла, що завдячуючи клопотанню доктора С. Мрозинського і сформованій з успішних землевласників краю комісії, затверджено статут «Общества производителей и потребителей семян сахарной свеклы в Киевской, Подольской и Волынской губерниях»²³. Справа мала зрушитися з мертвої точки, тому що вигода від власного вирощування насіння цукрових буряків була очевидною як для тих, хто займався вирощуванням, так і для цукрових заводів.

Цукрова промисловість на українських землях постійно вдосконалювалася як з ініціативи власників заводів, так і завдяки діяльності різних профільних товариств. Так, Умансько-Липовецьке сільськогосподарське товариство проводило у червні 1915 р. в Умані збори техніків цукрових заводів Південно-Західного Краю та заводів прилеглих земель Полтавської й Чернігівської губерній. Більше 60-ти техніків цукрових заводів обговорювали питання технічної модернізації цукрової промисловості. Кожна доповідь супроводжувалася жвавим обговоренням, але найбільше зацікавлення викликали повідомлення інженера Товариства нагляду за паровими котлами п. Душського про випуклості на парових котлах, доповідь п. Дохленка про сульфитацію соків та доповідь директора Рижавського цукрового заводу п. Є. Гржибовського, яка супроводжувалася діаграмами, схемами, малюнками. Рижавський цукровий завод (у селі Колодистому Уманського повіту) мав найновіше на той час обладнання (турбіна, електромотори тощо). Зацікавлення викликали і повідомлені п. І. Штарком новації про визначення вмісту цукру в буряках і методах відбору середньої проби стружки²⁴.

У другий пленарний день зборів були виголошені та обговорені не менш цікаві доповіді, а саме: про контрольні прилади в цукровому виробництві (директором Махаринецького цукрового заводу А. А. Горовицею); про урожайність цукрових бу-

ряків (директором Старинського цукрового заводу в Полтавській губернії п. Видавським). У контексті характеристики урожайності було зазначено, що середня по імперії вона становить 80 берковець, а середня інших держав – 160 берковець з десятини площі (Берковець – одиниця вимірювання маси, яка дорівнює 10 пудам, точніше – 163,8 кг). Тому і собівартість вітчизняного цукру була вищою за імпортний. Жваве обговорення викликала доповідь директора Гальнівського цукрового заводу п. Ч. Грабовського «Известковые печи в сахарном производстве»²⁵.

Загальним підсумком зборів стало висловлене їх учасниками побажання частіше їх проводити, оскільки це своєрідний обмін досвідом. Збори звернулися до Київського технічного товариства з проханням про запровадження при ньому служби нагляду за паровими котлами і випробувальної станції перевірки приладів, які використовувались для контролю виробництва на цукрових заводах, і щоб жоден завод не приймав приладів без клейма випробувальної станції. Це мало сприяти підвищенню ефективності цукрової промисловості.

Це були кроки на шляху поліпшення технічного оснащення цукробуряківництва, що мало забезпечити ефективність галузі. Нововведення стосувалися переробки вирощеної сировини, тоді як процес вирощування цукрових буряків залежав від низки чинників: якості посівного матеріалу, погодних умов, боротьби зі шкідниками посівів, наявності робочих рук для обробітки бурякових плантацій. Урожай не був запорукою високих прибутків, тому що якісний його збір залежав від погодних умов та робочої сили.

Таким чином, буряківництво на землях Уманського повіту наприкінці XIX – на початку XX ст. при усій принадності високими прибутками сприймалося землевласниками неоднозначно. На хвилі загального піднесення цукрової промисловості у 80–90-ті роки XIX ст. будувалися бурякопереробні заводи (Кислинський в Уманському повіті), збільшувалися площі під плантації цукрових буряків і землевласники та орендарі в очікуванні високих прибутків, у різний спосіб заохочували найманих робітників щоб забезпечити цукробурякове виробництво робочою силою. Однак проблемами буряківництва були боротьба з шкідниками посівів (упродовж 1899–1902 рр. в Уманському повіті гусінь нищила плантації буряків), недостатня кількість робочих рук для трудомісткого процесу вирощування цукрових буряків, повна залежність від погодних умов як, наприклад, тривала посуха влітку 1903 р. знищила чимало посівів буряків, чи рання зима 1912 р., коли через ранній випад снігу було зібрано тільки третину урожаю цукрових буряків. Проблемою галузі були високі ціни на імпортний посівний матеріал. Наявність

22 С. Майданецкое, Уманского уезда. *Киевлянин*. 1906. № 12. С. 4.

23 Умань. *Киевлянин*. 1911. № 166. С. 5.

24 По краю. Умань. *Киевлянин*. 1915. № 195. С. 3.

25 Ibid.

привабливості високих заробітків за вирощування сировини для цукрових заводів та чималі ризики для землевласників та орендарів зумовлювали хвилеподібність розвитку буряківництва у зазначеному часовому проміжку.

References:

1. Belashki, S. (1900) Belashki. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №4508, 3. [in Russian].
2. Buravchenko, R. (2005). Uriadova polityka tsaratu v tsukrovii haluzi (XIX – poch. XX st.). [Government policy of the tsar in the sugar industry (XIX – early XX century)]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian peasant], 9, 111-116. [in Ukrainian].
3. Buravchenko, R. (2010) Rozvytok tsukrovoi promyslovosti na ukrainskykh zemliakh v 1861-1914 rr. [Development of the sugar industry in the Ukrainian lands in 1861-1914]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian peasant], 12, 154-157. [in Ukrainian].
4. Halatyr, V. (2015) Zaluchennia mistsevoiu vladoiu selianstva do podolannia kryzy v tsukrovii haluzi na Pravoberezhzhi u kvitni-hrudni 1918 r. [Involvement of the local authorities of the peasantry to overcome the crisis in the sugar industry on the Right Bank in April-December 1918]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian peasant], 15, 41-43. [in Ukrainian].
5. Iz Umanskogo uezda, (1897) Iz Umanskogo uezda. [From Uman district]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №3568, 4. [in Russian].
6. Maydanetskoe, S. (1906) Maydanetskoe, Umanskogo uezda. [S. Maydanetskoye, Uman district]. *Kievlyanin*, №12, 4. [in Russian].
7. Padalka, S. & Kyrylenko, I. & Verhunov, V. (2020). Chornozem i ukrainska istoriia: narys vid naidavnishykh chasiv do sohodennia. [Chernozem and Ukrainian History: essay from antiquity to the present]. Kyiv: Ahrarna nauka [in Ukrainian].
8. Po krayu, (1915) Po krayu. Uman. [On the edge. Uman]. *Kievlyanin*, №195, 3. [in Russian].
9. Raboty na sveklovichnykh plantatsiyah, (1897) Raboty na sveklovichnykh plantatsiyah [Works on beet plantations]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №3375, 4. [in Russian].
10. Uman, (1900) Uman. [Uman]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №4521, 3. [in Russian].
11. Uman, (1911) Uman. [Uman]. *Kievlyanin*, №166, 5. [in Russian].
12. Umanskiy u., (1903) Umanskiy u. [Uman d.]. *Kievlyanin*, №353, 4. [in Russian].
13. Umanskiy uezd, (1894) Umanskiy uezd (Hozyaystvennyiy krizis i nadezhdy na luchshee). [Uman district (Economic crisis and hopes for the best)]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №2486, 3. [in Russian].
14. Umanskiy uezd, (1900) Umanskiy uezd. [Uman district]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №4492, 3. [in Russian].
15. Umanskiy uezd, (1902a) Umanskiy uezd. [Uman district]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №5131, 3. [in Russian].
16. Umanskiy uezd, (1902b) Umanskiy uezd. [Uman district]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №5168, 3. [in Russian].
17. Umanskiy uezd, (1902c) Umanskiy uezd. [Uman district]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №5363, 3. [in Russian].
18. Umanskiy uezd, (1903) Umanskiy uezd. [Uman district]. *Kievskoe slovo* [Kyiv word], №5639, 3. [in Russian].
19. Umanskiy uezd, (1912) Umanskiy uezd. [Uman district]. *Kievlyanin*, №288, 4. [in Russian].

Надійшла до редакції / Received: 15.02.2022

Схвалено до друку / Accepted: 05.05.2022

Mariya Rohozha

Candidate of Sciences in History,

Associate Professor of the Department of History of Ukraine,

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,

Uman, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-830X>

Bibliographic Description of the Article: Rohozha M. (2022) Collective farm house is a laboratory - stage on the way of research development. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 31-36. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Rohozha

COLLECTIVE FARM HOUSE IS A LABORATORY - STAGE ON THE WAY OF RESEARCH DEVELOPMENT

Abstract. Purpose. *The prerequisites for the creation, process of creation, staffing and management of the activities of the collective farm house-laboratory as a stage on the way of the development of research work in a separate farm of agrarian direction are analyzed; her works in the horticultural direction, as well as the impact of the collision of a personal nature.*

Scientific novelty. *The article, based on methodological approaches using the principles and methods of historical research, reproduces the progressive process of creation, organization and content of the work of a collective farm house-laboratory in a separate agricultural artel.*

Conclusion. *The article, based on methodological approaches using the principles and methods of historical research, reproduces the gradual process of creation, organization and content of the work of a collective farm house-laboratory in a separate agricultural parcel. The assertion that the direct activity of its head (P.V. Makarenko) and the team of the garden brigade was ensured through a system of consistent management decisions and executive activities on the lands of the collective farm named after Stalin created a production unit (an orchard, a greenhouse and an apiary) in the integral structure of the economy.*

The effectiveness of the brigade in horticulture and the production of garden crop seeds was emphasized. The realization of the results of the work of the gardening brigade made a significant contribution to the financial situation of the collective farm. The personal qualities of the leader P. V. Makarenko ensured the effectiveness of the work of the brigade. But the manager's active activity, principledness and ability to achieve set goals were not always understood. Insinuations about his past and complaints about demandingness and principledness in evaluating the work of the collective farm and machine-tractor station began. Eventually, a series of denunciations led to his arrest and conviction. The house-laboratory fulfilled its task as a stage, created the prerequisites for the organization of the next varietal research station on the basis of the collective farm.

Key words: *House-laboratory, experimental work, horticulture direction, P.V. Makarenko, effectiveness.*

Марія Рогожа

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,

м. Умань, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-830X>

«... як дивитися вперед, не втрачаючи пам'яті...»

Володимир Єрмоленко, філософ

Бібліографічний опис для цитування: Рогожа М. Колгоспна хата-лабораторія – етап на шляху розвитку дослідництва. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 31-36. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Rohozha

КОЛГОСПНА ХАТА-ЛАБОРАТОРІЯ – ЕТАП НА ШЛЯХУ РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦТВА

Анотація. Мета: *провести аналіз обставин і передумов створення колгоспної хати-лабораторії, її генезису (с. Дзензелівка Маньківського р-ну Київської обл.), ролі П. Макаренка в її становленні й організації результативної роботи у галузі садівництва та городництва, відносин із керівництвом к-пу ім. Сталіна; її ефективності та реорганізації у сортовипробувальну ділянку.*

Наукова новизна. *У статті, ґрунтованій на методологічних підходах із використанням принципів і методів історичного дослідження, відтворено поступальний процес створення, організації та наповнення змістом роботи колгоспної хати-лабораторії в окремій сільгоспартії.*

Висновки. *Обґрунтовано твердження про те, що безпосередньо діяльність її очільника (П. Макаренка) та колективу садово-городньої бригади забезпечили через систему послідовних управлінських рішень і виконавської діяльності на землях к-пу ім. Сталіна створення виробничого підрозділу (плодовий сад, парникове господарство та пасіку) у цілісній структурі господарства. Наголошено на результативності діяльності бригади у садівництві та виробництві насіння городніх культур. Реалізація результатів роботи садово-городньої бригади зробила істотний внесок у фінансове становище колгоспу. Особисті якості керівника П. Макаренка забезпечували результативність роботи бригади. Мали місце інсценуації щодо його минулого та скарги на вимогливість і принциповість в оцінці роботи колгоспу та МТС. Зрештою, серія доносів спричинила його арешт й засудження. Хата-лабораторія виконала своє завдання як етап, створила передумови для організації у наступному сортодослідній ділянці на базі колгоспу.*

Ключові слова: *хата-лабораторія, дослідна справа, садово-городній напрям, П. Макаренко, результативність.*

Постановка проблеми. Окреслюючи коло досліджень щодо явища «колгоспна хата-лабораторія», варто наголосити на тому, що в своїй основі дослідницька справа як соціокультурне явище у сільському господарстві на українських землях мала давнє та відоме підґрунтя. Зауважимо, що значною мірою воно достатньо послідовно вивчалось та продовжує досліджуватися, що характерно для останнього періоду осмислення історії аграрної науки. Після жовтневого перевороту 1917 р. та початку радянської доби існували тенденції щодо збереження попередніх напрацювань. Однак ставлення до «старих спеціалістів» сільського господарства та їхніх наукових результатів формувалося із урахуванням ідеологічних підходів. Крім того, часті структурні зміни та реорганізації тих наукових установ об'єктивно створили через їх зменшення кадрові проблеми й унеможливили отримання необхідних нових знань для істотного підвищення врожайності зернових і технічних культур. Водночас, взятий, починаючи з 1928 р., курс на створення колективних селянських і радянських господарств передбачав максимально швидке підвищення виробництва продукції. В тогочасних реаліях створення колгоспних хат-лабораторій вважали важливим етапом інтенсифікації виробництва у сільському господарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті порушеної проблеми історіографія достатньо багата. Водночас, вона має часові параметри, умовно розділені часовими межами до набуття Україною незалежності та після нього. На наш погляд, одним із найперших документів, який стосувався науки та її розвитку, став Закон, підписаний Гетьманом Української Держави П. Скоропадським¹. Окреме місце та значення для розвитку науки, як і її організаційні та змістові завдання й унормовуючі документи у сільському господарстві відведено Сільськогосподарському вченому комітетові². Безпосередньо організація, структура, організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності колгоспної хати-лабораторії, як і мотивацію необхідності її створення, викладено у поглядах другого секретаря ЦК КП(б) України П. Постишева (1887–1939)³. Перший досвід її роботи узагальнив працівник НКЗС України Ю. Гомон⁴. Узагальнене розуміння місця хати-лабораторії у контексті цілісного осмислення колгоспної дослідної справи та її нормативно-правового забезпечення подано в унікальному за своїм наповненням і хронологією розміщення у спеціальному збірнику⁵. Лише після набуття Україною незалежності з'явилися ідеологічно незаангажовані, з використанням відкритих джерел, праці В. Вергунова⁶, С. Коваленко⁷, Н. Щebetюк⁸.

Автор статті ставить за мету провести аналіз обставин і передумов створення колгоспної хати-лабораторії, її генезису (с. Дзензелівка Маньківського р-ну Київської обл.), ролі П. Макаренка в її становленні й організації результативної роботи у галузі садівництва та городництва, відносин із керівництвом к-пу ім. Сталіна; її ефективності та реорганізації у сортовипробувальну дільницю.

Виклад основного матеріалу. Перед політичним керівництвом України категорично було поставлено завдання у найкоротші строки досягнути, незважаючи на істотне зменшення кількості робочих рук у сільській місцевості, максимально високих врожаїв зернових і технічних культур, придатних для експорту за кордон. Вони виступали істотним еквівалентом торгівлі, а виручені кошти активно вкладалися у придбання обладнання, машин, механізмів відповідно до проголошеного курсу на індустріалізацію (політичне рішення XIV з'їзду РКП(б) (1925). З погляду сьогодення він сприйнятий як форсований процес будівництва підприємств важкої та легкої промисловості. Населення України було втягнуто в «індустріальний бум», який потребував значних обсягів як харчових продуктів, та і зерна на експорт. Селяни, таким чином, ставали заручниками процесу перетворень. Створення важкої індустрії та електрифікація країни оголошувалися «...кровною справою селян», а сільське господарство – «... базою для індустріалізації»⁹.

1 Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 14. Спр. 436. Арк. 16.

2 ЦДАГО України. Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 20.

3 Про організацію та роботу хат-лабораторій. Постанова Народного комісаріату земельних справ УСРР від 16 квітня 1934 г. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6493. Арк. 1-3.; Хата-лабораторія. Орган Наркомзему України. Харків: Держсільгоспвидав, березень 1935. № 1. 55 с.

4 Гомон Ю. Реконструкція сільськогосподарської дослідної справи на Україні. *Спеціаліст сільського господарства України*. 1930. № 5-6. С. 33–37.

5 Колгоспна дослідна справа в УСРР/УРСР у 1934–1956 роках: зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, Ін-т історії аграр. науки, освіти та техніки, ЦДАВО, ЦДАГО України. Укл.: В.А. Вергунов, Н.П. Коваленко, В.І. Кучер та ін. Київ: «Наш формат», 2016. 460 с.

6 Вергунов В. Колгоспна дослідна справа: з історії виникнення. *Історія української науки на межі тисячоліть*. 2007. Вип. 32. С. 21–33.; Вергунов В. *Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект*. ННСГБ НААН. Київ: Аграрна наука. 2012. 416 с.

7 Коваленко С. Научно-организационная деятельность Сельскохозяйственного комитета Украины (1918-1927) по координации отраслевых исследований. *Историко-биологические исследования*. Москва: ФГБУН «Институт истории естествознания и техники им. С. И. Вавилова». 2012. Вып. 3. Т. 4. С. 64–78.

8 Щebetюк Н. Організація сільськогосподарської дослідної справи наприкінці 20-х–початку 30-х рр. XX ст. в Україні: пошук форм і методів. Наукові і технічні досягнення минулого. *Питання історії науки і техніки*. 2016. Вип. 4. С. 10–16.

9 Вергунов В. *Історія сільськогосподарської дослідної справи в Україні*. У трьох частинах. НААН, Нац. наук. с.-г. б-ка. Київ: Аграрна наука. Ч. II: Науково-організаційні засади функціонування сільськогосподарської дослідної справи на теренах України (друга половина XIX – початок XXI ст.). 2018. С. 144 – 145.

Оглядаючи в історичній ретроспективі розвиток сільськогосподарського виробництва України після колективізації, варто відзначити протиріччя у підходах щодо періодів впливу на нього різних чинників у часово-просторовому континуумі. Перший період впливу був пов'язаний з продовженням супроводу аграрного виробництва вченими, створенням галузевої науки, тобто, сільськогосподарської академії з відповідними структурами – науково-дослідними інститутами. Він тривав до 1935 р.; другий – від 1935 р. – позначений послідовними діями, спрямованими на зміну орієнтирів «зверху». Наголос робився на підтримці виробництва через розвиток науки на місцях, у т. з. хатах-лабораторіях. Отже, йшлося про дослідну справу в колгоспах, її виникнення, становлення й подальший розвиток наукової творчості мас.

Зрозуміло, що у просторі, створеному засобами монополізованого ідеологічного впливу правлячої партії, до феномену колгоспної хати-лабораторії було звернено особливу увагу. Зокрема, було створено та забезпечено щомісячний випуск журналу «Хата-лабораторія», заявленого як орган Народного комісаріату земельних справ України. Він видавався у спеціально створеному для публікації науково-популярних матеріалів із колгоспної дослідної справи видавництва – Держсільгоспвидав (Харків).

У його першому номері наявна передмова відповідного спрямування, підготовлена П. Поштишевим, тому, на нашу думку, є всі підстави вважати його «політичним батьком» створення хат-лабораторій. Після знайомства із заявленими намірами, зазначеними в передмові до першого числа видання «Хата-лабораторія», вважаємо, що виявлена ним ініціатива мала політичний, економічний та соціальний складники. Узагальнений аналіз згаданих вище компонентів дав усі підстави для висловлення обгрунтованого припущення, що створення хат-лабораторій у структурі колгоспного виробництва мало на меті їхню утилітарність, тобто, напрями їх діяльності були утилітарними. Водночас, їх створення у тогочасній Україні збіглося у часі з тенденцією залучення до активної участі у виробництві зерна та іншої продукції сільського господарства широких мас колективізованого селянства. Зважаючи на це, Народний комісар земельних справ УСРР у вітальному слові першого числа щомісячного часопису «Хата-лабораторія» писав: «Вперше в історії наукові дослідження проводяться не тільки «з приводу і навколо села», а безпосередньо в самому селі, силами самого колгоспного селянства...»¹⁰.

Твердження про утилітарний характер діяльності хат-лабораторій переконливо ілюструється локалізацією, організацією та кадровим забезпеченням роботи хати-лабораторії с. Дзензелівка

(нині – у складі Маньківської селищної громади Уманського району). Найбільш переконливим аргументом щодо вибору локації для хати-лабораторії серед населених пунктів Маньківського району став, на нашу думку, ґрунтово-кліматичний чинник. Типовим ґрунтом для с. Дзензелівка є чорнозем, а також темно-сірі підзолисті ґрунти. З півночі та північного заходу село оточують листяні ліси. Загалом село розташоване на вододілі, між ярами, що створювало відповідний мікроклімат.

Для організації роботи хати-лабораторії використали, як і вимагалось, добротне домоволодіння господаря, який підпав під кампанію розкуркулення. Воно відповідало тим вимогам, які були рекомендовані владними структурами, оскільки це був просторий і світлий будинок на 2-3 кімнати, біля контори колективного господарства. Поряд – дослідна ділянка в межах 0,5-1 га площі для ведення дослідів з вивчення нових культур (наприклад, з метою інтродукції в сівозміну при отриманні перспективних результатів).

Для проведення різного роду аналізів хату-лабораторію передбачалося обладнати приладами спеціального призначення: 1) аналітичні та технічні ваги, лупа-штатив, 2) різні лупи; 3) спеціальних бури для взяття зразків ґрунту для аналізів; 4) спеціальні алюмінієві бачки для проб ґрунту (визначення вмісту волиги); 5) прилад для визначення схожості зерна; 6) таблиці норм і особливостей зерна; 7) таблиці хімічного складу різних рослин; 8) прилад для визначення мучнистості зерна; 9) сита п'яти-ярусні для зерна; 10) універсальний індикатор для визначення кислотності ґрунтів (прилад Міхаеліса); 11) проєкційний ліхтар з набором діапозитивів; 12) сушильна шафа; 13) ареометр; 14) центрифуга з набором необхідного обладнання та реактивів для аналізу молокопродуктів (за наявності молочно-товарних ферм); 15) прилад (Маркусона) для визначення вмісту водивпродуктах сільського господарства; 16) примус (як нагрівач); 17) набір лабораторного посуду; 18) набір необхідних реактивів; 19) ветеринарна аптечка з набором ветобладнання; 20) набір садового реманенту; 21) обладнання для метеорологічних спостережень¹¹. Ці заходи невідкладно мали здійснити місцеві органи влади відповідно до постанови Народного комісаріату земельних справ № 188 від 29 квітня 1934 р. «Про організацію та роботу хат-лабораторій».

Коли постало питання практичної реалізації урядового документа, то на засіданні правління к-пу ім. Сталіна вирішили призначити Прокопа Васильовича Макаренка (1899 – 1977) завідувачем хати-лабораторії, а лаборантом – Воловодюка Григорія Івановича, який впродовж тривалого

¹⁰ Хата-лабораторія. Орган Наркомзему України. Харків: Держсільгоспвидав, березень 1935. № 1. С. 1.

¹¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 6493. Арк. 2.

часу працював на цій посаді. Вибір не був випадковим. П. Макаренко мав необхідний рівень освітньої підготовки та значний досвід практичної роботи. Був стійкий у переконаннях, характер мав вимогливий і принциповий, послідовний у виконанні дорученої справи. Грунтовний аналіз матеріалів Слідчої справи, заведеної на нього за наклепом за ст. 54, ч.10 КК УРСР¹², дає нам підстави говорити про його належність до особливої категорії людей. Екстраполюючи його особистісне, зауважимо, що люди такого психотипу здатні не тільки зрозуміти суспільну потребу в новаціях, більше того – бачити її істинну суть і механізми впровадження, і найголовніше, – зримо уявляють майбутні наслідки та їх значення для людей.

До початку колективізації та вступу до місцевого колгоспу, тобто у 1926 – 1929 рр. П. Макаренко працював садівником у місцевому ошадно-позичковому товаристві, створеному 1895 р.). До колгоспу вступив у 1929 р.¹³. Товариство мало у своїй власності землю із садом, тому серед інших видів діяльності займалося поширенням серед населення округи кращих сортів плодкових дерев, оскільки воно мало свої шкільки, вирощувало сіянці, вело прививку та щеплення, продавало щепи яблунь, груш, слив. Доглядав його впродовж чотирьох років, набув досвіду, експериментував зі способами щеплення та окулірування (як окремого методу щеплення: літнє – «сплячим вічком» і весняне – «пророслим вічком»), займався підбором насіння, сіянців для цих видів робіт. Праця у садівництві сприяла П. Макаренку в набутті досвіду та вдосконаленню навичок роботи із садивним матеріалом та парниковим господарством, і з колективом садово-городньої бригади. Однак сталося як сталося: «Колективізація сільського господарства... досить швидко привела до руйнації кооперативної системи. Її «реорганізація» розпочалася наприкінці 1929 року». Садові площі та парникове господарство стали структурним підрозділом сільгоспартілі ім. Сталіна.

На одному із чергових засідань правління, а людиною він був активною й ініціативною, П. Макаренко вніс пропозицію, враховуючи можливості, які відкриває створення хати-лабораторії, про створення садово-городнього напрямку в загальній господарсько-виробничій структурі артіль (як відповідного вимозі масово-дослідницької та винахідницької роботи). Крім того, зробив її економічне обґрунтування та наголосив, що основу для такого напрямку роботи складе сад ошадно-позичкового товариства, його шкільки та парники. Правління дало згоду. Отже, П. Макаренко – людина ініціативна, активна та готова до роботи, отримав для реалізації задуму декілька істотних переваг: був колектив садово-городньої бригади, виділено відповідні пло-

щі під пропозицію розширення саду, придбано інвентар (як додаток до наявного в хаті-лабораторії), площу під розплідник плодкових дерев і кущів, нарешті – кошти для закупівлі садивного матеріалу, властивого південним частинам України (наприклад, винограду з Одещини, персиків). Окремо варто наголосити на створенні пасіки як додаткового чинника підвищення врожайності плодкових дерев і кущів (бджоли як додаткові запилювачі).

Тобто, було здійснено перші кроки у становленні наукових знань у садівництві не тільки с. Дзензелівка, але і всієї Маньківщини, оскільки це гідний приклад, і він, на нашу думку, вартий був наслідування. І таке використання досвіду мало місце в історії району. Так, упродовж 1934 – 1935 рр. було висаджено сад у с. Красноставка з ягідником й овочевою ділянкою на 20 га (ділянка була схилом орієнтована на південь і захищена від північних вітрів).

Ще на початку 1930 р. Прокопом Васильовичем було організовано та проведено курси для садоводів і членів садово-городньої бригади, оскільки попереду передбачалися клопіткі та відповідальні роботи. Про складність роботи в саду місцевий краєзнавець Ю. Дудник писав: «Окуліровка (щеплення очок) дичок – одна із найвідповідальніших і трудомістких робіт. Звичайна норма щеплення – 600 дичок за день. Прокіп Васильович прищеплює півтори тисячі дичок, його дружина Марія Михайлівна – тисячу»¹⁴. Ці цифри – переконливе свідчення відданості П. Макаренка справі всього його життя та професійності.

Вже восени 1930 р. бригадою було висаджено сад площею 10,3 га, що стало результатом спільної роботи Прокопа Васильовича та садово-городньої бригади. Було запроваджено культуру вирощення і використання яблуні наступних сортів: Папіровка, Астраханське червоне, Антонівка, Пепінка литовська, Апорт, Ренет ландсбернський, Пармен зимовий золотий, Ренет Баумана, Ренет курський, Штеттінське червоне, Бельфлер, Бойкен, Зелене Вуда тощо; груші – Ільїнка, Лимонка; вишні – Гріот український, Лотівка (Лутовка). Крім того, продовж 1930-1935 р. було посаджено смородини 6 га, малини 1 га, агрусу 1 га, полуниці 1,5 га. Перший рік роботи показав, що пропозиція садовода П. Макаренка стосовно садівництва реальна, варта уваги та подальшого розвитку. Важливо наголосити, що у наступні роки відбувалося приростання площі саду: в 1931 р. – 25,5; 1932 р. – 31,7; 1933 р. – 31,75; 1934 р. – 28; 1935 р. – 27,9 га. Станом на кінець 1935 р. молодий сад займав площу 155,15 гектарів.

Було запроваджено й городництво, а завдяки йому взято курс на городне насінневодство. Поряд, в Умані, існувала спеціальна державна

12 ДАЧО. Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 3371. Арк. 1–116.

13 Ibid. Арк. 33.

14 Ibid. Арк. 89-90.

структура – Уманська насіннева база Держсортфонду. З цієї базою господарство мало результативну співпрацю. Уже за перший рік роботи отримали такі результати: насіння огірків – 1 ц з 1 га, капусти – 1 ц, столової моркви – 3,6 ц, конюшини – 2,7 ц. Це було досить вигідно економічно для сільгоспартілі. Наприклад, в обмін за центнер конюшини господарство одержувало з іншої структури – тресту «Насінневод» – по 4 ц пшениці. Окрім цього, після конюшини краще родив хліб, бо земля одержувала забезпечення азотомісними компонентами, а конюшина збільшувала харчову базу для утримуваної худоби.

Праця цієї активної, творчої та діяльної особистості аж ніяк не була аматорством. Були «...заведені дослідні ділянки з плодівництва під керівництвом Мліївської садстанції (Мліївська дослідна станція садівництва), Київського науково-дослідного інституту садівництва та інших науково-дослідних установ»¹⁵. Отже, мова йшла про реальний науковий супровід, що його надавали ці науково-дослідні установи.

Вболіваючи за розвиток садівництва в окрузі, з 1931 р. П. Макаренко опікувався міжрайонними курсами з підготовки кадрів садоводів для колгоспів. Окрім того, його досвід щодо садівництва було визнано на республіканському рівні, що знайшло відображення в одному з тогочасних видань: «Одним з таких великих плодових розсадників є розсадник, організований у 1937 році в колгоспі ім. Сталіна на площі 48 га. Він має міжрайонне значення»¹⁶.

Станом на 20.06.1935 р. «... під його керівництвом заведено молодого саду 158 га, з власного питомника колгоспу, пасіка на 230 рамкових вуликів, вирощується 450 га насінників городніх культур, сушарка на два апарати «Басарабка» та виноробка з виробництвом до 3000 відер вина (яблучного – авт.) на рік»¹⁷.

Результати садового-городнього напрямку в діяльності хати-лабораторії виявилися достатньо переконливими. Водночас вони вимагали залучення до робіт у саду та в городні додатково працівників рілних бригад, що відволікалися від виконання планових завдань у рілництві. Це не завжди знаходило розуміння колгоспного та районного керівництва. Паралельно сільськогосподарська наука дедалі більше попадала під вплив поглядів Т. Лисенка та його послідовників. На рівні села це означало переорієнтацію діяльності на досліді з яровизації, як того почала вимагати так звана мічурінська агробіологія. П. Макаренко не рекомендували у лютому 1935 р. на II Всесоюзний з'їзд колгоспників-ударників. Почалися інсценуації щодо його минулого та скарги на його нинішню вимогливість і принциповість в оцінці роботи різних ланок у

структурі колгоспу та МТС. Зрештою, серія доносів спричинила його арешт за ст. 54, п. 10 (антирадянська пропаганда і агітація). Він був засуджений до 10 років виправно-трудоих таборів¹⁸.

Хата-лабораторія працювала до 1937 р. як колгоспна, восени 1937 р. була перетворена в агрономічну лабораторію при сортовипробувальній дільниці по зернових, зернобобових культурах і травах к-пу ім. Сталіна Маньківського району.

Висновки. Історія створення, організації та змісту роботи хати-лабораторії в сільськогосподарській артлі (колгоспі) засвідчила, що вона створена за ініціативи керівних структур. Матеріальне та кадрове забезпечення стало вирішальним чинником її результативної роботи в умовах колгоспу ім. Сталіна с. Дзензелівка Маньківського району Київської області. Особисті якості керівника хати-лабораторії П. Макаренка, обґрунтування ним необхідності наявності окремого садово-городнього напрямку в структурі хати-лабораторії, створили необхідні умови для істотних результатів виробничої діяльності садово-городньої бригади. Налагоджена робота з вирощування сіянців, належна культура щеплення, догляд за ними, поряд з роботою спеціалізованих курсів садоводів для господарств Маньківського та прилеглих районів, забезпечили сприятливі умови для розвитку садівництва в регіоні. Важливе значення для успіху цієї роботи мала налагоджена П. Макаренко співпраця з Мліївською дослідною станцією садівництва і Київським науково-дослідним інститутом садівництва, котрі виконували консультативно-рекомендаційну роботу. Співробітництво з Уманською насінневою базою Держсортфонду та трестом «Насінневод» забезпечило економічні та матеріальні результати. Активна діяльність керівника хати-лабораторії, його принциповість та вміння досягати поставлених цілей не завжди знаходили розуміння. В. Макаренко внаслідок інсценуацій і наклепів був заарештований, засуджений у позасудовому порядку. Зрештою, хата-лабораторія отримала статус агрономічної лабораторії при сортовипробувальній дільниці к-му ім. Сталіна. На нашу думку, хата-лабораторія стала певним етапом подальшого розвитку дослідництва у сільському господарстві України.

Подяка. Авторка статті висловлює вдячність академіку НААН України В. Вергунову за можливість скористатися матеріалами досліджень з питань організації агродослідної справи на селі та краєзнавцю Ю. Дуднику за надані матеріали з історії хати-лабораторії с. Дзензелівка та біографії П. Макаренка.

Фінансування. Авторка не отримувала жодної фінансової допомоги для проведення досліджень і на написання статті.

¹⁵ Ibid. Арк. 65.

¹⁶ Тарасенко М., Шик Б. Один із передових. Монографія Дзензелівського колгоспу ім. Сталіна Маньківського району Київської області. Державне видавництво колгоспної і радгоспної літератури. Київ-Харків. 1939. С. 96.

¹⁷ ДАЧО. Ф. 5625. Оп. 1. Спр. 3371. Арк. 74.

¹⁸ Ibid. Арк. 1–116.

References:

1. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti. Slidcha sprava № 4035 po zvyuvachenniu Makarenka Prokopa Vasylovycha po st. 54. p. 10. KK URSR. 27 veresnia 1937 r.; DACHO. F. 5625. Op. 1. Spr. 3371. Ark. 1–116. [in Ukrainian].
2. Homon, Yu. (1930). Rekonstruktsiia silskohospodarskoi dosvidnoi spravy na Ukraini [Reconstruction of an agricultural experimental case in Ukraine]. *Spetsialist silskoho hospodarstva Ukrainy*. Kharkiv, 5-6. [in Ukrainian].
3. Khata-laboratoriia [House-laboratory]. (1935). Orhan Narkomzemu Ukrainy. Kharkiv: Derzhsilhospyvydav, 1. [in Ukrainian].
4. Khata-laboratoriia [House-laboratory]. Orhan Narkomzemu Ukrainy. Kharkiv: Derzhsilhospyvydav, berezen 1935. № 1. [in Ukrainian].
5. Kolhospna doslidna sprava v USRR/URSР u 1934–1956 rokakh [Collective farm research case in the USSR/Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1934–1956]: zb. dok. i materialiv / NAAN, NNSHB, In-t istorii ahrar. nauky, osvity ta tekhniky, TsDAVO, TsDAHO Ukrainy. Ukl.: V.A. Verhunov, N.P. Kovalenko, V.I. Kucher ta in. Kyiv: «Nash format», 2016. [in Ukrainian].
6. Kovalenko, S. (2012). Nauchno-organizatsionnaya deyatelnost Selskohozyajstvennogo komiteta Ukrainy (1918–1927) po koordinatsii otraslevykh issledovaniy [Scientific and organizational activities of the Agricultural Committee of Ukraine (1918–1927) for the coordination of sectoral research]. *Istoriko-biologicheskie issledovaniya*. Moskva: FGBUN «Institut istorii estestvoznaniya i tekhniki im. S. I. Vavilova», 3, 4. [in Russian].
7. Pro orhanizatsiiu ta robotu khat-laboratorii [About the organization and work of home laboratories]. Postanova Narodnoho komisariatu zemelnykh sprav USRR vid 16 kvitnia 1934 h. TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 20. Spr. 6493. Ark. 1-3. [in Ukrainian].
8. Shebetiuk, N. (2016). Orhanizatsiia silskohospodarskoi doslidnoi spravy naprykintsi 20-kh– pochatku 30-kh rr. KhKh st. v Ukraini: poshuk form i metodiv. Naukovi i tekhnichni dosiahnennia mynuloho [Organization of agricultural research in the late 1920s and early 1930s of the 20th century. in Ukraine: search for forms and methods. Scientific and technical achievements of the past]. *Pytannia istorii nauky i tekhniky*, 4, 10–16. [in Ukrainian].
9. Tarasenko, M. & Shyk B. (1939). Odyn iz peredovykh [One of the leading ones]. Monohrafiia Dzenhelivskoho kolhospu im. Stalina Mankivskoho raionu Kyivskoi oblasti. Derzhavne vydavnytstvo kolhospnoi i radhospnoi literatury. Kyiv-Kharkiv. [in Ukrainian].
10. TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 20. Spr. 6493. Ark. 1–3. [in Ukrainian].
11. TsDAHO Ukrainy. F. 1061. Op. 1. Spr. 32. Ark. 20. [in Ukrainian].
12. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (TsDAHO Ukrainy). F. 1. Op. 14. Spr. 436. Ark. 16. [in Ukrainian].
13. Verhunov, V. (2007). Kolhospna doslidna sprava : z istorii vynyknennia [Collective farm research case: on the history of its origin]. *Istoriia ukrainskoi nauky na mezhi tysyacholit*, 32, 21–33. [in Ukrainian].
14. Verhunov, V. (2012). *Silskohospodarska doslidna sprava v Ukraini vid zarodzhennia do akademichnoho isnuvannia: orhanizatsiyni aspekt* [Agricultural research in Ukraine from birth to academic existence: organizational aspect]. NNSHB NAAN. Kyiv: Ahrarna nauka. [in Ukrainian].
15. Verhunov, V. (2018). *Istoriia silskohospodarskoi doslidnoi spravy v Ukraini* [History of agricultural research in Ukraine]. U trokh chastynakh. NAAN, Nats. nauk. s.-h. b-ka. Kyiv: Ahrarna nauka. Ch. II: Naukovo-orhanizatsiyni zasady funktsionuvannia silskohospodarskoi doslidnoi spravy na terenakh Ukrainy (druha polovyna KhIKh – pochatok KhKHI st.). [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 21.02.2022

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.2022

УДК 94(477.46)»19»

DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Svyaschenko

Zinaida Svyaschenko

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor of world history and methods of teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5845-3115>

e-mail: szv090808@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Svyaschenko, Z. (2022). Activities of Uman zemstans regarding the dissemination of agronomic knowledge. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 37-42. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Svyaschenko

ACTIVITIES OF UMAN ZEMSTANS REGARDING THE DISSEMINATION OF AGRONOMIC KNOWLEDGE

Abstract. Purpose. The author of the article aims to find out the regional features of the zemstvos of the Right Bank of Ukraine on the dissemination of agronomic knowledge on the materials of the Uman zemstvo.

Scientific novelty. On the basis of the involved sources and the application of current methodological approaches, an attempt was made to find out the regional peculiarities in the activity of zemstvos of the Right Bank of Ukraine regarding the dissemination of agronomic knowledge based on the materials of the Uman zemstvo. It has been proven that the implementation of agronomic measures in peasant households contributed to their profitability and a closer connection with the needs of the market, their further commodification.

Conclusion. It is noted that the Uman zemstvo carried out agricultural education in various forms. The most common of these were the organization of courses for peasants and teachers, the distribution of popular literature. The students studied the issues of agriculture, horticulture, gardening, beekeeping, silkworm breeding, etc. The basis of the courses for teachers was the Uman school of horticulture and agriculture. The Zemstvo administration tried to arm the peasants with at least basic knowledge of the basics of agronomy and veterinary medicine. The Zemstvo also set up a mobile museum and introduced the position of agronomist-lecturer, arranged demonstration fields. There was an award for high-quality spring plowing, the opening of rental stations for agricultural equipment, providing interest-free loans for the purchase of agricultural machinery.

This was very important, because in this way the zemstvos gradually taught the peasants to turn to new progressive methods of management, its rationalization. This case was new, it took a lot of effort and time to get the desired results. Information about these and other events was widely covered in the press of the time. An example is publications in the newspaper «Kievlyanin».

It is noted that zemstvos often provided agronomic assistance through various types of cooperatives. Another area of work of zemstvos was the study of the development of the cooperative movement in order to determine what kind of help the society needed. There have been cases of zemstvos joining cooperatives.

The Uman county zemstvo played a significant role in disseminating agronomic knowledge among the peasants of the region, which was an extremely important matter, because the peasants were gradually taught to turn to new progressive methods of management, its rationalization. This case was new, it took a lot of effort and time to get the desired results. The experience of the best, showy peasant farms contributed to the gradual involvement of others in the processes of improving agricultural culture, made the production of agricultural products profitable. The introduction of agronomic measures in peasant farms contributed to their profitability and closer connection with the needs of the market, their further socialization.

Keywords: district councils in Right-Bank Ukraine, Uman district, local self-government, Uman district council, agronomic knowledge.

Зінаїда Священко

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методик навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, Україна

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5845-3115>

e-mail: szv090808@gmail.com

Бібліографічний опис для цитування: Священко З. Діяльність Уманського земства з поширення агрономічних знань. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 37-42. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Svyaschenko

ДІЯЛЬНІСТЬ УМАНСЬКОГО ЗЕМСТВА З ПОШИРЕННЯ АГРОНОМІЧНИХ ЗНАНЬ

Анотація. Мета. У статті проаналізовано діяльність повітового земства одного з найбільших повітів Київської губернії – Уманського з питань поширення агрономічних знань.

Наукова новизна. На основі залучених джерел і застосування актуальних методологічних підходів зроблено спробу з'ясувати регіональні особливості у діяльності земств Правобережної України щодо поширення агрономічних знань на матеріалах Уманського земства. Доведено, що впровадження агрономічних заходів у селянських господарствах сприяло їх прибутковості та тіснішому зв'язку з потребами ринку, подальшій їх товаризації.

Висновки. Агрокультурне просвітництво населення Уманським земством здійснювалось у різних формах. Найпоширенішими з них були влаштування курсів для селян та вчителів, розповсюдження популярної літератури.

Курсисти вивчали питання землеробства, садівництва, городництва, бджільництва, шовківництва тощо. Базою курсів для вчителів було Уманське училище садівництва та землеробства. Земська управа намагалася озброїти селян хоча б елементарними знаннями з основ агрономії, ветеринарії. Земством також було облаштовано пересувний музей і запроваджено посаду агронома-лектора, влаштовувались показові поля. Мало місце преміювання за високоякісну весняну оранку, відкриття прокатних станцій сільськогосподарського реманенту, надання безпроцентних позик на придбання сільськогосподарських машин.

Це було досить важливим, адже таким чином земства поступово привчали селян звертатися до нових прогресивних методів ведення господарства, його раціоналізації. Справа ця була новою, вимагала багато зусиль та певного часу для отримання бажаних результатів. Інформація про ці та інші заходи широко висвітлювалася у тогочасній пресі. Прикладом можуть бути публікації у газеті «Киевлянин».

Дуже часто земства надавали агрономічну допомогу через різні види кооперативних об'єднань. Ще одним напрямом роботи земств стало дослідження розвитку кооперативного руху з метою з'ясування, якої саме допомоги потребували товариства. Мали місце випадки вступу земства до кооперативних об'єднань.

Уманське повітове земство відіграло значну роль у поширенні агрономічних знань серед селянства краю, що було надзвичайно важливою справою, адже селян поступово привчали звертатися до нових прогресивних методів ведення господарства, його раціоналізації. Справа ця була новою, вимагала багато зусиль та певного часу для отримання бажаних результатів. Досвід кращих, показових селянських господарств сприяв поступовому залученню й інших у процеси поліпшення землеробської культури, робив виробництво сільгосппродукції прибутковим. Впровадження агрономічних заходів у селянських господарствах сприяло їх прибутковості та тіснішому зв'язку з потребами ринку, подальшій їх товаризації.

Ключові слова: земства на Правобережній Україні, Уманський повіт, місцеве самоврядування, Уманське земство, агрономічні знання.

Problem statement. In the modern period of the development of the economy of Ukraine, as before, agriculture plays an important role, as evidenced by the priorities in the socio-economic policy of our state. The current state of affairs in the agricultural sector requires the active assistance of local self-government bodies in solving the problems of rural producers. It is they who should pay more attention to the dissemination of advanced methods of agricultural production, support its modernization. Promotion of agricultural knowledge should occupy an important place.

In the conditions of the transition to a market economy, land privatization and the creation of farms, the use of the historical experience of such transformations as, in particular, the introduction of agronomic measures and the small credit system, the spread of the cooperative movement in the countryside, etc. will contribute, from our point of view, to certain adjustments in the implementation current agrarian policy. At the beginning of the 20th century agronomic assistance to peasant households from the zemstvo administrations was of great importance. The competence of the zemstvos included economic issues at the local level, established since the reform of 1864. In Right-Bank Ukraine until 1911, the role of the zemstvos was performed by the provincial administrations. Only in April 1911 did the regulations on zemstvos of 1864 come into full effect, and even then, with some changes.

Research analysis. Considering the time of existence of right-bank zemstvos, they could not become the subject of comprehensive scientific analysis in pre-Soviet historiography. Soviet ideo-

logical stereotypes regarding the history of local self-government are also well-known, which led to the small number and involvement of works of this period on zemstvo issues, in particular, the number regarding the specified region. Modern domestic historical science takes into account that the problems of the formation and functioning of zemstvos are significant for today, but the main attention is drawn to the longer-term experience of the zemstvo self-government bodies of Left Bank and Southern Ukraine. At the same time, the history of the zemstvos of Right Bank Ukraine has also found coverage in domestic historical science. In the field of research interest of O. Ohienko, the organizational and legal status and social functions of zemstvos of Right Bank Ukraine in 1904–1917¹. I. Verkhovtseva examined the political, organizational and legal foundations of the Zemstvo self-government of Right Bank Ukraine, its economic and cultural-educational activity². Some aspects of the history of zemstvo institutions of Right Bank Ukraine are traced in the scientific work of D. Beauvois³.

It is quite important to study the activity of the zemstvos of Right Bank Ukraine within the narrow boundaries of the powiats, since the activity of local self-government bodies is most clearly expressed at the level of microhistory. Regarding the coverage of the activity of the county zemstvo, one of the largest powiats of the Kyiv province – Uman powiat, we recall the publication by T. Kuznets and O. Skus, in which the materials of the newspaper «Kievlyanin» about the cultural and educational activities of the zemstvo are systematized and researched⁴ [4].

1 Огієнко О. Земства Правобережної України: організаційно-правовий статус та соціальні функції (1904–1917 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Київ. 2010. 18 с.

2 Верховцева І. Діяльність земств Правобережної України (1911–1920 рр.). Автореф. ... канд. іст. наук. Черкаси. 2004. 18 с.

3 Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863–1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах. Київ: Критика. 1988. 334 с.

4 Кузнець Т., Скус О. (2020). Культурно-просвітницька діяльність Уманського земства у висвітленні газети «Киевлянин». *Сторінки*

The purpose of the article. The author of the article aims to find out the regional peculiarities in the activity of the zemstvos of Right-Bank Ukraine regarding the dissemination of agronomic knowledge based on the materials of the Uman zemstvo.

The statement of the basic material. During the years of the Stolypin agrarian reform, agronomic assistance to peasant households from the zemstvo administrations and land management commissions was of great importance. The general management of affairs in the provinces was concentrated in the hands of the Agronomical Committee under the provincial land management committee, which was headed by the provincial agronomist. Special attention of zemstvos and land management commissions was paid to individual owners who moved to hamlets and cuttings – this provided them with some support in their desire for a rational system of managing their households⁵.

One of the areas of activity of the zemstvos was agro-cultural enlightenment of the population, which was carried out in various forms. This was quite important, because in this way the zemstvo gradually taught the peasants to turn to new progressive methods of farming and its rationalization. This case was new, required a lot of effort and a certain amount of time to obtain the desired results.

The Uman powiat zemstvo played a significant role in spreading agronomic knowledge among the peasantry of the Kyiv province.

The organizational design of the Uman powiat zemstvo was completed at an extraordinary meeting of powiat councilors, which was held in Uman on July 30, 1911, under the chairmanship of the powiat leader of the nobility, Baron Yury Fedorovich Meyendorff. The powiat zemstvo administration was formed in the following composition: Yu. Meyendorff, O. Eliseev as his deputy, L. Kostenko and T. Domanyskiy were elected members. O. Feshchenko, V. Chernov, prince S. Dolgoruky, M. Yashchik, I. Shteinberg were elected as provincial representatives, from the peasants – D. Gulko, from the Polish curia – O. Ivanskyi. G. Yanevskyi, M. Yashchik and K. Mulenka were elected members of the land management commission; the members of the school council are M. Kovesnikov and M. Kryzhanovskiy. I. Popandopulo and V. Kozakovskiy were delegated to the provincial agronomic society, and its powiat branch consisted of I. Popandopulo, D. Dunin, M. Bazilskyi, E. Naumenko and K. Prytyka⁶.

To popularize agronomic knowledge, zemstvo workers arranged courses for peasants and teachers, distributed popular literature. Zemstvo administrations tried to arm peasants with at least elementary knowledge of the basics of agronomy and veterinary medicine.

The powiat zemstvo administration of the Uman powiat also organized such courses, as reported by the newspaper «Kievlyanin». On July 8, 1912, the newspaper reported that the one-month agricultural courses organized by the powiat zemstvo administration for 30 peasants of the Uman powiat ended on July 1 in Uman⁷.

The attendees at the courses were peasants not only from Uman, but also from neighbouring powiats. All attendees were issued certificates of completion of the courses, as well as several books related to agricultural issues were given to the attendees as a gift⁸.

In the newspaper of July 15, 1912, information was published about 10-month agricultural courses in Uman, in which theoretical and practical classes were held daily for no less than nine hours, from 6:30 a.m. to 12 a.m. day, as well as from 2 p.m. until seven o'clock in the evening⁹. The correspondent reported that course participants not only diligently take notes of lectures, but also perform various practical tasks, such as collecting herbarium and creating various collections. The participants of the courses appealed to the director of the school with a request to provide them with assistance for the purchase of everything necessary for the performance of such tasks. It was reported that the aid was issued in the amount of 3-4 rubles.

The courses were popular and needed by the local population. Evaluating them, the correspondent of «Kievlyanin» noted that they «once again clearly demonstrated how much the countryside needed to transition to more advanced and skilful ways of managing the peasant economy»¹⁰. It was emphasized that the zemstvo could not accept all those willing to attend the courses: they were designed for only 40 people, and 43 people from 28 villages of the Uman powiat were accepted. It was also noted that there is an insufficient number of visual aids in the courses, in order to compensate to some extent for this lack, excursions were conducted to the Uman School of Horticulture and Agriculture. The attendees were given a course of lectures and a number of practical classes were held.

The zemstvo held similar monthly courses in subsequent years, but it was not the only form of promotion and dissemination of agronomic knowl-

історії. 2020. Вип. 50. С. 50–63. DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210120

5 Власюк І. Впровадження агрономічних заходів і системи дрібного кредиту в селянських господарствах Правобережної України у 1906 – 1914 рр. *Український історичний збірник*. 2000. К. С. 103.

6 Чрезвычайное земское собрание. *Киевлянин*. 1911. № 212. С. 3.

7 Корреспонденция «Киевлянина». *Киевлянин*. 1912. № 187. С. 5.

8 Ibid.

9 Корреспонденция «Киевлянина». *Киевлянин*. 1912. № 194. С. 4.

10 Корреспонденция «Киевлянина». *Киевлянин*. 1912. № 230. С. 3.

edge. «Kievlyanin» dated June 12, 1913 contained information that the Uman Zemstvo Council, chaired by Baron Y. Meyendorff, held an «agronomic meeting dedicated to solving issues related to the transfer of agricultural knowledge to the people»¹¹.

In the decision of the meeting, it was noted that in the case of providing agronomic assistance to the population, the main attention should be paid to the spread of agro-cultural knowledge among the entire population. Not limited to annual monthly courses, readings and discussions of agronomic staff, periodic two-week courses (from 10 to 14 days) should also be held. For this purpose, it was decided to arrange a mobile museum and introduce the positions of agronomist-lecturer with a salary of 3,000 rubles per year, his assistant with a salary of 2,000 rubles per year and a museum worker with a salary of 500 rubles, and 2,500 rubles will be allocated for the establishment of the museum. The estimate of agronomic measures for 1914 was approved in the amount of 173,859 rubles. This amount included expenses for the maintenance of agronomists and the museum, for courses for the organization and management of manual labour, a loan for the fight against field pests (mice and gophers), for inviting instructors from handicrafts, for the introduction of a new – the sixth position of a powiat agronomist located in the town of Dubova, Uman powiat, for the arrangement of agronomic plots with apartments for agronomists. Rewards for high-quality spring plowing, opening of rental stations for agricultural equipment, provision of interest-free loans for the purchase of agricultural machinery were planned. It was also planned to organize an agricultural exhibition in Mankivka village from August 25 to 27, 1913¹².

The Zemstvo also planned to organize courses for teachers. The purpose of such courses «is to communicate basic agricultural knowledge to those workers in the field of public education who would like to use this knowledge in the field»¹³. There were always many teachers who expressed a desire to learn, and in June 1914, 170 people were enrolled in the courses. Financial aid was paid to course participants. Attendees studied agriculture, horticulture, vegetable gardening, beekeeping, sericulture, etc. The Uman School of Horticulture and Agriculture was the basis of the courses for teachers.

Dissemination of agronomic knowledge in the Uman Zemstvo was accompanied by a wide deployment of scientific and applied research. On June 8, 1913, the newspaper «Kievlyanin» wrote about the successes of Uman Zemstvo veterinarians in experiments on artificial insemination of horses, which were filmed and sent to St. Petersburg to be demonstrated at lectures for Zemstvo veterinarians¹⁴. The correspondent emphasized the scientific nature of the film and recommended that it be used during lectures by Zemstvo veterinarians.

In the Kyiv province, 111 demonstration fields were set up, on which yields were much higher than on neighbouring peasant fields. This, of course, interested the peasants in adopting the experience of proper soil cultivation¹⁵.

The participation of Uman zemstvo officials in the field experiments was reported by the correspondent of «Kievlyanin», who wrote in the newspaper on October 29, 1913 that a member of the Kyiv provincial zemstvo administration (delegated from the Uman zemstvo. – *Auth.*) O. Feshchenko, together with a special zemstvo commission, chose for the establishment of a powiat experimental field in the Uman powiat of a plot of land that belonged to the Uman School of Horticulture and Agriculture¹⁶. On November 20, 1913, «Kievlyanin» reported in the «Local News» column that land had been allocated in the Uman powiat for an experimental station, the construction of which would begin in the spring of 1914¹⁷. In the same section of the newspaper dated November 28, 1913, it was reported that 55 dec. the land for the research station of the Uman Zemstvo has already been demarcated¹⁸. The experience of the best, demonstrative peasant households contributed to the gradual involvement of others in the processes of improving agricultural culture.

The implementation of agronomic measures in peasant households contributed to their profitability and a closer connection with the needs of the market, and their further commodification. During the years of the Stolypin agrarian reform, the market increasingly influenced agricultural production. A peasant-entrepreneur was gradually formed in the countryside, who produced products not only for his own consumption, but also for selling them on the market, while receiving his own profit.

At the beginning of the 20th century the cooperative movement developed rapidly. Thus, in 1912, Kyiv province ranked first in the Russian

11 Корреспонденция «Киевлянина». *Киевлянин*. 1913. № 160. С. 4.

12 Ibid.

13 Корреспонденция «Киевлянина». *Киевлянин*. 1914. № 193. С. 3.

14 Опыты искусственного оплодотворения. *Киевлянин*. 1913. № 156. С. 2.

15 Власюк І. Впровадження агрономічних заходів і системи дрібного кредиту в селянських господарствах Правобережної України у 1906 – 1914 рр. *Український історичний збірник*. 2000. К. С. 107.

16 Уманское районное опытное поле. *Киевлянин*. 1913. № 298. С. 4.

17 Опытная районная станция. *Киевлянин*. 1913. № 320. С. 3.

18 К утверждению районной опытной станции. *Киевлянин*. 1913. № 328. С. 4.

Empire in terms of the number of consumer associations¹⁹. It should be noted that by the middle of 1910, the largest number of consumer associations was founded precisely in the Uman powiat – 56 (for example: in Cherkasy powiat – 47, Kyiv powiat – 48)²⁰.

One of the factors with the help of which cooperation turned into a powerful economic and social force was the activity of zemstvos. It should be noted that zemstvos could not engage in planting cooperatives from above, but only contributed where people consciously approached the matter²¹. Otherwise, Zemstvo aid became ineffective.

It is known that very often zemstvos provided agronomic assistance through various types of cooperative associations. Thus, in 1912, the Uman Powiat Zemstvo equipped a fruit and vegetable processing facility at the Dzengelivka Savings and Loan Society (founded in 1899 in the village of Dzengelivka, Uman Powiat). In it, the peasants dried fruit, prepared wine, apple paste or lozenge (they had no idea about the latter before) for free²².

Another direction of the zemstvos' work was the study of the development of the cooperative movement in order to find out what kind of help the societies needed. The disadvantage of such attempts was that each zemstvo conducted accounting independently of other provinces, at different times, using different methods. Most often, information was collected using questionnaires. M. Boikov, instructor of cooperation of the zemstvo administration under the Uman powiat zemstvo, developed such questionnaires for the survey of consumer associations²³.

The Zemstvo also published cooperative leaflets and brochures. The instructor M. Boykov wrote the brochure «How to Open and Lead a Consumer Association in the Village»²⁴.

There have been cases of zemstvos joining cooperative associations on the Right Bank. Thus, in the fall of 1913, the Uman Powiat Small Loan Fund decided to join the local purchasing society with a contribution of 1,000 rubles²⁵. On the one hand, it strengthened the financial position of such associations. However, weak associations, along with financially strong zemstvos, could not participate in them to the same extent, which could lead to a violation of the main principles of cooperation. Therefore, at the All-Russian congress of zemstvo funds in Moscow (September 1911), it was decided that the union of funds with cooperatives should be

temporary – until the creation of strong cooperative unions²⁶.

Among the zemstvo officials who distinguished themselves by their work in the «cooperative field», it is worth mentioning the above-mentioned instructor of cooperation of the zemstvo administration under the Uman powiat zemstvo M. Boykov. It was he who played a significant role in the creation of a cooperative association in the Uman region.

On his initiative, on July 1, 1912, the first congress of representatives of cooperative societies of the Uman region was convened. The Congress decided to develop the Statute of the Union of Consumer Societies of the Uman Powiat and founded the Zemstvo Small Credit Fund. Taking into account the negative attitude of the authorities towards cooperation, the congress adopted a resolution on petitioning the Moscow Union of Consumer Societies to open a branch in Uman. The second cooperative congress in 1913 again raised the issue of establishing a cooperative union in the form of a «Contractual Faith Society».

In 1914, a meeting of the representatives of the «Land Cooperative Purchasing Society» was held, at which the board of the society was elected, but in connection with the beginning of the World War I in 1914, the society ceased to exist due to the mobilization of the newly elected board members into the army. In 1916, the cooperators of the Uman region once again petitioned for the opening of the Union under the name «Consumer Association of Wholesale Purchases», the charter of which was approved by the governor only in January 1917.

The conclusions. Thus, the Uman powiat zemstvo played a significant role in the spread of agronomic knowledge among the peasantry of the region, which was an extremely important matter, because the peasants were gradually accustomed to turn to new progressive methods of farming, its rationalization. This case was new, required a lot of effort and a certain amount of time to obtain the desired results. The experience of the best, demonstrative peasant households contributed to the gradual involvement of others in the processes of improving agricultural culture, making the production of agricultural products profitable. The implementation of agronomic measures in peasant households contributed to their profitability and a closer connection with the needs of the market, and their further commodification.

19 Хейсин М. Развитие кооперативного движения потребителей в России. *Вестник кооперации*. 1912. Кн. 5. С. 61.

20 Пак В., Ленченко Ф. *Нариси з історії споживчої кооперації Київщини*. К.: Ірідіум. 2002. С. 198.

21 Хижняков В. *Земство и кооперация*. М. 1918. С. 36.

22 Корольков Б. Корреспонденция. *Киевская земская газета*. 1912. № 34. С. 19.

23 Моргун О. *Нарис історії промислової кооперації України*. Мюнхен: Український Вільний Університет. 1996. С. 27.

24 Бойков Н. *Как открыть и вести потребительное общество в деревне*. К.: Типография Императорского Университет. Св. Владимира акц. о-ва печ. изд. дела Н.Т. Корчак-Новицкого. 1911. 36 с.

25 Масюкевич В. К вопросу о взаимоотношении земства и потребительских кооперативов. *Киевская земская газета*. 1913. № 45. С. 3.

26 Кулыжный А. *Очерки о сельскохозяйственной кредитной кооперации. (Статьи, доклады, заметки). 1900–1918 гг.* Пг.: Мысль. 1918. С. 18–19.

References:

1. Bovua, D. (1988). *Bytva za zemliu v Ukraini 1863–1914. Poliaky v sotsio-etnichnykh konfliktakh* [Battle for land in Ukraine 1863–1914. Poles in socio-ethnic conflicts]. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
2. Boykov, N. (1911). *Kak otkryit i vesti potrebitelnoe obschestvo v derevne* [How to open and run a consumer society in the countryside]. Kyiv. [in Russian].
3. СHrezvyichaynoe zemskoe sobranie [Extraordinary Zemstvo Assembly]. (1911). *Kievlyanin*, 212, 3. [in Russian].
4. Harbuzova, I. (2004). Kulturno-prosvitnytska diialnist Umanskoj kooperatyvnoy spilky [Cultural and educational activities of the Uman Cooperative Union]. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*. Kyiv : Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. S. 59–62. [in Ukrainian].
5. Heysin, M. (1912). Razvitie kooperativnogo dvijeniya potrebiteley v Rossii [Development of the cooperative movement of consumers in Russia]. *Vestnik kooperatsii*, 5. [in Russian].
6. Heysin, M. (1912). *Razvitie kooperativnogo dvijeniya potrebiteley v Rossii* [Essay on the history of industrial cooperation in Ukraine]. *Vestnik kooperatsii*, 5. [in Ukrainian].
7. Hijnyakov, V. (1918). *Zemstvo i kooperatsiya* [Zemstvo and cooperation]. Moskva. [in Russian].
8. K utverzdeniyu rayonnoy opyitnoy stantsii [To the approval of the regional experimental station]. (1913) *Kievlyanin*, 328, 4. [in Russian].
9. Korolkov, B. (1912). Korrespondentsii [Correspondence]. *Kievskaya zemskaya gazeta*, 34. [in Russian].
10. Korrespondentsiya «Kievlyanina» [Correspondence of «Kievlyanin»]. (1912) *Kievlyanin*, 187, 5. [in Russian].
11. Korrespondentsiya «Kievlyanina» [Correspondence of «Kievlyanin»]. (1912). *Kievlyanin*, 194, 4. [in Russian].
12. Korrespondentsiya «Kievlyanina» [Correspondence of «Kievlyanin»]. (1912). *Kievlyanin*, 230, 3. [in Russian].
13. Korrespondentsiya «Kievlyanina» [Correspondence of «Kievlyanin»]. (1913). *Kievlyanin*, 160, 4. [in Russian].
14. Korrespondentsiya «Kievlyanina» [Correspondence of «Kievlyanin»]. (1914) *Kievlyanin*, 193, 3. [in Russian].
15. Kulyijnyy, A. (1918). *Ocherki o selskohozyaystvennoy kreditnoy kooperatsii. (Stati, dokladyi, zametki). 1900–1918 gg.* [Essays on agricultural credit cooperation. (Articles, reports, notes). 1900–1918]. Pg.: Myisl. [in Russian].
16. Kuznets, T. & Skus, O. (2020). Kulturno-prosvitnytska diialnist Umanskoj zemstva u vysvitlenni hazety «Kievlyanin» [Cultural and educational activities of the Uman Zemstvo in the coverage of the newspaper «Kievlyanin»]. *Storinky istorii*, 50, 50–63. DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210120 [in Ukrainian].
17. Masyukevich, V. (1913). K voprosu o vzaimootnoshenii zemstva i potrebitelskih kooperativov [To the question of the relationship between the zemstvo and consumer cooperatives]. *Kievskaya zemskaya gazeta*, 45, 2–4. [in Russian].
18. Ohienko, O. (2010). *Zemstva Pravoberezhnoi Ukrainy: orhanizatsiino-pravovyi status ta sotsialni funktsii (1904–1917 rr.)* [Zemstvos of the Right Bank of Ukraine: organizational and legal status and social functions (1904–1917)]. Kandidat's tesis. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Opyitnaya rayonnaya stantsiya [Experimental regional station]. (1913) *Kievlyanin*, 320, 3. [in Russian].
20. Opyityi iskusstvennogo oplodotvoreniya [Experiences of artificial insemination]. (1913) *Kievlyanin*, 156, 2. [in Russian].
21. Pak, V. & Lenchenko, F. (2002). *Narysy z istorii spozhyvchoi kooperatsii Kyivshchyny* [Essays on the history of consumer cooperation in Kyiv region]. Kyiv: Irydium. [in Ukrainian].
22. Umanskoe rayonnoe opyitnoe pole [Uman regional experimental field]. (1913) *Kievlyanin*, 298, 4. [in Russian].
23. Verkhovtseva, I. (2004). *Diialnist zemstv Pravoberezhnoi Ukrainy (1911–1920 rr.)* [Activities of zemstvos of the Right Bank of Ukraine (1911–1920)]. Kandidat's tesis. Cherkasy. [in Ukrainian].
24. Vlasiuk, I. (2000). Vprovadzhennia ahronomichnykh zakhodiv i systemy drubnoho kredytu v selianskykh hospodarstvakh Pravoberezhnoi Ukrainy u 1906 – 1914 rr. [Introduction of agronomic measures and the system of small credit in the farms of the Right Bank of Ukraine in 1906 - 1914]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Kyiv. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 28.12.2021

Схвалено до друку / Accepted: 20.01.2022

Голодомор 1932 – 1933 рр.

The Holodomor 1932 – 1932

UDC 94(477):341.485(=161.2)''1932/1933''(045)

DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Kornovenko-Fedkov-Stepanchuk

Serhii Kornovenko

PhD hab. (History), Professor, department of archeology and special branches of historical science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>
e-mail: s-kornovenko@ukr.net

Oleksandr Fedkov

PhD hab. (History), Associate Professor, Head of the Department of Archival Studies, Special Historical and Legal Disciplines, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4835-9445>
e-mail: san.fedkov@ukr.net

Yuriy Stepanchuk

PhD hab. (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of History and Culture of Ukraine of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-1463>
e-mail: iepp@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Kornovenko, S., Fedkov, O. & Stepanchuk, Yu. (2022). Holodomor OF 1932-1933: the final of the peasant revolution. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 43-47. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Kornovenko-Fedkov-Stepanchuk

HOLODOMOR OF 1932-1933: THE FINAL OF THE PEASANT REVOLUTION

Abstract. *The aim is to consider the Holodomor of 1932-1933, taking into account the events of the Peasant revolution of 1902-1933 in Ukraine.*

The scientific novelty of the publication lies in the explanation of the Holodomor of 1932-1933 as a tool for the physical and spiritual destruction of another for the Soviet authorities - the Ukrainian peasant-ideoman, an active subject of the peasant revolution of 1902-1933 in Ukraine.

Conclusions. *In the late 1920s and early 1930s, Soviet totalitarianism, implementing agrarian policy in the Ukrainian countryside, forming a new type of Soviet peasant, represented a peasant counter-revolution. Its goal was clear and understandable - not only the physical, but also the spiritual and cultural destruction of the Ukrainian peasant-ideoman, formed at the beginning of the 20th century.*

In the late 1920s – early 1930s, Soviet totalitarianism, applying taxes, grain procurement, artificially provoking the Holodomor of 1932-1933, forming a new type of Soviet peasant, represented a peasant counter-revolution. Its goal was clear and understandable – not only the physical, but also the spiritual and cultural destruction of the Ukrainian peasant-ideoman, formed at the beginning of the 20th century. The Holodomor of 1932-1933 wiped out the Ukrainian peasants-ideomans, the traditional Ukrainian peasant culture. It caused serious damage to Ukrainian identity.

Key words: *peasant, Holodomor, totalitarianism, peasant-ideomaniac.*

Сергій Корновенко

доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>
s-kornovenko@ukr.net

Олександр Федьков

доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін, Кам'янець-Подільський національний університет ім. І. Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4835-9445>
e-mail: san.fedkov@ukr.net

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії та культури України Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6693-1463>
e-mail: iierr@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Корновенко С., Федьков О., Степанчук Ю. Голодомор 1932 – 1933 рр.: фінал селянської революції. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С.43-47. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Kornovenko-Fedkov-Stepanchuk

ГОЛОДОМОР 1932 – 1933 РР.: ФІНАЛ СЕЛЯНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Анотація. Мета – розглянути Голодомор 1932 – 1933 рр. із урахуванням подій Селянської революції 1902 – 1933 рр. в Україні.

Наукова новизна публікації полягає в поясненні Голодомору 1932 – 1933 рр. як інструменту реалізації фізичного і духовного нищення іншого для радянської влади – українського селянина-ідеомана, активного суб'єкта Селянської революції 1902 – 1933 рр. в Україні.

Висновки. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. радянський тоталітаризм, реалізуючи аграрну політику в українському селі, формує новий тип радянського селянина, представляв собою селянську контрреволюцію. Її мета була чітка і зрозуміла – не лише фізичне, а і духовно-культурне знищення українського селянина-ідеомана, сформованого на початку ХХ ст.

Голодомор 1932 – 1933 рр. винищив українських селян-ідеоманів, традиційну українську селянську культуру. Ним було завдано серйозної шкоди українській ідентичності.

Ключові слова: селянин, Голодомор, тоталітаризм, селянин-ідеоман.

Problem statement. The first third of the 20th century in the history of Ukraine – a relatively short, but extremely rich period of time with historical events. Such, in particular, were the World War I, the fall of the Romanov empire under the influence of the February events of 1917, the Ukrainian revolution of 1917-1921, the announcement of a new economic policy, the repressive policy of Stalin's totalitarianism, the Holodomor of 1932-1933, etc. Their professional research is relevant and socially significant. In our opinion, the more time distances contemporaries from those events, the more important it is not to forget and academic understanding of that time, the formation of an adequate policy of national memory, which would be a tool for uniting the nation in its ideas about the common past.

Research analysis. First of all, academic study of the history of the Holodomor of 1932-1933 has not lost its relevance, it is scientifically and socially significant, avoiding speculation both on this topic and around it, honouring the victims of this tragedy, the memory of the innocent victims. We are impressed by the sociolinguist Sh. Linde's scientific reflections on the fact that the reverse side of memory loss is an equal and opposite fear

that memory reproduces practices that would be better to forget. Considering this, the scientist justifies the opinion that too much memory is the same problem as too much forgetting¹. And in this context, what is important, we believe, is a reasonable balance between these extremes: excessive forgetting and excessive memory.

According to the results of the scientific analysis of domestic² and foreign scientists³, the theme of the Holodomor of 1932-1933 is one of the most studied scientific problems in world historiography and includes more than 20,000 studies⁴. At the same time, not all aspects of this multifaceted scientific problem have been fully and evenly studied. First of all, the methodological principles of understanding this tragedy need further development.

The authors of the article **aim** to consider the Holodomor of 1932-1933, taking into account the events of the peasant revolution of 1902-1933 in Ukraine.

The statement of the basic material. The unfolding of the peasant revolution of 1902-1933 in Ukraine, the content of the concept is objectively presented in the works of Ukrainian researchers^{5,6,7,8,9,10,11}. With this in mind, let's consider the main content of the second sub-

1 Menkouski V., Šmigel' M., Dubinka-Hushcha L. "THE HUNGER GAMES": Ukrainian Famine of 1932-1933 in History, Historiography and Historical policy. Banská Bystrica, 2020. P. 139.

2 Харченко А. Сучасна українська історіографія Голодомору: студії та дослідники. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2017. Вип. 27. С. 187-219.

3 Menkouski V., Šmigel' M., Dubinka-Hushcha L. "THE HUNGER GAMES": Ukrainian Famine of 1932-1933 in History, Historiography and Historical policy. Banská Bystrica, 2020. 270 p.

4 Ibid. P. 138.

5 Фареній І. Про правомірність концепції «Великої селянської революції» В.П. Данилова. *Український селянин*. 2014. Вип. 14. С. 162-166.

6 Pasichna Yu. Agrarianism: a new concept of understanding the Ukrainian revolution of 1917-1921. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 79-86. DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2021-25-Pasichna>

7 Кононенко Ю., Корновенко С. Селянська революція 1902 – ? рр. *Український селянин*. 2016. Вип. 16. С. 73-78.

8 Корновенко С. Селянська революція в Україні початку ХХ ст.: хронологія і внутрішня періодизація. *Український селянин*. 2017. Вип. 17. С. 48-56.

9 Корновенко С. Суб'єктний складник аграрного питання як одна з передумов Української революції 1917-1921 рр. *Український історичний журнал*. 2017. №4. С. 83-95.

10 Ковальова Н. Селяни, поміщики і держава: конфлікти інтересів. «Аграрна революція» в Україні 1902-1922 рр. Дніпропетровськ : Ліра, 2016. 368 с.

11 Донік О., Опря Б., Федьков О. Політичні партії та селянство в українських губерніях Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: соціоментальні й інституційні чинники взаємодії. *Український історичний журнал*. 2021. № 2. С. 42-61. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.02.029>

period of the third stage of the Peasant Revolution¹², which coincided in time with the «great break» in the countryside. This will allow a new understanding of the essence and meaning of many phenomena of the agrarian history of Ukraine at that time, in particular the Holodomor of 1932-1933.

The Ukrainian countryside and peasantry for the Bolsheviks/Soviet authorities in the first third of the 20th century was a source of food, human resources in the construction of communism, etc. In fact, it was understood as a tool for establishing and later strengthening Soviet power, achieving the bright communist goal. Only in this sense was it important for them. In itself, the peasantry doctrinally did not fit into the concept of the Soviet model of the state. In particular, in his speech on February 12, 1929, Y. Stalin highly praised the state inherited from V. Lenin. He declared that «there has never been a state in the history of nations as large and powerful in terms of its strength and scope as the proletarian dictatorship». With the perspective of the development of such a state, the Secretary General described the death of the state under communism in an original way in his interpretation: «... a completely unseen strengthening of the functions of the state in the person of the grassroots proletariat». In another speech, the party leader was even more frank: «The death of the state in our country is preceded by a period of higher development of state power (dictatorship of the proletariat), which is the most powerful and powerful power of all state powers that have existed so far». J. Stalin proved that only a strong state – the personification of the «grassroots proletariat» – can complete the task of building communism¹³. As evidenced by the above analysis and the content of other speeches and works of the General Secretary, the peasantry was not recognized as the basic basis of the proletarian dictatorship.

Such an approach in the relations between the authorities and the peasantry could not but be conflict-prone, given at least the fact that the peasantry numerically dominated the structure of Ukrainian society. It is common knowledge that 82% of Ukrainians at that time were peasants. In the then Dnieper Ukraine alone, out of a total population of 30 million, 25 million were peasants.

In the late 1920s and early 1930s, the peasantry resisted the Soviet government and the state: from covert to open armed resistance. It did not put up with another communalization of the countryside. According to the observations of A. Graziosi, the second phase (1928-1933) of the peasant war against the Bolsheviks continued¹⁴. In our opinion, this was a manifestation of the peasant revolution. The peasant-Soviet confrontation was large-scale and fierce. A. Besanson, comparing it

with the period of the revolution of 1917-1921, aptly remarked: «... in terms of its scope and danger for the Bolshevik government, the peasant war was more massive and national than a civil war»¹⁵. According to data provided by V. Tylishchak, the peasant revolt against the agrarian policy of the Soviet authorities in the Ukrainian countryside at the end of the 1920s spread exponentially. In 1927, there were 173 «terrorist attacks» in the terminology of the time, in 11 months of 1928 – 351, in 1929 – 1,437, in 1930 – 4,000¹⁶. Peasant partisan units continued to operate in some regions of Ukraine. The anti-Soviet peasant resistance movement gained particular momentum in Eastern Volhynia and Podilia. As of the second half of March 1930, peasant riots covered the territory of the 16th okruhas of the border zone of the Ukrainian SSR. According to B. Patrilyak's observations, the rebel peasants of these territories managed to take control of some district centres¹⁷.

In contrast to the ideas of the Bolsheviks, as well as to their predecessors – the tsarist government officials, the peasantry, as illustrated above, was not a passive subject of history. A careful analysis of the evolution of the Ukrainian peasantry in the second half of the 19th – the first third of the 20th century allows us to talk about the appearance of qualitatively new features in the peasant environment, primarily in the Dnieper region, about the transformation of the peasantry into an active subject of socio-political processes and socio-economic transformations of the given period. Using the terminology of Western historiography¹⁸, we believe that this new type is the type of peasant-ideoman. Sharing the opinions of R. Conquest, A. Alvarez, E. Hofer, the peasant-ideoman is a peasant excited by ideas. The ideological field of the peasant-ideoman is the dominant «Idea of the Land». It was realized and understood as «the only Hope». So, a new peasant appeared on the front stage of the history of Ukraine – a peasant of the revolutionary era with revolutionary slogans – an active subject of the history of the first third of the 20th century.

The appearance of such a subject, combined with other reasons, led to the peasant revolution, which began with the revolt of the peasants of the Poltava and Kharkiv provinces in 1902, which ended, we believe, in 1932-1933.

The end of the 1920s and the beginning of the 1930s is particularly tragic in the agrarian history of Ukraine. The implementation of the Soviet agrarian policy was primarily tragic for the Ukrainian peasantry. The agrarian policy of the Soviet government in the Ukrainian countryside at the end of the 1920s and the beginning of the 1930s was, by its essence, another stage of the socio-economic, socio-political, cultural

12 Корновенко С. Селянська революція в Україні початку ХХ ст.: хронологія і внутрішня періодизація. *Український селянин*. 2017. Вип. 17. С. 48-56.

13 Кульчицький С. Сталінська «революція згори». *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2013. №22. С. 111.

14 Грациози А. Великая крестьянская война в СССР. Большевики и крестьяне. 1917 – 1933. Москва : РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. С. 5.

15 Безансон А. Війна більшовиків проти селян. *Всесвіт*. 1993. №9–10. С. 129.

16 Тилишчак В. Селянські повстання і Голодомор. Як українське село чинило спротив колективізації. URL: https://antikor.com.ua/articles/138356-seljansjki_povstannja

17 Патриляк Б. Сталін як Путін. Голодомор – реакція на мільйонний селянський «майдан» початку 1930-х. URL: http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/11/19/145925/view_print

18 Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям. Київ: Основи, 2003. 371 с.

communist assault on the countryside with its inherent radical, repressive and punitive methods of implementation, «socialist front». Its point was aimed at the destruction of the Ukrainian peasant-ideoman of 1902 – the beginning of the 1930s and those gains that the peasantry received during the previous stages of the peasant revolution. In fact, 1929-1933 became the final chord of the peasant revolution.

Under the influence of the Soviet agrarian policy in the Ukrainian SSR and the USSR in the late 1920s - early 1930s, a new figure is formed in the countryside, different from the previous one, which, with state support, confidently supplants the peasant-ideoman of 1902 – early 1930s. Socialism, according to the Soviet leaders, was supposed to form another, higher type of man. Starting from 1923-1924, in the USSR and the Ukrainian SSR, a purposeful strategy was formed, subordinated to the overarching idea – the upbringing of a new human. The First All-Union Congress on the Study of Human Behaviour (1930) was a unique result of the search for ways to create a «superhuman». Its participants declared that the new socialist society needed new people; the creation of a new human from old human material was declared impossible; the socialist reconstruction of human became a priority task of Soviet science¹⁹.

In the late 1920s and early 1930s, the collective farm and state farm peasant became a new figure in the agrarian history of Soviet Ukraine²⁰. Compared to the previous type, this was a qualitatively different peasant, formed in the new Soviet ideological and intellectual field. The «idea of the land» was perceived by them in a qualitatively different way, their consciousness reflected other priorities. First of all, it is devotion to the goals of the party, identification with the new proletarian public, forgetting one's past²¹. Soviet Marxists considered peasants as raw material for the creation of a new mechanism. If it was difficult for V. Lenin to determine the final place of the peasants in the dictatorship of the proletariat, then Y. Stalin went much further in this regard. He unequivocally emphasized that the creation of «real peasants» is possible by attracting the latter to the party. Coercion was considered a permissible means of re-educating the peasantry, creating a «new rural human», «a new psychology of the working peasantry»²².

The city defeated the countryside, the Bolsheviks defeated the peasants. In the Ukrainian countryside in the late 1920s and early 1930s, the elements of commodity-money relations were destroyed, and an administrative-command system of managing the collective farm and state farm peasantry was introduced. The policy of disarmament is the policy of the actual destruction of the peasant-owner, the peasant-ideoman of 1902 – the beginning of the 1930s. The establishment

of total state control over the peasantry led to its de-subjectivization, transformation into a completely state-dependent one. In this context, transformation attracts attention and the legal status of the Ukrainian peasantry in the early 1930s. It would not be an exaggeration to say that the de facto and de jure content of the Decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR and the Central Committee of the Communist Party of Ukraine of April 9, 1933 «Temporary Rules of Procedure in Collective Farms» significantly limited the rights of peasants. In particular, one of the natural human rights is the right to movement. They were forbidden to leave the villages. In addition, the state refused to issue passports to peasants. Considering these and other facts, we share the well-founded position of Ukrainian scientists (in particular, V. Marochko), who equate this legal status of the Ukrainian collective farm peasantry with serfdom.

The establishment of the state farm-collective system, the establishment of collective farm-state farm ownership of land, the state policy of grain procurement, fiscal policy, the Holodomor of 1932–1933 were the instruments of suppressing the peasant revolution, destroying the peasant-ideoman, an active subject of Ukrainian history. In our opinion, in addition to the facts known in historiography, the Stalinist revolution in from above the countryside had another reason. If for the peasants-ideomans of 1902 – the beginning of the 1930s the «Idea» was the «Idea of the Land», then for the Bolsheviks, as well as other antagonists of the 1917-1921 revolution, the «Idea» was the «Idea of Power». Land was a tool for achieving power. No symbiosis occurred. Having received the «Land», the peasants did not know what to do with the «Power». Having received «Power», the Bolsheviks did not know what to do with «Land». Peasants-ideomans of 1902 – the beginning of the 1930s turned out to be superfluous in the proletarian state, and therefore doomed to be exterminated by it.

The conclusions. Thus, in fact, in the late 1920s – early 1930s, Soviet totalitarianism, applying taxes, grain procurement, artificially provoking the Holodomor of 1932-1933, forming a new type of Soviet peasant, represented a peasant counter-revolution. Its goal was clear and understandable – not only the physical, but also the spiritual and cultural destruction of the Ukrainian peasant-ideoman, formed at the beginning of the 20th century. The Holodomor of 1932-1933 wiped out the Ukrainian peasants-ideomans, the traditional Ukrainian peasant culture. It caused serious damage to Ukrainian identity.

Acknowledgement. The authors of the article are sincerely grateful to all members of the editorial board for the advice provided during doing the research and writing the article.

19 Маркова С. Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917–1933 рр.). Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г. 2015. С. 335.

20 Білан С. Соціально-економічний та національно-культурний злам українського селянства (1929 – 1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. іст. наук: спец. 07.00.01 історія України. Київ, 2014. 40 с.; Захарченко М. Особливості соціокультурного життя українського села у 1920–1929 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 історія України. Черкаси, 2012. 20 с.

21 Маркова С. Суспільні та політичні трансформації в українському селі в контексті формування тоталітарної системи (1917–1933 рр.). Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г. 2015. С. 332.

22 Ibid. С. 357.

References:

1. Bezanson, A. (1993). Viina bilshovyktiv proty selian. [The war of the Bolsheviks against the peasants]. *Vsesvit*. [Universe], 9–10. [in Ukrainian].
2. Bilan, S. (2014). *Sotsialno-ekonomichni ta natsionalno-kulturnyi zlam ukrainskoho selianstva (1929 – 1939 rr.)* [Socio-economic and national-cultural breakdown of the Ukrainian peasantry (1929-1939)] (Abstract of doctor's thesis.). Kyiv. [in Ukrainian].
3. Donik, O., Opria, B. & Fedkov, O. (2021). Politychni partii ta selianstvo v ukrainskykh huberniiakh Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX – na pochatku XX st.: sotsiomentalni y instytutsiini chynnyky vzaiemodii. [Political parties and the peasantry in the Ukrainian provinces of the Russian Empire at the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries: socio-mental and institutional factors of interaction]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. [Ukrainian historical journal], 2, 42–61. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.02.029>[in Ukrainian].
4. Farenii, I. (2014). Pro pravomirnist kontseptsii «Velykoi selianskoi revoliutsii» V.P. Danylova. [On the legitimacy of the concept of “Great Peasant Revolution” VP Danilova]. *Ukrainskyi selianyn*. [Ukrainian peasant], 14, 162 – 166. [in Ukrainian].
5. Gratsiozi, A. (2008). *Velikaya krestianskaya vojna v SSSR. Bolsheviki i krestiane. 1917 – 1933. [The Great Peasant War in the USSR. Bolsheviks and peasants. 1917 – 1933]*. Moskva : ROSSPEN; Fond Pervogo Prezidenta Rossii B. N. Eltsina. [in Russian].
6. Kharchenko, A. (2017). Suchasna ukrainska istoriografii Holodomoru: studii ta doslidnyky. [Modern Ukrainian historiography of the Holodomor: studies and researchers]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. [Historiographic research in Ukraine], 27, 187–219. [in Ukrainian].
7. Konkvest, R. (2003) *Rozdumy nad spliudrovanyim storichchiam. [Reflections on the spoiled century]*. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
8. Kononenko, Yu. & Kornovenko, S. (2016). Selianska revoliutsiia 1902 – ? rr. [Peasant Revolution 1902 - ?]. *Ukrainskyi Selianyn*. [Ukrainian peasant], 16, 73–78. [in Ukrainian].
9. Kornovenko, S. (2017). Selianska revoliutsiia v Ukraini pochatku KhKh st.: khronolohiia i vnutrishnia periodyzatsiia. [Peasant revolution in Ukraine in the early twentieth century: chronology and internal periodization.]. *Ukrainskyi selianyn*. [Ukrainian peasant], 17, 48–56. [in Ukrainian].
10. Kornovenko, S. (2017). Subiektnyi skladnyk ahrarnoho pytannia yak odna z peredumov Ukrainiskoi revoliutsii 1917–1921. [Subjective component of the agrarian question as one of the preconditions of the Ukrainian revolution of 1917–1921]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. [Ukrainian historical journal], 4, 83–95. [in Ukrainian].
11. Kovalova, N. (2016). *Seliany, pomishchyky i derzhava: konflikty interesiv. «Ahrarna revoliutsiia» v Ukraini 1902 – 1922 rr. [Peasants, landowners and the state: conflicts of interest. «Agrarian Revolution» in Ukraine 1902 – 1922]*. Dnipropetrovsk : LIRA. [in Ukrainian].
12. Kulchytskyi, S. (2013). Stalinska «revoliutsiia zghory». [Stalin's “revolution from above”]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches], 22. [in Ukrainian].
13. Markova, S. (2015). *Suspilni ta politychni transformatsii v ukrainskomu seli v konteksti formuvannia totalitarnoi systemy (1917–1933 rr.)*. [Social and political transformations in the Ukrainian village in the context of the formation of the totalitarian system (1917–1933)]. Kamianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvoleiko D. H. [in Ukrainian].
14. Menkouski, V., Šmigel', M. & Dubinka-Hushcha L. (2020) “THE HUNGER GAMES”: Ukrainian Famine of 1932–1933 in History, Historiography and Historical policy. *Banská Bystrica*. [in English].
15. Pasichna Yu. (2021). Agrarianism: a new concept of understanding the Ukrainian revolution of 1917–1921. *Ukrainskyi Selianyn*. [Ukrainian peasant], 25, 79–86. DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2021-25-Pasichna> [in English].
16. Patryliak, B. Stalin yak Putin. Holodomor – reaktsiia na milionnyi selianskyi «maidan» pochatku 1930-kh. [Stalin as Putin. The Holodomor is a reaction to the million peasant “Maidan” of the early 1930s.]. URL: http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/11/19/145925/view_print[in Ukrainian].
17. Tylishchak, V. Selianski povstannia i Holodomor. Yak ukrainske selo chynnylo sprotyv kolektyvizatsii. [Peasant uprisings and the Holodomor. How a Ukrainian village resisted collectivization]. URL: https://antikor.com.ua/articles/138356-seljansjki_povstannja[in Ukrainian].
18. Zakharchenko, M. (2012). Osoblyvosti sotsiokulturnoho zhyttia ukrainskoho sela u 1920–1929 rr. [Peculiarities of the socio-cultural life of the Ukrainian village in 1920–1929]. (Abstract of candidate's thesis.). Cherkasy. [in Ukrainian].
19. Кульчицький С. Сталінська «революція згори». *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2013. №22. С. 111.
20. Харченко А. Сучасна українська історіографія Голодомору: студії та дослідники. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2017. Вип. 27. С. 187–219.

Надійшла до редакції / Received: 10.01.2022

Схвалено до друку / Accepted: 15.04.2022

УКД: 621.397.13:341.485(477)«1990/2010»
DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Malyovana

Olga Malyovana

postgraduate student of the Department of History of Ukraine,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8181-349X>
e-mail: malolya@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Malyovana, O. (2022). The tragedy of the Holodomor-genocide: television content of Ukraine in the 1990s and 2010s. *Український селянин*. [Ukrainian peasant], 27, 48-53. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Malyovana

THE TRAGEDY OF THE HOLODOMOR-GENOCIDE: TELEVISION CONTENT OF UKRAINE IN THE 1990s AND 2010s.

Abstract. Purpose. The purpose of the research is an attempt to expose the television content in Ukraine in the 1990s and 2010s, the ways it presented the events and evaluations of the Holodomor genocide tragedy of 1932–1933.

Scientific novelty. In the article, for the first time in Ukrainian historiography, various aspects of coverage of the Holodomor topic in the mass media in the period after 1991 were investigated. The main attention was paid to television, which had its own notable features. First of all, these are waves of etheric activity that changed with the state of amorphy, and vice versa. Such dynamics were determined by the perturbations of the country's political leadership and its, so to speak, «personal vision» of history. And the speculative use of the Holodomor theme for political purposes. Sometimes it had a positive effect, as at the times of third president V. Yushchenko.

Conclusion. It has been evidenced that during the «orange rule», there was a rise in an unprecedented public awareness of the crimes of the Bolshevik dictatorship. Against that background, the reestablishment of the historical memory of the present Ukrainians was obvious. Synchronously, the formation of a request for in-depth knowledge of this historical period was observed. In general, it was a constructive state policy aimed at promoting the development of civil society in Ukraine. The author proposed a working hypothesis that the processes then became irreversible. Even with the change in the attitude of the next political leadership of the country during the presidency of V. Yanukovich toward the Holodomor, a critical mass of the civil society still remained.

Having involved information sources, some of which were first introduced into scientific circulation, the author offers a wide range of views, interpretations, and impressions of the television content. If desired, they can be classified according to certain criteria, in particular, divided into pro-Russian and pro-European (i.e., democratic). The former conditionally reflect the historical memory of the executioners, therefore the «creators» of the Holodomor genocide, the latter represent their victims. At the same time, the historical memory presented in the media, namely, television, of Ukraine in the 1990s and 2010s was significantly influenced by the momentary political situation.

Key words: genocide, television, broadcasting, content, information, communication, civil society.

Ольга Мальована

аспірантка кафедри історії України,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8181-349X>
e-mail: malolya@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Мальована О. Трагедія Голодомору-геноциду: телевізійний контент України 1990–2010-х рр. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 48-53. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Malyovana

ТРАГЕДІЯ ГОЛОДОМОРУ-ГЕНОЦИДУ: ТЕЛЕВІЗІЙНИЙ КОНТЕНТ УКРАЇНИ 1990–2010-Х РР.

Анотація. Мета розвідки полягає у тому, щоб з'ясувати телевізійний контент України 1990–2010-х рр., як він репрезентував події та оцінки трагедії Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.

Наукова новизна. У статті вперше в українській історіографії досліджено різні аспекти висвітлення теми Голодомору в мас-медіа в період після 1991 р. Основну увагу звернено на телебачення, яке мало свої помітні особливості. Передусім, це хвилі ефірної активності, які змінювалися станом аморфності, й навпаки. Така динаміка була зумовлена пертурбаціями політичного керівництва країни та його, так би мовити, «персональним баченням» історії. А це спекулятивним використанням теми Голодомору в політичних цілях. Інколи це давало позитивний ефект, як за третього президента В. Ющенка.

Висновки. Спираючись на аналіз телевізійного контенту України зазначеного періоду, наукової літератури з теми Голодомору-геноциду, керуючись власним професійним досвідом висвітлення зазначеної теми у ЗМІ та досвідом інших журналістів, авторка доводить, що в період «помаранчевої влади» відбувалося небажане раніше інформування суспільства про злочини більшовицької диктатури, на цьому тлі – повернення теперішнім українцям їхньої ж історичної пам'яті, синхронно – формування запиту на поглиблене знання цієї сторінки історії. Загалом, це була конструктивна державна політика, спрямована на розвиток громадянського суспільства в Україні. Є підстави пропонувати робочу гіпотезу про те, що ці процеси набули тоді незворотного характеру, оскільки навіть за умови зміни ставлення чергового політичного керівництва країни до теми Голодомору (за президентства В. Януковича) надалі вже зберігалася критична маса визначених раніше перемін.

Ключові слова: геноцид, телебачення, ефір, контент, інформація, комунікація, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Серед варварських злочинів, учинених більшовиками проти українського народу, своєю особливою жорстокістю та жахливими масштабами позначений Голодомор 1932 – 1933 рр. Він був скоєний сталінським компартійним керівництвом СРСР, аби упокорити українців, остаточно ліквідувати спротив тоталітарному режиму, а також унеможливити і тоді, і згодом будь-які спроби вибороти незалежну від Москви національну державу.

Тривале існування режиму спричинило відповідну до його пріоритетів історичну пам'ять. Власне тому доречно нагадати деякі історичні факти, що дасть змогу краще збагнути її сутність і прояви вже в період державної незалежності України. Отже, 30 грудня 1922 р. було створено СРСР, до складу якого (формально на правах «суб'єкта федерації») ввійшла й так звана «Українська Соціалістична Радянська Республіка». Попри декларативне рівноправ'я УСРР та інших республік, Україною фактично управляв Кремль. Проте й у цей період українська державна традиція, як зауважує чимало дослідників, зберегалася. Навіть розмістивши в Україні шість армій (більше мільйона червоноармійців), більшовики дуже гостро це відчували. Культурна самобутність, відповідна їй самоідентичність та прагнення до індивідуальної свободи були перманентною перешкодою для існування СРСР у форматі, який йому визначило московське керівництво; по суті загроза існуванню «союзної держави» існувала постійно. Відчуваючи це, тоталітарний режим вдався до політики тиску на багатомільйонне українське селянство. Спочатку хлібозаготівельними кампаніями, потім «суцільною» колективізацією. Така політика викликала передбачуваний опір людей. Історики зафіксували близько 4 тис. масових виступів проти «прогресуючого» оподаткування, власне колективізації, якій, по суті, судилося стати черговим пограбуванням і насильством над українцями. Весною й літом 1932 р. селяни голодували, десятками тисяч помирили від недоїдання. Але владу це не зупинило: для збереження колгоспів і масового вилучення зерна вже нового врожаю 7 серпня 1932 р. сталінський режим ухвалив репресивну постанову, яка в народі отримала назву «закон про п'ять колосків». Наступним стало рішення про встановлення натуральних штрафів – права держави забирати в селян не лише зерно, а й інші продукти харчування та майно, яке можна було продати, або обміняти на їжу. Такої жорстокості не було зафіксовано в жодній республіці СРСР, крім України. До того ж, лише селянам України (та Кубані) було заборонено виїжджати до міст чи, скажімо, до Росії та Білорусі, де масового голоду не спостерігалось. Й. Сталін, який вважав селян основою українського руху, завдавав удару саме по них, як носіях етнічних традицій, культури, мови.

Трагедія Голодомору-геноциду виявилася особливо цинічною в інформаційно-пропагандистській сфері. Тоді, коли смертність в Україні набула катастрофічних масштабів (весна 1933 р.) і щодоби помирало 25–28 тис. осіб, сталінський режим оголосив голод в Україні «вигаданим явищем». Він відмовився від допомоги, яку пропонували неуряд-

дові світові організації та Міжнародний Червоний Хрест. Ба більше, зумів перекопати міжнародну спільноту «не бачити» масового вбивства українців. Усе це зумовило жахливу смерть мільйонів людей, також – викривлену історичну пам'ять і «мовчання громадськості», яке тривало кілька поколінь.

За часів державної незалежності України важливим державним актом щодо встановлення історичної справедливості став Указ президента Л. Кучми від 26 листопада 1998 р. «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій». Його було визначено, як кожна четверга субота листопада. У травні 2003 р. Верховна Рада України в офіційному зверненні визнала Голодомор 1932 – 1933 рр. «національною трагедією українського народу». Водночас, Генеральна Асамблея ООН того ж року поширила заяву, в якій погодилася з таким формулюванням. Надалі факт геноциду проти українців, влаштований сталінським режимом, був офіційно визнаний урядами 11 країн.

Здавалося б, ситуація прояснилася, однак не вирішення багатьох питань політичного, юридичного, організаційного, виховного характеру продовжило вік «сумнівів і невизначеності». Тож, попри ухвалення в 2006 р. закону «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», прийняття 13 січня 2010 р. Апеляційним судом м. Києва постанови щодо кримінального провадження за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 рр., дискусія з приводу визнання Голодомору злочином геноциду тривала й надалі. На нашу думку, вона засвідчила факт відображення присутності в сучасній історичній науці та громадській думці «залишків» парадигми мислення комуністичної доби. Своєю чергою, ці «залишки» підживлювалися запитом на «загравання» з проросійськи налаштованими громадянами України. Зрештою, позиція, мовляв, «на неозорих просторах країни Рад гинули не лише українці, відтак, немає підстав наголошувати на геноцидному характері голоду в Україні», виявилася нічим іншим, як російською версією інтерпретації подій чи не найтрагічнішої сторінки історії України, котра була штучно спланована й проведена тоталітарним режимом з центром у Кремлі проти українців.

Зрозуміло, що така постановка питання ігнорує національний вимір українського Голодомору, на який ще в 1953 р. вказав американський юрист Рафаель Лемкін – автор терміну і розробник поняття «геноцид». Виступаючи в Нью-Йорку під час вшанування пам'яті 20-ї річниці Голодомору 1932–1933 рр., він назвав умисне вбивство мільйонів українських селян голодом, до, під час і після якого відбувалося систематичне знищення української інтелігенції, «радянським геноцидом в Україні». Усі ці обставини спонукають нас предметніше поглянути на проблему трагедії Голодомору-геноциду українців у телевізійному контенті перших десятиліть новітньої України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію проблеми доречно розділити на дві умовні групи. До першої віднесемо праці дослідників, які в останні десятиліття істотно поглибили знання про геноцидний характер Голодомору. До таких авторів належить Р. Конквест (з його фунда-

ментальною працею «Жнива скорботи» (1986)), також комісія Конгресу США з українського голоду (1988), функції виконавчого директора якої виконував Дж. Мейс, інші авторитетні дослідники – А. Безансон, Н. Дейвіс, А. Граціозі, С. Куртуа, Т. Снайдер. Е. Епплбом, С. Роузфілд.

З відновленням у 1991 р. державної незалежності України розпочалося поглиблене вивчення теми Голодомору українськими вченими. Доробок таких дослідників, як В. Васильєв, О. Веселова, С. Кульчицький, В. Марочко, Ю. Мицик, Р. Пиріг, В. Сергійчук, С. Шагаліна, Ю. Шаповал, С. Плохій і десятків інших колег став надійним підґрунтям кваліфікації Голодомору 1932–1933 рр. в Україні злочиним геноциду. Серед великої кількості студій Голодомору більшість як в Україні, так і поза її межами здійснена представниками історичної науки з використанням притаманних їй методологічних прийомів. Водночас, специфіка злочину геноциду, як особливого міжнародного злочину, вочевидь, зумовлює потребу правової оцінки Голодомору в контексті Конвенції ООН 1948 р. «Про запобігання злочину геноциду й покарання за нього з застосуванням методів юридичної науки та практики»¹.

До другої історіографічної групи варто віднести праці, які присвячені власне телевізійному контенту трагедії Голодомору-геноциду останніх трьох десятиліть в Україні. Тут авторка статті претендує на певну піонерську роль, оскільки таких тематичних публікацій їй виявилось не вдалося.

Мета дослідження полягає в спробі з'ясувати телевізійний контент України 1990–2010-х рр., як він репрезентував події та оцінки трагедії Голодомору-геноциду 1932–1933 рр.

Виклад основного матеріалу. Розпочнемо з констатації факту великого («вселенського») злочину, який учинив більшовицький режим проти українського народу в ХХ ст. Навіть, якщо розглядати масове мордування мільйонів селян штучно організованим голодом поза, так би мовити, «національним контекстом», такі дії все ж підпадають під міжнародний осуд, адже в тому ж таки міжнародному праві є, крім геноциду, категорія кримінальних злочинів проти людяності, серед яких виокремлено злочин «винищення». У цьому разі йдеться про свідоме, широкомасштабне, або систематичне вбивство великої кількості цивільного населення, зокрема, й за рахунок позбавлення його доступу до продуктів харчування та медичної допомоги.

І ще один факт, але вже з нашого сьогодення. 7 грудня 2016 р. Верховна Рада України ухвалила постанову «Про звернення до демократичних держав світу щодо визнання Голодомору 1932–1933 років в Україні злочиним Геноциду українського народу». За неї проголосували 233 народних депутати. І варто зауважити, що на той час до таких кроків Україна вдалася не вперше. Загалом же, станом на грудень

2016 р. Голодомор визнали геноцидом понад 20 країн світу. Назагал, це чимало, хоча вести мову про загальносвітове визнання ще зарано. Для прориву в цьому питанні, на наш погляд, потрібно змінити або «суттєво відкоригувати супровід» проблеми, бо той, що був і лишається, свої можливості, вочевидь, вичерпав².

Очевидно, що мова йде про інформаційний супровід теми Голодомору в самій Україні. Для прикладу зважмо на такий контент: 26 листопада 2016 р., у День пам'яті жертв Голодоморів, о 16.00 почалася «хвилина мовчання». У цей же час на телеканалі «Інтер» лунала бадьора пісня «День у нас полгода, ночь у нас полгода...» (в стрічці «Два капітани» – радянського телефільму про 1920–1940-і рр., з ушлявленням більшовицької мілітарної могутності). На ще одному «центральному» каналі «1+1» – також «веселенька» художня стрічка³. Отже, у День пам'яті жертв Голодоморів загальнонаціональні канали обмежувалися лише тим, що не транслювали відвертої веселості. Вочевидь, якщо йдеться про національну трагедію, що забрала життя мільйонів українців, то на тлі постійних закликів до світової спільноти визнати її геноцидом, сама Україна, її громадянське суспільство, ЗМІ мали б демонструвати єдність радикально іншого порядку. По-перше, солідарність із чинною владою, яка ухвалила відповідні рішення й визначила сам алгоритм єднання всієї спільноти. По-друге, у День пам'яті жертв Голодоморів люди мали б перейматися усвідомленням змісту трагедії, а не просто дотримуватися певного церемоніалу за формою (ритуалом), та й то лише тому, що цього «чомусь» вимагала Національна Рада з питань телебачення і радіомовлення.

І вже зовсім нічого додати про загальнонаціональну хвилину мовчання, що її загальнонаціональні телеканали мали б дотримуватися в обов'язковому порядку. Однак, цього не було. Причини, як нам здається, зрозумілі й очевидні. Інформаційний і, зокрема, телевізійний супровід теми голодоморів в Україні й надалі перебував у фарватері наведених вище російських наративів, що не мали нічого спільного з наукою. Що ж до цинічної позиції телеканалів «Інтер», «1+1», то вона навряд чи могла бути інакшою⁴. По-перше, на той час «Інтер» лишався проросійським інформаційно-розважальним телеканалом, власником якого протягом 2006–2021 рр. був одіозний Д. Фірташ – прокремлівський олігарх, котрий лише з червня 2021 р. потрапив під санкції, запроваджені проти нього Радою Національної безпеки і оборони України. А ще з 2013 р. і дотепер серед власників каналу – не менш небажаний С. Львовичкін – такий же прокремлівський політик, що входив до лав ОПЗЖ (аж до її заборони після російського вторгнення 24 лютого 2022 р.). До речі, тільки з початком повномасштабної війни Росії проти України Верховна Рада України ухвалила,

¹ Антонович М. Голодомор 1932–1933 років в Україні як злочин геноциду згідно з міжнародним правом. Київ : Вид. дім «Кисво-Могилянська академія». 2013. 360 с.

² Бахтєв Б. Тема Голодомору : вийти з фарватеру російської пропаганди. 2016. URL://detector.media/infospace/article/121649/2016-12-21-tema-golodomoru-vyyti-z-farvateru-rosiyskoi-propogandy/

³ Ibid.

⁴ Історія Голодомору. 2022. URL: https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-holodomoru/; Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. №23. С. 377–400.

а Президент України В. Зеленський підписав закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення відповідальності осіб, які здійснювали колабораційну діяльність». Він по суті передбачає кримінальну відповідальність за співпрацю з країною-агресором. Утім, відсутність його в попередні роки негативно вплинула на інформаційну політику України щодо формування історичної пам'яті громадян. Та й ухвалення згаданого нормативно-правового акту зумовлене, зрозуміло, жахіннями відкритої й повномасштабної російської агресії, тобто боротьбою вже з наслідками. Для формування ж національної ідеї, в основі якої – усвідомлення повноти трагізму таких сторінок історії, які були пов'язані зі знищенням українства тоталітарною системою, важливо було б з'ясувати причини, передумови, небезпеки нових ризиків.

Загалом же протягом 1990–2010-х рр. інформаційна політика в царині формування історичної пам'яті проводилася, можна сказати, послідовно, хоча й позначалася аморфністю, амбівалентністю, мала досить виражений кон'юнктурний характер. Їй притаманні були компроміси заради партійно-кланової консолідації суспільної думки, а ще задля поступок між послідовниками постсовєтського та державницького наративів. Політичні лідери країни намагалися не стільки формувати історичну свідомість громадян, скільки пристосувати державну політику до все тих же ситуативних обставин, які прагнули перетворити на стратегію власного перебування при владі. Ця позиція, певною мірою, давала змогу зберігати громадянський спокій, проте переводила спірні проблеми історичної тематики в латентний стан, не розв'язувала назрілі питання та на свій лад консервувала комуністичні традиції.

Своєрідним винятком стала активізація державної історичної політики в 2005–2010 рр., тобто за часів президентства В. Ющенко. І хоча науковці зауважують, що саме в той час інтенсифікувалося використання історії в політичних цілях, важливим став сам факт поширення відповідної інформації в суспільстві. Особливе місце в інформаційній політиці президента В. Ющенко посіло створення комісій і дослідницьких груп для збору інформації про сталінські репресії. Складовою історичної політики була робота Служби Безпеки України щодо розсекречення та оприлюднення архівних і усно-історичних матеріалів, які висвітлювали діяльність комуністичних каральних органів, усієї репресивної системи. На основі даних Галузевого державного архіву СБУ було підготовлено низку телепередач – цикл документальних фільмів «Гриф секретності знято». Зважаючи на їхню тематику, можна стверджувати, що найактивнішою частиною історичної політики Ющенко стала кампанія з визнання Го-

лодомору 1932–1933 рр. «геноцидом проти українського народу»⁵.

Політика В. Ющенко, його «команди», копітка й довготривала діяльність громадськості дали свої результати. Як невдовзі відзначить А. Граціозі, Україна почала «повертати собі свою історію в усій повноті», і вихідною точкою тут став Голодомор. Італійський дослідник висловив сподівання, що «українське суспільство вибудує на основі правди, врівноваженості й справедливості таку пам'ять, яка допоможе йому зцілити давні рани й швидше простуватися до кращого майбутнього»⁶.

Отже, саме за президентства В. Ющенко активізувалося висвітлення теми Голодомору, причому не лише в ЗМІ, а й літературі, науці, публіцистиці, кінематографі. За сприятливої державної політики у сфері національної пам'яті практично в усіх регіонах України тоді провели серйозну роботу з документування свідчень очевидців Голодомору (чи їхніх дітей-онуків), оприлюднили архівні дані, які десятиліттями були засекречені. У результаті в різних областях побачили світ місцеві видання з документальними свідченнями трагедії. Зокрема, у Черкаській області з'явилася «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–33 років в Україні. Черкаська область (2008 р.)»⁷. Вона вийшла у 2-х частинах. Безпосередню участь у її створенні й упорядкуванні взяли черкаські науковці, краєзнавці, журналісти, посадовці, видавці, зокрема П. Гаман, А. Чабан, Е. Левицька, А. Барчук, В. Гвоздик, П. Жук, Т. Клименко, В. Масненко, М. Негода, В. Пахаренко та ін. Левову частину видання склали списки прізвищ жителів теперішньої Черкаської області, які загинули голодною смертю в 1932–1933 рр., також – спогади очевидців, багато світлин, копій документів, які раніше зберігалися в архівах. Черкаський регіональний том став частиною Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932/1933 рр. в Україні й він побачив світ за організаційної підтримки Черкаської ОДА, очолюваної О. Черевком. Варто також згадати книгу «Голодомор 1932–1933 на Черкащині: книга пам'яті в документах та спогадах (2007)»⁸. Це видання стало унікальним збірником свідчень очевидців голоду, копій документів тодішньої місцевої влади.

Прикметно, що на українському телебаченні тема Голодомору, особливо, до 75-х трагічних роковин подій, була висвітлена досить масштабно. Це стосувалося як центральних, так і регіональних телеканалів. Глядач міг переконатися в цьому завдяки численним інформаційним сюжетам, авторським програмам, прямим трансляціям жалобних заходів, пік яких припав на листопад 2008 р. Кульмінацією стало масове зібрання людей на Михайлівській площі в Києві, на якому з промовою виступив В. Ющенко (її трансливали «5 канал» та ін.)⁹. Аналогічні

5 Бондар В. Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: основні тенденції. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2013. №23. С. 377–400.

6 Ibid.

7 Левицька Е., Захарченко В., Жук П., Клименко Т., Рубцова В., Титаренко, О. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні. Черкаська область. (Ч. 1). Черкаси : Вид. Чабаненко Ю., 2008. 1200 с.

8 Жук П., Захарченко В., Калиновська Т., Клименко Т., Барчук А., Гвоздик В., Яворський І., Солодар О., Мазуренко О. Голодомор 1932–1933 на Черкащині. Книга пам'яті в документах та спогадах. Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. 2007. 484 с.

9 Промова В. Ющенко з нагоди 75-х роковин Голодомору. URL: <https://youtube.com/watch?v=TiSqeqsbaC8&feature=share>

заходи до Дня пам'яті жертв Голодомору пройшли того дня і в регіонах, зокрема на Театральній площі в Черкасах. Авторка цих рядків мала нагоду тоді працювати на місцевому телеканалі «Антенa-плюс» і у своїй авторській програмі «Реальний погляд» висвітлювала як саму подію, так і її історичний аспект, передусім щодо значення події з погляду збереження історичної пам'яті. На жаль, на той час ще не була поширеною практика «архівування» телевізійного контенту в мережі Youtube, тому переглянути програму у мережі Internet зараз неможливо. Значну кількість оригінальних архівних кадрів того періоду втрачено.

Набагато щедріше висвітлено 85-і роковини Голодомору як у самих ЗМІ, так і в архівних сюжетах, авторських програмах, тематичних відеороліках Українського інституту національної пам'яті. Вони вже встигли стати одним із різновидів соціальної реклами, таких як «Запали свічку пам'яті», «Ти приніс мені яблуко?». Чому так трапилося – на те є кілька причин. По-перше, 85-і роковини Голодомору припали на листопад 2018 р. У цей час тривала російсько-українська війна на Донбасі, що отримала офіційну назву «Операція об'єднаних сил». За таких умов тема повернення історичної пам'яті й боротьби за власну, не спалювану «марксистсько-ленінською» історіографією, історію знову набула важливого значення. По-друге, на важливості «українського курсу» в усіх сферах життя раз по раз наголошував тодішній Президент України П. Порошенко. По-третє, соціальні мережі, як засіб комунікації, набули відчутного поширення, а відтак багато мас-медіа, зокрема телеканалів, почали поширювати свій телевізійний контент ще й у мережі Internet.

Попри такий «прогрес», звертає на себе увагу не завжди професійний підхід у висвітленні цієї значущої теми самими журналістами, ведучими програм. Приміром, до річниці Голодомору 2019 р. практично всі філії UA.Суспільне, яке по суті стало відголоском колишньої Національної телекомпанії України, підготували радіо- й телепрограми, присвячені тематичі Голодомору (наприклад, програма «Тема дня» на UA.Суспільне в різних регіонах: на Житомирщині, Буковині, Вінниччині, Волині, Дніпропетровщині, Запоріжжі, Закарпатті, Львівщині, Миколаївщині, Полтавщині та ін.)¹⁰. Проте, в подачі цієї теми важливою була не лише форма, а й зміст. Оскільки Україна тривалий час жила в умовах інформаційної війни, то важливо було, аби ЗМІ виконували не тільки функцію інформування, критики і соціального контролю, а й функцію пропагування національних інтересів, та ще й в оригінальній подачі, яка мала б зацікавувати пересічного телеглядача. З цим аспектом в українських ЗМІ лишалися проблеми, на які варто було реагувати медіаменеджерам UA.Суспільне. На тлі загальної компетентності гостей згаданої програми звертала увагу невідготовленість деяких ведучих. Так, ефір програми «Тема дня» на UA.Полтава, де гостею ефіру була

кандидатка історичних наук Т. Жалій, перетворився на практично 20-хвилинний монолог науковиці, яка сама піднімала важливі, на її думку, теми й сама ж їх висвітлювала. Потребували корегування не лише рівень підготовки ведучих, яких у студії було двоє, а й підхід до їхнього зовнішнього вигляду, з урахуванням тематики програми. Форма, а не зміст домінували також в ефірі Херсонської філії UA.Суспільного. Упродовж ефіру в кадрі крупним планом з'являлися хлібина, свічка, яблуко. Водночас, ведуча почала програму із фрагментарних особливостей становища херсонських селян у цей період, тоді як варто було б із загальної характеристики трагедії Голодомору. І лише завдячуючи гостю програми – директору Державного архіву Херсонської області В. Лебедю тематику вдалося висвітлити вичерпно й компетентно.

Доцільно окремо зупинитися на висвітленні теми Голодомору на Півдні України. 27 листопада 2021 р. російськомовне видання на Одещині 048.ua.news розмістило матеріал, що досить предметно з погляду історичної правди (у форматі мас-медіа) репрезентував трагедію Голодомору 1932–1933 рр. Ось одна із цитат цього матеріалу: «Утихомирить народ и ликвидировать генофонд – таким было распоряжение правящей верхушки, и способ для этого был избран самый бесчеловечный...»¹¹. Не менш креативно інтерпретували події Голодомору ЗМІ Буковини: в ефірі UA:БУКОВИНА, у програмі «Тема дня», студенти Т. Свистун та А. Резнік розповідали, як вони годували чернівчан «найгіршим супом у світі» (мова про те, з чого готували їжу люди в період Голодомору).

Загалом маємо підстави наголосити на позитивних тенденціях у висвітленні теми Голодомору в українських ЗМІ, зростанні суспільного інтересу та усвідомленні трагізму подій широкими соціальним верствами. Якщо 2003 р. лише 40% громадян України вважали Голодомор геноцидом, то 2007 р. – уже 63%. Однак увесь цей час поверненню українців до історичної правди завжала Росія. Кремль вдавався до різних маніпуляцій, зокрема й міжнародних корупційних впливів. У липні 2008 р. ПАРЄ ухвалила рішення, яке засуджувало Голодомор 1932–1933 рр., але утрималася від визнання його актом геноциду. В ООН проєкт рішення щодо Голодомору як геноциду був заблокований саме Росією. Дебати щодо визнання трагедії актом геноциду призвели до чергового конфлікту між Києвом і Москвою. А тодішній «формальний» президент РФ Д. Медведев демонстративно відмовився від участі в заходах з нагоди пам'яті жертв Голодомору.

Цікаво, що під час президентської кампанії 2010 р. в Україні до питань історичного минулого зверталися всі основні кандидати. Після приходу до влади В. Януковича, проросійського політика з Донбасу, у перемозі якого був зацікавлений Кремль, відбулася швидка переорієнтація на «виборців зі Сходу і Півдня», на поширену в цих регіонах інтерпрета-

¹⁰ Спецпроекти та тематичні ефіри транслювали на регіональних каналах Суспільного до Дня пам'яті жертв голодоморів (2019). – Суспільне Одеса. URL: <https://od.suspilne.media/articles/3320>

¹¹ Священко Ю. Голодомор в Одессе и селах : трупы крестьян, беспризорные дети, канибализм. 2021. URL: <https://www.048.ua/news/3266273/-golodomor-v-odesse-i-selash-trupy-krestan-besorizornye-deti-kanniblizm>

цію історії України. Виступаючи на сесії ПАРС в Страсбурзі, В. Янукович заявив, що «визнавати Голодомор, як факт геноциду проти того, чи іншого народу, буде неправильно й несправедливо». На його думку, це була «спільна трагедія держав», що входили до СРСР. Попри те, що сусідні народи лишалися байдужими до трагедії Голодомору, В.Янукович нахабно заявив, мовляв, «голод був не лише в Україні, а й Росії, Білорусі, Казахстані».

Безумовно, така позиція керівництва держави не могла не позначитися на суспільних настроях, однак Революція Гідності, втеча В. Януковича до Росії, анексія останньою Криму й нею ж організована збройна агресія, що почалася навесні 2014 р. на Донбасі, переконливо засвідчили, чиїми національними інтересами переймався президент-утікач.

Принагідно коротко згадаємо про висвітлення теми Голодомору в кінематографі. Чи не єдине відоме посилання на голод у більшовицьку добу можливо знайти у фільмі 1957 р. М. Макаренка та О. Козиря «Далеке і близьке», де на тлі нічної панорами українського села звучить фраза закадрового голосу: «Це був суворий 1933-ий». Звісно, що після відомих подій 1991 р. український кінематограф виявився набагато щедрішим. Насамперед ідеться про екранізацію повісті В. Барки «Жовтий князь» (1991 р.). Пізніше побачили світ такі стрічки, як «Українська ніч 1933-го» (1994–1998 рр.), «Радянська історія» (2008 р.), «Живі» (2008р.), «Поводир» (2014 р.), «Голодомор. Забутий геноцид» (2014 р.), «Гіркі жнива» (2017 р.), «Голод до правди» (2018 р.), «Ціна правди» (2019 р.), «Голодний дух» (2019 р.).

Висновки. Провівши дослідження, можемо стверджувати, що висвітлення теми Голодомору в мас-медіа в період після 1991 р., зокрема на телебаченні, мало свої помітні особливості. Передусім це хвилі активності, які змінювалися станом аморфності, й навпаки. Така динаміка була зумовлена пертурбаціями політичного керівництва країни та його «персональним баченням» історії. А ще спекулятивним використанням теми Голодомору у власних політичних цілях. Інколи це давало позитивний ефект, як за президентства В. Ющенка. У період «помаранчевої влади» відбувалося небачене раніше інформування суспільства про злочини більшовицької диктатури, на цьому тлі – повернення українцям їхньої ж історичної пам'яті, формування у них запиту на поглиблене знання цієї сторінки історії. Загалом це була конструктивна державна політика, спрямована на сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні. Маємо підстави пропонувати робочу гіпотезу про те, що ці процеси набули тоді незворотного характеру, тому що навіть за умови зміни ставлення чергового політичного керівництва країни до теми Голодомору (за президентства В. Януковича) надалі вже зберігалася критична маса громадянського суспільства, для якої тематика сталінських злочинів, і не лише Голодомору-геноциду 1932–1933 рр., лишилася важливим маркером духовної та національної самоідентифікації українців.

Подяка. Авторка щиро вдячна редакційній колегії, також професору Ю. Присяжнюку за слушні поради, надані в процесі дослідження проблеми.

Фінансування. Авторка не отримала жодної фінансової підтримки для проведення дослідження та написання статті.

References:

1. Antonovych, M. and others. (2013). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini, yak zlochyn henotsydu zhidno iz mizhnarodnym pravom* [Antonovych, M. The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine, as a crime of genocide under international law]. Kyiv : Kyiv-Mohyla Academy. [in Ukrainian].
2. Bakhteev, B. (2016). *Tema Holodomoru : vyity z farvateru rosiiskoi propahandy* [The theme of the Holodomor : to get out of the fairway of Russian propaganda]. URL : detector.media/infospace-/article/121649/2016-12-21-tema-golodomoru-vyuty-z-farvateru-rosiyskoi-propogandy/ [in Ukrainian].
3. Bondar, V. (2013). *Derzhavna polityka istorychnoi pamiaty v Ukraini 1990–2000-ch rr.: osnovni tendentsii* [State policy of historical memory in Ukraine 1990–2000 : main trends]. *Historiographic research in Ukraine*, 23, 377–400. [in Ukrainian].
4. *Istoriia Holodomoru [History of the Holodomor]*. (2022). URL: <https://holodomormuseum.org.ua/istoriia-holodomoru/> [in Ukrainian].
5. Levitska, E., Zakharchenko, V., Zhuk, P., Klymenko, T., Rubtsova, V. & Tytarenko, O. (2008). *Natsionalna knyha pamiaty zhertv Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini. Cherkaska oblats* [National Book of Remembrance for the Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Cherkasy region]. Cherkasy: Vyd. Chabanenko Yu, 1. [in Ukrainian].
6. Promova, V. Yushchenko z nahody 75-ch rocovyn Holodomoru [Yushchenko's speech on the occasion of the 75th anniversary of the Holodomor]. <https://youtube.com/watch?v=TiSqeqsbaC8&feature=share> [in Ukrainian].
7. *Spetsproekty ta tematychni efiry translualy na regionalnykh kanalakh Suspilnoho do Dnia pamiaty zhertv Holodomoriv* (2019). – *Suspilne Odesa* [Special projects and thematic broadcasts were broadcast on regional channels of the Suspilne to the Day of Remembrance of the Victims of the Holodomor – Suspilne Odesa]. URL: <https://od.suspilne.media/articles/3320> [in Ukrainian].
8. Svyaschenko, Yu. (2021). *Holodomor v Odessi i selach : tputy krestian, besprisornye deti, kannibalizm* [Holodomor in Odessa and villages : corpses of peasants, homeless children, cannibalism]. URL: <https://www.048.ua/news/3266273/golodomor-v-odessa-i-selach-tputy-krestian-besprisornye-deti-kannibalizm> [in Russian].
9. Zhuk, P., Zakharchenko, V., Kalynovs'ka, T., Klymenko, T., Barchuk, A., Hvozdyk, V., Yavors'kyy, I., Solodar, O. & Mazurenko, O. (2007). *Holodomor 1932–1933 na Cherkashchyni. Knyha pamiaty v dokumentach ta spohadach* [The Holodomor of 1932–1933 in the Cherkasy Region. A book of memory in documents and memoirs]. Cherkasy : Vyd. Chabanenko Yu. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 01.04.2022

Схвалено до друку / Accepted: 10.05.2022

УДК: 94(477)-058.64 «192/193»

DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Marochko

Vasyl Marochko

Doctor of Historical Sciences, Professor, Leader researcher, Holodomor Research Institute of the National Museum of the Holodomor-genocide, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5664-7060>
e-mail: marochkovasyl56@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Marochko, V. (2022). Ukrainian “kurkuls” – the victims of the Bolshevik policy of social-chauvinism. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 54-60. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Marochko

UKRAINIAN “KURKULS” – THE VICTIMS OF THE BOLSHEVIK POLICY OF SOCIAL-CHAUVINISM

Abstract. *The purpose of the article is a scientific and historical study of the political circumstances of the chauvinistic attitude of the Bolshevik totalitarian regime towards Ukrainian «kurkuls», to identify the factors of the situational interpretation of the socio-economic type of «kurkul farms».*

The scientific novelty consists in the theoretical substantiation of the concept of «social chauvinism», as well as in the coverage of this historical phenomenon in the Ukrainian village.

Conclusions. *In the 20th century two anti-human ideologies arose and functioned – national socialism in Germany and social chauvinism in the USSR. They differed in origin, but had a common feature – hatred of social, ethnic, national and political groups of society. The socio-political intolerance of the Bolsheviks towards the wealthy classes (entrepreneurs, farmers, wealthy peasants, artisans) was an organic component of their ideology, theory and practice of socialist construction. It is noted that the classic socio-economic characteristics of «Kurkul farms» in 1929 were supplemented by political and ideological labels in the conditions of collectivization and grain procurement. Under such circumstances, the quantitative growth of « kurkuls» was observed. Their social group was supplemented by “pidkurkulnyks”, “saboteurs”, “speculators”, “rural bourgeoisie”, etc. The historical form of realization of social chauvinism was the policy of dispossession (dekurkulization). It was carried out by confiscation of land and property, economic restrictions, administrative pressure, relocation of “kurkuls” to so-called “villages” and deportation outside the USSR. The liquidation of the “kurkuls” as a class actually ended in 1933, but the chauvinistic attitude towards their “remnants” (Stalin’s expression) did not disappear. The liquidation of the “kurkuls” turned out to be their banal economic robbery by the Soviet authorities.*

Key words: «kurkul», collectivization, grain procurement, dispossession (dekurkulization), Stalin, social-chauvinism, Holodomor.

Василь Марочко

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник, Інститут дослідження Голодомору Національного музею Голодомору-геноциду, Київ, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5664-7060>
e-mail: marochkovasyl56@gmail.com

Бібліографічний опис для цитування: Марочко В. Українські «куркулі» – жертви більшовицької політики соціал-шовінізму. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 54-60. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Marochko

УКРАЇНСЬКІ «КУРКУЛІ» – ЖЕРТВИ БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ПОЛІТИКИ СОЦІАЛ-ШОВІНІЗМУ

Анотація. *Метою статті є науково-історичне дослідження політичних обставин шовіністичного ставлення більшовицького тоталітарного режиму до українських «куркулів», виявлення факторів ситуативного тлумачення соціально-економічного типу «куркульських господарств».*

Наукова новизна полягає в теоретичному обґрунтуванні поняття «соціал-шовінізм», а також у висвітленні цього історичного явища в українському селі.

Висновки. *У ХХ ст. виникли і функціонували дві антигуманні ідеології – націонал-соціалізм у Німеччині та соціал-шовінізм у СРСР. Вони різнилися за походженням, але мали спільну ознаку – ненависть до соціальних, етнічних, національних і політичних груп суспільства. Соціально-політична нетерпимість більшовиків до заможних верств (підприємців, фермерів, заможних селян, кустарів) була органічним складником їхньої ідеології, теорії і практики соціалістичного будівництва. Зазначено, що класичні соціально-економічні ознаки «куркульських господарств» у 1929 р. доповнювалися політично-ідеологічними ярликами в умовах колективізації та хлібозаготівель. За таких обставин спостерігалось кількісне зростання «куркулів». Їх соціальну групу доповнили «підкуркульники», «саботажники», «спекулянти», «сільська буржуазія» тощо. Історичною формою реалізації соціал-шовінізму була політика розкуркулення. Вона здійснювалася шляхом конфіскації землі, майна, економічного обмеження, адміністративного тиску, переміщення «куркулів» на так звані «висилки» і депортації за межі УСРР. Ліквідація «куркулів» як класу фактично завершилася у 1933 р., але не зникло шовіністичне ставлення до їхніх «ремітків» (вислів Сталіна). Ліквідація «куркулів» виявилася їх банальним економічним пограбуванням радянською владою.*

Ключові слова: «куркуль», колективізація, хлібозаготівель, розкуркулення, Сталін, соціал-шовінізм, Голодомор.

Постановка проблеми. Історики десятиліттями вивчали політику розкуркулення у контексті теорії та практики класової боротьби, сталінських політичних репресій, селянського руху опору колективізації, а з кінця 1980-х рр. через виявлення причин Голодомору. Поза увагою перебуває політично-економічна мотивація системної ізоляції «куркулів», ідеологічне обґрунтування і прикладне застосування соціальної ненависті державних інститутів влади до заможних українських селян. Яка кількість господарств стала жертвою державного терору, соціальними ізгоями з ідеологічним тавром – «куркуль».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки незалежності України історики позбулися марксистсько-ленінської методології з її усталеною ідеологією про теорію класової боротьби. Українські історики почали вивчати систему приватного підприємництва у 1920-х рр.¹, економічні та організаційно-побутові основи селянських господарств². За історіографічною інерцією припускали наявність «нової буржуазії в роки непу»³. Переосмислення соціально-економічного типу селянських господарств, зокрема і «куркульських», постає у працях В. Лазуренка⁴, Ю. Свяця⁵. Термін «куркуль» є штучно вигаданим марксистами, який дуже прижився за більшовиків. «Вони, – як слушно зауважив С. Кульчицький, – могли оголосити «куркулем» кожного більш-менш заможного селянина і розчавити його силовими органами «робітничо-селянської» держави»⁶. Учений підкреслює, що політичні неологізми «куркуль», «підкуркульник» вирізнялися «туманністю критеріїв». Вони були достатньо вичерпно висвітлені у законодавчих актах, особливо у 1928–1929 рр. Ідеологічна прискіпливість спостерігалася під час хлібозаготівельних кампаній, які супроводжувалися репресіями проти заможних селян⁷. Отже, маємо різні концептуальні і фактологічні дискурси у висвітленні трагічної долі українських «куркулів». Постає одне, але дуже принципове питання: агресивне ставлення більшовиків до селян було ситуативно-рефлекторним (реакція на опір колективізації, хлібозаготівлі тощо) чи закономірним проявом теорії і практики соціал-шовінізму.

Мета. Зазначена історична і концептуальна дилема становить основний лейтмотив статті. Для її реалізації достатньо архівних документів, відтак маємо перейти від їх кількісного накопичення у збірниках до якісних узагальнень та наукових висновків.

Виклад основного матеріалу. Творцем ідеології соціал-шовінізму є Ленін, який використовував сам термін проти політичних опонентів і

«буржуазії». Соціально-політична нетерпимість до заможних верств суспільства виразно постає у роки жовтневого перевороту і червоного терору. Класова ненависть до соціальних груп, а у нашому випадку до українських селян-фермерів і сільських непахарів, нівелює програмні принципи соціалізму, тобто ладу соціальної рівності. Але більшовики сповідували і системно запроваджували найогиднішу форму державного соціалізму.

Українське селянство становило соціальну основу нації, вирізняючись етнокультурною і ментально-побутовою самобутністю. Українство не мало своєї національної буржуазії, але більшовики вигадали ідеологему про «буржуазний націоналізм» і «дрібнобуржуазні елементи» на селі. Їх виразником і представником були «куркулі». Облудна більшовицька термінологія поєднувала комбіновану ненависть до селян і українців загалом. Вона вражає своєю сатанинською винахідливістю та інституційно-політичною агресивністю у застосуванні. Націонал-соціалісти у Німеччині насаджували кольорові шеврони, тавруючи у такий спосіб потенційних жертв. Соціал-шовіністи з партквитками ВКП(б) щедро роздавали ідеологічні ярлики «куркуль», «підкуркульник», «саботажник», «ухильник» та «утримувач хліба», «спекулянт», «колишній петлюрівець» тощо.

У роки НЕПу більшовики не приховували свого ворожого ставлення до «куркулів», але стримувалися від масового терору, тому що заможні селяни були основними виробниками сільськогосподарської продукції. Доводилося «миритися», навіть допускали їх мирне «вростання» в соціалізм. Наприкінці 1920-х рр., коли НЕП згорнувся, змінилася не лише риторика, але і конкретні дії влади. На квітневому (1929 р.) пленумі ЦК ВКП(б) Сталін невтомно повторював терміни «куркуль» і «куркульські елементи». Вражає не його особиста та політична ненависть до українських селян, а серйозність намірів про їх фізичну ліквідацію. Проголошений ним наступ на «куркуля» мав конкретне політичне (усунення останнього «експлуататорського класу») та економічне завдання (максимальне вилучення селянського хліба). Намагаючись «організувати хлібозаготівлі», Сталін вдався до шовіністичного заклику «мобілізувати бідняцько-середняцькі маси проти куркульства» для системного і масового вилучення хліба⁸. Цинізм і зухвалість Сталіна, з якими він апелював до «правої опозиції», видавали його шовіністичну сутність. «Чому не можна іноді, при певних умовах застосувати надзвичайні заходи проти нашого класового ворога»⁹, – наголошував він. Кремлівський комірник був переконаний, що «куркулі»

1 Сушко О. Особливості становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду НЕПу (1921–1928): історико-теоретичний аспект. Київ: Преса України. 2003. 251 с.

2 Калініченко В. Селянське господарство України в період НЕПу: історико-економічне дослідження. Харків: Основа. 1997. 398 с.

3 Волосник Ю. Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. Харків. 2002. С. 214.

4 Лазуренко Ю. Куркуль чи господар? Селянська економіка як соціальна категорія. Черкаси: Ваш Дім. 2005. 219 с.

5 Святець Ю. Українське селянське господарство та нова економічна політика (кліометричний аналіз соціально-економічного процесу): Монографія. Дніпропетровськ: ДНУ. 2007. 216 с.

6 Кульчицький С. Голодомор як геноцид: труднощі усвідомлення. Київ: Наш час. 2007. С. 117.

7 Романець Н. Репресивна політика радянської влади в українському селі (1925–1939): монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов. 2014. 456 с.

8 Сталін Й. Твори. Т.12. К., 1950. С.85–92.

9 Ibid.

ніколи не віддадуть «нам свої хлібні надлишки добровільно по наших заготівельних цінах», тому радив застосовувати проти них репресії. У нього був історичний шанс: підвищити хлібозаготівельні ціни і купити хліб на зовнішньому ринку. Так би вчинив державний діяч, а не політик-шовініст.

«Надзвичайні заходи», згадані Сталіним, були вжиті у січні 1928 р. для стимулу хлібозаготівлі. Вони стосувалися переважно «заможного-куркульської частини селянства». У село повернулася ленінська продрозверстка, але у сталінському варіанті. Відбулося поєднання економічного терору, якого Ленін не виключав у роки НЕПу, з відвертими формами політичного терору. У січні-лютому 1928 р. влада вдалася до «примусового вивозу запасів зерно-хліба», тобто «натиску на заможну і куркульську частину селян»¹⁰. У звітах окрвиконкомів зустрічалася фраза «як надзвичайні заходи, так і заходи економічного тиску». Вона дуже влучно засвідчує сталінську формулу комбінованого наступу проти «куркулів»: економічне пограбування і політичні репресії. «Стимулом» для «примусового вивозу запасів зерно-хліба» стали адміністративно-репресивні методи впливу: самооподаткування, термінове стягнення сільгосподатку, кредитних видатків, кооперативних паїв, мірчука (натуральний податок з млинів). Для особливо «злісних утримувачів хліба» існувала «товарна репресія»: позбавлення селян права купівлі промислових товарів у кооперації: солі, сірників, керосину (гас). Вона стосувалася не лише заможних селян, але і незаможних. За невиконання натуральної повинності селян віддавали до суду. Серед засуджених селян Ізюмської округи умові терміни отримали 37,7%, позбавлення волі від року до трьох – 36,6%, від шести місяців – 11,5%, а 6,5% були оштрафовані¹¹. Конфіскація майна на суму 1000 рублів руйнувала господарство селянського двору.

Політика розкуркулення, тактику і стратегію якої розробив особисто Сталін, вирішувала прагматичні завдання: фізичне усунення «куркулів» з українського села, придушення їхнього опору, завершення колективізації та хлібозаготівельних кампаній. Залежно від зазначених обставин змінювалася ідеологічна риторика партійних функціонерів, а відтак і соціально-економічні ознаки самих «куркульських господарств». 3 липня 1929 р. ВУЦВК і РНК УСРР ухвалили постанову «Про заходи розкуркулення селян». Найвищі органи державної влади прагнули «приборкати куркульсько-спекулянтські елементи, що зривають постанову загальних зборів громадян щодо виконання планових завдань»¹². А завданням був сумнозвісний «хлібозаготівельний план». На ухильників чекав натурально-грошовий штраф у «межах до п'ятиразового розміру вартості хліба». Так діяла окупаційна влада в Україні.

Ідеологічна фразеологія («куркуль», «розкуркулення») була банальною ширмою, якою при-

кривалися політичні шахраї, цинічно грабуючи українських хліборобів. Останні були власниками вирощеного хліба, а їх вважали спекулянтами, вигадавши умови для його системного позбавлення. Достатньо одного ярлика «куркуль», щоб пригрозити хлібороба, зобов'язати його «добровільно» вивозити хліб до «червоних валок». 13 липня 1929 р. республіканський уряд довільно встановив соціально-економічні ознаки «куркульських господарств»: використання найманої праці, наявність млина, олійниці, круподерні, просорюшки, сушарки, вівночухральні, цегельні з механічним двигуном і «живим тяглом», помешкань промислового призначення; мають «нетрудові прибутки», коли розмір доходу на одного «ідця» селянської родини більше 300 руб., але не менше 1500 руб. на господарство¹³. Фактично було закладено політичну програму справжнього «розселення», тобто навмисного (штучного) «відстрілювання» самодіяльних селян, господарств підприємницького типу. Її виконання руйнувало економічно-матеріальні основи соціальної стабільності селянської родини, штовхаючи її у пекло Голодомору. Отже, влада свідомо узаконила принцип соціальної дискримінації в українському селі, дозволила сільським радам формувати списки «куркулів», започаткувавши потворні форми свавілля люмпенізованої публіки.

Застосування ознак «куркульського господарства» узгоджувалося із його соціальною поведінкою в умовах хлібозаготівлі. Приреченого на звання «куркуль» зобов'язували виконати так зване «тверде завдання», тобто індивідуально встановлений «план до двору» – продрозверстку за класовою ознакою. За таких обставин кількість «куркульських» господарств мала б неухильно зростати, враховуючи темпи проведення хлібозаготівельних кампаній та умови вилучення хліба. У 1927 р. вони становили 4,4% до загальної кількості селянських дворів, у 1929 р. – 2,6%¹⁴. В Україні було 5,2 млн дворів напередодні масової колективізації та ліквідації «куркулів» як класу¹⁵, відтак зменшення було істотне – з 229 тис. до 135 тис. У 1928–1929 рр. розкуркулили понад 33 тис. дворів, але в умовах згорання НЕПу спостерігалось «добровільне» розкуркулення, тобто підприємливі селяни продавали майно і розчинялися у містах, змінювали свій соціальний статус. А ті, котрі не встигли, потрапляли у «чорні списки» сільських рад. У 1930–1931 рр. з України депортували 63817 «куркульських господарств»¹⁶. Настав їх судний день, але праведниками були злочинці.

Одночасно з розкуркуленням, а можливо його допоміжним заходом і формою, відбувалася «ліквідація хутірського землекористування», яка не оминула і «бідняцько-середняцького землекористування». В обіжнику Наркомзему УСРР від 5 березня 1930 р. не передбачалося коштів на переселення житлових і господарських будівель. Ліквідація «куркульських хуторських господарств» відбува-

10 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. 36. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С. 26.

11 Ibid. Р. 27.

12 Ibid. Р. 101.

13 Ibid. Р. 107.

14 Водотика С., Мазур І. Зміни в соціально-класовій структурі селянства України. *Український історичний журнал*. 1983. №2. С.46.

15 Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Випуск перший. Харків, 1930. С. 16.

16 Земсков В. Спецпоселенці в ССРСР. 1930–1960. Москва, 2005. С.17.

лася за окремою директивою Наркомземсправ¹⁷. Методично і свідомо руйнували історичну самобутність українського селянства, його соціально-економічний уклад життя.

Ліквідація «куркульських господарств» вимагала відповідного обліку виселених за межі сіл, району та України. 21 травня 1930 р. Наркомземсправ УСРР склав аналітичну довідку в одному примірнику для «службового користування». Облік стосувався «куркульських господарств, що їм залишено право на землекористування» у 90 районах. Інспектори виявили 20425 дворів або 227 на один район. «Коли вважати, що наведені дані більш-менш репрезентують Україну в цілому, – наголошувалося у цьому документі, – можливо гадати, що таких господарств буде нараховано всього близько 1309 тис., або 12,6% від всіх господарств України, і прийнявши, що в цьому році в розкуркулення було втягнуто приблизно 71% куркульських господарств, одержимо всього близько 93 тис. таких господарств»¹⁸. Отже, загальна кількість зросла до 1,3 млн «куркульських» дворів, які становили не 12,6% , а 25% до загальної кількості селянських дворів в Україні напередодні колективізації. Так було «нараховано», але до якої загальної цифри «куркулів» стосувалися 12,6%. Можливо з іншими категоріями і соціальними групами селян, які перебували на хуторах, що підлягали переселенню. За таких обставин цілком «можливо гадати».

За межі України депортували пасивних і активних «куркулів», а дуже бунтівних відправляли до таборів. Переважна чисельність «розкуркулених» опинилася на «куркульських висилках». До них спрямовували з «обрізанами» нормами земельного наділу від 0,4 до 1,0 га на їдця, що пересічно припадало на один двір 3,4 га. Землевпорядники Наркомземсправ УСРР встановили загальний обсяг «куркульської землі» у 557 районах – 1430,0 тис. га. Отже, якщо її поділити на подвірну залишкову норму землекористування, то матимемо 420588 «куркульських дворів», виселених за межі сіл, тобто у 2 рази більше від 1927 р. і у три рази – від 1929 р. Закономірний наслідок політики соціал-шовінізму. У справжніх хліборобів відібрали понад 1 млн га землі, а вартість конфіскованого майна сягнула 40 млн руб. (понад 21 млн доларів США за тодішнім курсом)¹⁹. Масштаби економічного і матеріального пограбування заможних господарств потребують системного і окремого науково-історичного дослідження.

Доволі вражаюча, хоч і далеко неповна цифра матеріальних збитків від більшовицького терору проти українських хліборобів. Ліквідація «куркульських» господарств і форм «хутірського землекористування» мали безпосереднє відношення до зростання дитячої смертності у роки Голодомору. У 1935 р. український демограф А.Хоменко автори-

тетно стверджував, що у заможних родинах селян і на хуторах дитяча смертність була мінімальною²⁰. Вона була значно вищою у районах масової колективізації. Доволі цікаве спостереження авторитетного демографа і професійного статиста.

Колективізація і розкуркулення позбавили селян землі, майна, зерна, реманенту, худоби, тобто унеможливили належне протистояння стихійним викликам. У непристосованих колгоспних хлівах масового гинула худоба, яка донедавна була власністю селян. У січні 1931 р. Наркомземсправ повідомив ЦК КП(б)У про те, що внаслідок «нищення худоби, як і впливу попередніх недорідних років», весною 1930 р. поголів'я великої рогатої худоби зменшилося порівняно з 1928 р., на 23,5%, свиней – на 54,5%, овець – на 40%, птахів – на 41%²¹. Порівняно з 1927/28 р., валова продукція м'яса зменшилася на 117 тис. т, молока – на 474 тис. т, яєць – на 272 млн штук²². Стає зрозумілою висока дитяча смертність у дитбудинках, яких позбавили централізованого продовольчого постачання. У роки Голодомору поголів'я худоби і колгоспах і селянських господарствах катастрофічно зменшилося через накладання натурального штрафу у розмірі 15-ти місячної норми м'ясозаготівлі. Влада звинувачувала «куркулів» у «нищенні худоби», але знала про справжні причини занепаду тваринництва. Їх визнає і Сталін, але що з того.

Українських «куркулів» відправляли на «висилки» від 10 до 20 дворів, тобто відбувалася абсурдна сталінська ротація. Спочатку ліквідували «куркульське хутірське землекористування», а з сіл їх почали виселяти до соціальних резервацій. Для цього обирали непридатну для сільського господарства землю, віддалену до ринків збуту, великих річок, лісів, сіл та залізниць²³. Їх оподатковували за класовим принципом, стягували натуральну повинність, тобто створювали нестерпні умови для життя.

У колгоспах, до яких проникли «куркулі», відбувалося їх покріпачення шляхом зміни соціально-правового статусу. Вони звикли працювати і забезпечувати родину, а колгоспи з їхніми трудовими не створювали такої можливості. Вони мали переважати колишніх селян-одноосібників, привити колективно-стадні інстинкти, трудову дисципліну і готовність до жертвності задля ідей соціалізму і світлого майбутнього. Про щасливе повсякдення ніхто з партійного керівництва не думав і не дбав. Колгосп, яким його бачив Сталін, – це засіб для «видобутку» зерна, а не заклад соціального забезпечення. Станом на 1 серпня 1930 р. в Україні діяло 20461 колгосп, у яких перебувало 29,2% селянських дворів, тобто 5,9 млн осіб, а наступної весни 1931 р. вони охопили майже половину – 11,7 млн осіб²⁴. Натуралізація «колишніх куркулів» під колгоспників виявилася помилковою стратегією виживання та соціальної адаптації. Вони заробляли багато трудо-

17 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. 36. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С.154.

18 Ibid. P.203.

19 Ibid.

20 Хоменко А. Темпи спадання дитячої смертності в УСРР на початку першої п'ятирічки. *Профілактична медицина*. 1935. №8–9. С.89–96.

21 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. 36. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С. 271.

22 Ibid.

23 Ibid. P. 306.

24 Ibid. P. 226, 306.

днів, але їх не оплачували грішми і зерном, загримували повний розрахунок, що призвело до масової смертності від голоду.

Офіційно «куркулів» і «підкуркульників» до колгоспів не приймали. Їх виселили із сіл, але відносно заможні селяни-середняки, які записалися до них, ставали потенційними жертвами терору і штучного голоду. 7 січня 1933 р., тобто на Різдво, Сталін виголосив промову на пленумі ЦК ВКП(б). Він зазначив, що по селах добивають «останні рештки умираючих класів»²⁵. Не християнський жест для колишнього семінариста. Він закликав «покінчити з цими елементами швидко і без особливих жертв» для партії. Одночасно, як людина прагматична і дисциплінована, застеріг від помилкової тактики: «Продовжуємо шукати класового ворога там, де його немає вже, продовжуємо вести стару тактику спрощеної боротьби з куркульством, тоді як вона, ця сама тактика, давно вже застаріла»²⁶. Сталін продемонстрував неабияку художню майстерність, зобразивши соціально-антропологічний портрет «куркуля» серед колгоспників. «Шукають класового ворога поза колгоспами, шукають його у вигляді людей із звірячою фізіономією, з величезними зубами, з товстою шиєю, з обрізом в руках. Шукають куркуля, яким ми його знаємо з плакатів. Але таких куркулів давно вже немає на поверхні. Нинішні куркулі і підкуркульники, нинішні антирадянські елементи на селі – здебільшого люди «тихі», «солоденькі», майже «святі». Їх не треба шукати далеко від колгоспів, вони сидять в самому колгоспі і займають там посади комірників, завгоспів, рахівників, секретарів і т.д.»²⁷. Типовий соціально-психологічний портрет диктатора, який з патологічною підозрілістю виношував класових ворогів у колгоспних хлівах та коморах. Невгамовна кровожерливість, яка не вщухала навіть після знищення класичних «куркулів» і частини замаскованих під них «підкуркульників». Якщо голова правління видав зерно на трудодні, створив «страховий фонд», забезпечив харчування працюючих у полі колгоспників – він автоматично ставав «класовим ворогом». Сталін особисто попереджав їх від подібних дій, тому що колгоспники були його власністю, підневільними кріпаками. «Зрозуміло, що після таких «фондів» і видач на громадське харчування, після такої шахрайської демагогії, – наголошував він, – господарська міць колгоспу мусить бути підірвана, і для хлібозаготівлі не лишається місця»²⁸. Кремлівський володар полюбляв зневажливо говорити про «куркулів»: «клас є клас». За такої конфігурації можна перефразувати його тезу: «колгосп є колгосп», тобто засіб для виконання планів хлібозаготівлі, а не соціальний рай. Громадське харчування працюючих у полі колгоспників України скасували у грудні 1932 р., навіщо витрачати хліб на утримання ще живої «робочої сили».

Лаконічність сталінських фраз і оцінок не приховувала його «шахрайської демагогії», якщо справа стосувалася справжнього забезпечення людей. Його

шовіністичний вираз «куркулі розбиті, але вони не добиті» лише підбурював запопадливих активістів до злочинних дій, не кажучи про державні карально-репресивні органи. Політичний заклик Сталіна «добивати» замаскованих «підкуркульників» вони сприйняли як наказ. Лише за «крадіжку хліба», до якої селян підбурювали «куркулі», від жнив до початку грудня 1932 р. було засуджено 5215 осіб, з яких 174 до розстрілу, а решту до різних термінів ув'язнення – від 3 до 10 років²⁹. Арешти і суди відбувалися щодня, а на лаву підсудних сідали десятки тисяч українських хліборобів з ярликом «куркулів», «підкуркульників», «саботажників», «крадіїв соціалістичної власності». Колгоспний хліб, починаючи від 7 серпня 1932 р., вважався законною власністю держави. Його охороняли від реальних власників – колгоспників. Селян, які чинили опір свавіллю, влада називала терористами. Серед таких арештованих і засуджених терористів, «куркулі» становили 23,2%³⁰. Серед звільнених так звані «куркулі» становили 16,2%, тобто шовіністичний млин перемелював селянські долі, адже тавро «куркуля» передавалося дітям у соціальний спадок.

Засуджені селяни не дуже переймалися своєю долею, тому що життя на свободі означало свободу померти від навмисно організованого голоду. Перебування у засланні давало шанс на виживання. Мешканець с. Краснопілля Краснопільського району Харківської області О. Бесараб говорив односельчанам: «Хай судять та везуть звідцілья. Так хоч з голоду не вмреш, а дома коли залишимось, все рівно помремо»³¹. Між злом і ще дужчим злом – обирали найменше. Ярлик «куркуль» переслідував селянина усе його життя за радянської доби, а полеглого від голоду прибрала безіменна могила на краю сільського кладовища.

Перманентність соціально-класового рекрутства спостерігалася у роки Голодомору. Масова смертність українських селян від навмисно організованого голоду не зупинила Сталіна та його емісарів в Україні – Молотова, Кагановича. До «куркульської» когорти почали залучати сільських комуністів, уповноважених з хлібозаготівлі, запопадливих активістів. Вони соціально «породнилися», тому у сталінських таборах «опинилися». 14 грудня 1932 р. Сталін і Молотов підписали постанову про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі і Західній області, яка політично розширила «глитайську» зграю за рахунок «куркулів», «колишніх петлюрівців» і «офіцерів»³². До «куркульських елементів» долучилися «їх партійні і безпартійні прислужники», тобто класова ідеологема «куркуль» втратила її класичне соціально-економічне оформлення, перетворившись у формат звичайних політичних репресій. Усе це відбувалося на фоні згортання українзації, яку припинили згідно з цією постановою. Вона дозволила Косіору і Чубарю «призупиняти постачання товарами» сіл, тобто

25 Сталін Й. Твори. Т.13. Київ, 1951. С.210–212.

26 Ibid. P. 228.

27 Ibid. P. 229–232.

28 Ibid.

29 Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали. Київ, 2007. С. 447.

30 Ibid. P.466.

31 Ibid. P.469.

32 Ibid. P.475.

здійснювати терор голодом, виселяти «саботажників» з-поміж комуністів до «північних областей нарівні з куркулями». Отже, соціальний контингент спецпереселенців не обмежився «бородатими куркулями».

Політична акція розкуркулення переслідувала власну економічну стратегію, окрім ідеологічних складників. У 1929–1931 рр. приватний селянський сектор залишався основним постачальником зерна державі. Перші колгоспні жнива 1930 р. не увінчалися функціональною перемогою соціалістичного сектору. Колгоспи зібрали тоді 8,2 млн т, а радгоспи – 1,05 млн т, одноосібники – 13,6 млн т³³. Примусова колективізація, яка зруйнувала структуру зернового господарства України, не досягла «колгоспного дива». У 1929 р. селяни виростили врожай зернових культур 16,5 млн т, а колгоспи у 1933 р. зібрали 16,9 млн т, не кажучи про абсолютно провальні попередні роки. У 1930 р. усі разом зібрали 22,9 млн т, у голодному 1932 р. – 12,7 млн т, тому що сіяли сміттям і не досягли близько 3 млн га. Отже, втратили 10,2 млн т зернових культур.

Посилення обсягів хлібозаготівлі в усіх секторах, пошук і ліквідація «куркулів» вважалися соціальним пріоритетом влади. У червні 1931 р., коли українські хлібороби готувалися до жнив, до заготівельних контор надійшло 7,4 млн т хліба, з яких 4070437 т вивезли селяни³⁴. Селяни-контрактанти відвантажили 2,5 млн т, а «твердоздавці» (заможні-куркульські верстви) 641383 т. Влада, яка ненавиділа класових ворогів, підгодовувалася їхнім хлібом. Вона навіть встановила «норми» здавання зернових культур із урожаю 1931 р.: для «куркулів» 7 ц з га (виконали 4,4 ц), для одноосібників-контрактантів 8 ц з га (здали 7,2 ц)³⁵. За таких «норм» та умов визиску розпочався осінньо-зимовий похід у пекло Голодомору. Пересічна врожайність зернових становила тоді від 7,3 до 8,5 ц з га³⁶. У хлібозаготівельну кампанію 1931/32 р. «куркулів» зобов'язали здати 210455 т, а селян-одноосібників – 2 млн т хліба³⁷. Їх свідомо позбавляли хліба, стимулюючи навішуванням політично-ідеологічних ярликів, які означали позасудовий вирок.

Кремлівські головні агрономи не зважали на обмежену спроможність України, позаяк вважали її «житницею СРСР». Статистика зернового господарства українського села була невтішною. Співробітники ЦСУ УСРР повідомили уряд про те, що у 1930/31 р. хлібних культур (жито, пшениця) було 13,7 млн т, у 1931/32 р. – 10,9 млн т, а за прогнозами на червень 1932 р. їх гуртовий збір буде на 20,9% меншим³⁸. З дотриманням витратних норм зернових культур (харчування, сівба, утримання худоби) село споживало близько 15 млн т. Ситуація склалася загрозлива, а дилема катастрофічна за наслідками: недосів, падіж худоби, масова смертність селян. Сектор сільськогосподарської статистики ЦСУ УСРР запропонував

зменшити «в першу чергу норму харчування людно-сти, що минулого року досягла 17,5 пудів на душу» протягом року. Існувала так звана «голодна норма» – 14 пудів на «їдця». Вихід борошна на млинах був значно менший від початкової ваги зерна, але вирховували і мірчук (податок за помел).

Колгоспники і селяни-одноосібники, яких залишили в ізольованих та охоплених Голодомором селах, зазрили виселеним «куркулям». Масова смертність, епідемія тифу, випадки людодіства і божевілля людей – перетворили українське село на пекло. Виселення «куркулів» до північних районів Росії – велика соціальна трагедія, але не терор голодом із катастрофічними наслідками. У січні 1933 р. із Чернігівщини відправили до Архангельського краю 316 родин у складі 1320 осіб, тобто 4,2 особи на двір. На Дніпропетровщині вирядили два ешелони з 699 роїднами та 3337 особами і 700 одинаками, яких висадили на ст. Котлас і Моршенга 15 січня 1933 р. До Північного Казахстану вивезли 399 «куркульських» господарств (1877 осіб)³⁹. Отже, пересічно на один двір припадало 4,2–4,7 осіб. Скільки їх було депортовано з України? Системних досліджень немає. Історики послуговуються різними цифрами, починаю чи від 200 тис. дворів. У «Додатку» до книги «Перепис населення» названо цифру «хазяїв» (куркулів-орендарів) 284800 дворів, а також 12,5 тис. «приватних торговців» і 1500 «дрібних заводчиків», які «пішли у вічність»⁴⁰. Отже, проста «мужицька арифметика»: 284800 помножити на 4,4 маємо 1 253 120 осіб, яких депортували. Вони не вичерпують соціального контингенту «куркулів», адже більшість перебувала на «висилках» в Україні, «маскувалася» під «тихих» колгоспників. Одинаки, яких виселяли одночасно, становили 20,9% до кількості виселених роїдинами (приклад Дніпропетровщини).

Контингент «куркульської висилки» на території РСФРР, куди відправляли «спецпереселенців» з усіх «братніх» республік, досяг свого апогею у 1932–1933 рр. У зонах виселення на обліку перебувало 1 371 022 у січні 1932 р., а у 1933 р. 1 142 084 особи⁴¹. Від холоду і голоду тоді загинуло: у 1932 р. 89754 осіб, у 1933 р. – 151601 особа. Майже кожен шостий примусовий переселенець втік із зони. Українські «куркулі» становили 16,7% усього складу виселених осіб у 1930–1931 рр. Навіть у роки Голодомору до «куркульського заслання» прибули 340 тис. нових «куркулів», що засвідчує жорстокість і безглуздість сталінської політики соціал-шовінізму.

Висновки. Отже, узагальнюючи дослідження, необхідно визнати невідомі тожність націонал-соціалізму у Німеччині і соціал-шовінізму в СРСР, жертвами яких стали мільйони мирних людей. Обидві злочинні теорії та практики – політичний продукт тоталітарних режимів, маніакальних амбіцій психічно збочених вождів. Україна втратила самобутній соціально-економічний уклад роїдного

33 ЦДАВО України. Ф. 4402. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 6–9.

34 ЦДАВО України. Ф. 559. Оп. 1. Спр. 1654. Арк. 7.

35 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. Зб. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С.3 92–393.

36 ЦДАВО України. Ф. 4402. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 8.

37 ЦДАВО України. Ф. 559. Оп. 1. Спр. 1665. Арк. 30.

38 ЦДАВО України. Ф. 318. Оп. 1. Спр. 280. Арк. 6.

39 Голод в СССР. 1929–1934. В 3 т. Т.2. Июль 1932 – Июль 1933 / Отв. состав. В. Кондрашин. Москва: МФД. 2012. С. 34–346.

40 Додаток до книги «Перепис населення». Київ: Вид-во Акад. наук УСРР. 1936. 13 с.

41 Земсков В. Спецпоселенцы в СССР. 1930–1960. Москва: Наука. 2005. С.22–23.

фермерства, уособленням якого були справжні українські хлібороби, а не «куркулі».

Історики обмежуються цифрою розкуркулених 200–285 тис. дворів. Вона, на мою думку, є неповною. Колективізація і розкуркулення ліквідували подвірний сектор українських сіл шляхом усуспільнення і виселення за межі України. Танув самотній соціально-побутовий уклад життя українських хліборобів. Селяни ставали колгоспниками, але їхні батьківські двори фізично залишалися їхньою власністю. Одноосібники не змінили соціального статусу, а господарства перебували на обліку сільрад. Вони разом представляли селянський сектор. У 1931 р. існувало 4864650 дворів, тобто колгоспників і одноосібників, а у 1933 р. – 3943961, з яких «усуспільнених» – 3694895, приватних селянських – 240066⁴². Отже, за роки Голодомору кудись зни-

кли 929689 дворів. Якщо врахувати 285 тис. депортованих, то однак лишається 644689 загадкових привидів у селах. Біженці поверталися до сіл і родин. Засуджені за кримінальними статтями селяни потрапляли до таборів, але лишалися члени їхніх родин. Господарства були розорені за невиконання хлібозаготівлі, податків, натурального штрафу та інших натуральних повинностей. Напередодні колективізації в Україні було 54700 сіл і селищ, у яких від голоду вимирали цілі родини, тому на 645 тис. дворів припадає 2,6 млн осіб, які зникли без вісти. Можна дискутувати довкола достовірності й вичерпності цієї цифри, яка є гіпотетичною, але кількість зниклих господарств є історично-статистичним фактом.

References:

1. Volosnyk, Yu. (2002). *Nova burshuasija Ukrainy ta rozvytok pryvatnopidpryemnyz'koi dijaj'nosti na finansovomu rynku v roky nepu*. [The new bourgeoisie of Ukraine and the development of private business activity in the financial market during the NEP years]. Kharkiv: NMZ «SD». [in Ukrainian].
2. Vodotyka, S. & Mazur, I. (1983). Zminy v sozjal'no-klasovyi strukturі seljanstva Ukrainy. [Changes in the social-class structure of the peasantry of Ukraine] *Ukrains'kyi istorychnyi zhurnal*. [Ukrainian historical journal]. 2, 42–51 [in Ukrainian].
3. *Holod v SSSR. 1929–1934*. [Famine in the USSR. 1929–1934 In 3 volumes. V.2. July 1932 - July 1933] (2012) (Ed. V. Kondrashyn) Moskva: MFD, 2.
4. Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini: dokumenty i materialy / Uporjad. R.Pyrih (2007). Kyiv: Vyd. Dim Kyivo-Mohylanska akademija. [in Ukrainian].
5. Dodatok do knyhy «Perepys naseleennja» (1936). Kyiv: Vyd-vo Akad. nauk [in Ukrainian].
6. Zbirnyk statystychno-ekonomichnykh vidomosteï pro sil's'ke hospodarstvo Ukrainy. Vypusk 1. (1930). Kyiv: Vyd-vo «Narodne hospodarstvo a oblik» [in Ukrainian].
7. Zemskov, V. (2005). *Spezposelenzy v SSSR, 1930–1960*. Moskva: Nauka [in Russian].
8. Kalinichenko, V. (1997). *Seljans'ke hospodarstvo Ukrainy v period nepu: Istoryko-ekonomichne doslidzhennja*. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
9. Kolektyvisatsija i holod na Ukraini. Zbirnyk dokumentiv a materialiv / Uporjad. H.M.Mykhailenko, E.P.Shatalina (1993). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Kul'chyt'skyi, S. (2007). Holodomor 1932–1933 rr. jak henozyd: trudnoshchi usvidomlennja. [Holodomor as genocide: difficulties of awareness]. Kyiv: Nash chas. [in Ukrainian].
11. Lasurenko, V. (2005). Kurkul chy hospodar? Seljans'ka ekonomika jak sozjalna katehoriya. [Toad or master? Peasant economy as a social category] Cherkasy: Vash dim. [in Ukrainian].
12. Romanetz, N. (2014). Represyvna polityka radjans'koi vlady v ukrains'komu seli (1925–1939). [The repressive policy of the Soviet authorities in the Ukrainian countryside (1925–1939)] Kryvyi Rih: Vyd. Roman Kozlov. [in Ukrainian].
13. Svjatez, Yu. (2007). *Ukrains'ky seljans'ke hospodarstvo ta nova ekonomichna polityka (kliometrychnyi analiz sozjalno-ekonomichnoho prozesu)*. [Ukrainian peasant economy and new economic policy (cliometric analysis of the socio-economic process)] Dnipropetrovsk: DMU. [in Ukrainian].
14. Stalin, I. (1950). *Tvory*. [Writings], Kyiv: Polityvdav, 12. [in Ukrainian].
15. Stalin, I. (1951). *Tvory*. [Writings]. Kyiv, 13. [in Ukrainian].
16. Sushko, O. (2003). *Osoblyvosti stanovlennja ta funkcionuvannja pryvatnoho pidpryemnytva v Ukraini periodu NEPu (1921–1928)*. [Peculiarities of the formation and functioning of private entrepreneurship in Ukraine during the NEP period (1921–1928): historical and theoretical aspect]. Kyiv: Presa Ukrainy. [in Ukrainian].
17. Khomenko, A. (1935). *Tempy spadannja dytjachoi smertnosti v USRR na pochatku pershoï p'tyrichky*. [The rate of decline in child mortality in the USSR at the beginning of the first five-year period]. *Profilaktychna medyzyzna*. [Preventive medicine]. 8–9, 89–96. [in Ukrainian].
18. *Zbirnyk statystychno-ekonomichnykh vidomosteï pro sil'ske hospodarstvo Ukrainy*. [Collection of statistical and economic information on agriculture of Ukraine]. (1929). Kharkiv, 1.
19. Zemskov, V. (2005). *Spetsposelentsy v SSSR. 1930–1960*. [Special settlers in the USSR. 1930–1960]. Moskva: Nauka. [in Russian].
20. Zentral'nyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady Ukrainy (ZDAVO Ukrainy). Fond 4402. Opys 1. Sprava 225.
21. ZDAVO Ukrainy. F. 559. Op.1. Spr. 1654, 1665.
22. ZDAVO Ukrainy. F. 318. Op.1. Spr. 280.

Надійшла до редакції / Received: 20.04.2022

Схвалено до друку / Accepted: 13.05.2022

42 Колективізація і голод на Україні. 1929–1933. 36. док. і матер. Друге видання. Київ, 1993. С. 300, 456, 636; ЦДАВО України. Ф. 4402. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 6–9; Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Випуск 1. Харків, 1929. С.116–117.

Методологія, історіографія та джерелознавство аграрної історії

Methodology, historiography and source studies of agrarian history

УДК 477.4:262.14(058.244)«19»

DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Prysiazhniuk

Yuriy Prysiazhniuk

PhD hab. (History), Professor of the Department of History of Ukraine,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy. Cherkasy. Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>

e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

Bibliographic Description of the Article: Prysiazhniuk, Y. (2022) Methodical aspects of teaching agricultural history (in the late 18th – early 19th century) in general secondary education institutions. *Ukrainysky Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 27, 61-66. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Prysiazhniuk

METHODICAL ASPECTS OF TEACHING AGRICULTURAL HISTORY (IN THE LATE 18TH – EARLY 19TH CENTURY) IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. Purpose. The purpose of the research involves the optimization of modern methods of teaching the agricultural history of Ukraine (in the late 18th – early 19th century) in the ninth grade of the institutions of general secondary education.

Scientific novelty. The author proposes and substantiates the working hypothesis that relatively more filling of educational programs with agrarian topics (content), in particular in relation to the end of the 18th – the first half of the 19th centuries, is demanded by science and social needs. Concretely, this expediency is motivated by at least several factors. First of all, the originality of the history of Ukraine precisely in the context of the dominance of the agrarian (agricultural) way of life of the majority of the population in it, as well as a rather long period of preservation of the foundations of traditional society in the conditions of its «too slow» modernization (primarily in the mental aspect). Secondly, the challenges facing the Ukrainian public in understanding its future historical «depeasantization». Thirdly, the relevance of the research tasks of the «peasant nation» problem, as it is formulated by modern European historiography.

Conclusion. The teaching of various aspects of the agrarian history of Ukraine at the end of the late 18th – early 19th century in general secondary education institutions was analyzed. The author substantiates the position on preserving the relevance and significance of teaching the agricultural past at the stage of transition of secondary schools to the New Ukrainian School, based on current legislation, guided by their own long-term professional practice and, moreover, generalized experience of fellow teachers. The general result of the study is that in recent decades, interest in the agricultural history of Ukraine has declined markedly, which is not entirely justified, especially given the didactic and educational challenges facing Ukrainian society today.

The author proposes and substantiates the hypothesis that the state of historical science and modern Ukrainian society is in demand for a «return» to a greater «replenishment» of the curriculum of general secondary education institutions, in particular the end of the late 18th – early 19th century. This expediency is motivated by several factors. First, the originality of the history of Ukraine, precisely in the context of the dominance of the agrarian (agricultural) way of life of the majority of the population, a long period of preserving the foundations of traditional society in its «too slow» modernization (especially in the mental aspect). Secondly, the challenges facing the Ukrainian public in understanding its future historical «resettlement». Third, the relevance of the study of the problem of «peasant nation», as it was formulated in modern European historiography. The author sees further prospects for methodological improvement in the idea of students acquiring the necessary competencies based on the creation of interdisciplinary knowledge.

The proposed theoretical and practical perspectives of the study give reason to believe that teaching the history of Ukraine in general secondary education, especially in the context of its agricultural component, needs significant correction. The author considers it expedient to significantly transform the content of this discipline, paying attention to the new methodological support of this process.

Key words: village, peasantry, peasant nation, agrarian society, agriculture, test, methodology.

Юрій Присяжнюк

доктор історичних наук, професор кафедри історії України,

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8324-4681>

e-mail: yu-prysyazhnyuk@ukr.net

Бібліографічний опис для цитування: Присяжнюк Ю. Методичні аспекти викладання аграрної історії кінця XVIII – першої половини XIX ст. у ЗСО. *Український селянин*. 2022. Вип. 27. С. 61-66. doi: 10.31651/2413-8142-2022-27-Prysiazhniuk

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ. У ЗЗСО

Анотація. *Мета* розвідки – з огляду на сучасні вимоги, оптимізувати методичні прийоми викладання історії України кінця XVIII – першої половини XIX ст. у дев'ятих класах.

Наукова новизна. Автор пропонує й обґрунтовує робочу гіпотезу про те, що порівняно більше наповнення навчальних програм аграрною тематикою (змістом), зокрема щодо кінця XVIII – першої половини XIX ст., затребувано наукою та суспільними потребами. Конкретно така доцільність мотивована щонайменше кількома чинниками. По-перше, самобутністю історії України саме в контексті домінування в ній аграрного (сільськогосподарського) способу життєдіяльності більшості населення, також – досить тривалим періодом збереження основ традиційного суспільства в умовах його «занадто уповільненої» модернізації (насамперед у ментальному аспекті). По-друге, викликами, які постають перед українським загалом у розумінні його прийдешнього історичного «розселення». По-третє, актуальністю завдань дослідження проблеми «селянська нація», як вона сформульована сучасною європейською історіографією.

Висновки. Спираючись на положення чинного законодавства, зокрема й галузевих нормативно-правових актів, керуючись власною професійною практикою та, принагідно, узагальненим досвідом колеґ-учителів, автор робить обґрунтовані висновки про збереження та зростання актуальності викладання аграрної минувшини на етапі переходу закладу загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО) до НУШ. Подальші методичні вдосконалення автор вбачає в ідеї набуття учнями потрібних компетентностей на основі творення міждисциплінарних синтезів-знань.

Проаналізовано викладання різних аспектів аграрної історії України кінця XVIII – початку XIX ст. у закладах загальної середньої освіти. Автор обґрунтовує позицію щодо збереження актуальності та значущості викладання аграрної минувшини на етапі переходу загальноосвітніх навчальних закладів до Нової української школи, спираючись на чинне законодавство, керуючись власною багаторічною професійною практикою та, більше того, узагальненим досвідом колеґ-педагогів. Загальний підсумок дослідження полягає в тому, що за останні десятиліття інтерес до історії сільського господарства України помітно знизився, що не зовсім виправдано, особливо зважаючи на дидактичні та освітні завдання, які постають сьогодні перед українським суспільством.

Автором запропоновано та обґрунтовано гіпотезу про те, що стан історичної науки та сучасного українського суспільства вимагає «повернення» до більшого «поповнення» навчальних програм закладів загальної середньої освіти, зокрема кінця XVIII – поч. XIX століття. Така доцільність обумовлена кількома факторами. По-перше, своєрідність історії України, саме в контексті домінування аграрного (землеробського) способу життя більшості населення, тривалого періоду збереження основ традиційного суспільства в його «надто повільній» модернізації (особливо в психічному аспекті). По-друге, виклики, які постають перед українською громадськістю в осмисленні її майбутнього історичного «переселення». По-третє, актуальність дослідження проблеми «селянської нації», як вона була сформульована в сучасній європейській історіографії. Подальші перспективи методологічного вдосконалення автор вбачає в ідеї набуття студентами необхідних компетентностей на основі створення міждисциплінарних знань.

Запропоновані теоретичні та практичні аспекти дослідження дають підстави вважати, що викладання історії України в системі загальної середньої освіти, особливо в розрізі її аграрної складової, потребує суттєвої корекції. Автор вважає за доцільне суттєво трансформувати зміст цієї дисципліни, звернувши увагу на нове методичне забезпечення цього процесу.

Ключові слова: село, селянство, селянська нація, аграрне суспільство, сільське господарство, тест, методика.

Постановка проблеми. Тематика аграрного суспільства, яке в советську добу професійні дослідники інтерпретували через поняття «класова боротьба» чи порівняно нейтральний термін «масова історія», а в період державної незалежності України – частіше всього як минувшину українського села (селянства), лишається затребуваною і в науковому, і дидактичному значеннях. Це не означає, що її функції не зазнали змін у концептуальному розумінні. Варто лише переглянути зміст сучасних підручників для середніх і старших класів ЗЗСО, як стає зрозуміло, що за останні десятиліття навчальний контент аграрної історії, а відтак і її просвітницька роль помітно трансформувалися.

Обравши для дослідження період кінця XVIII – першої половини XIX ст. (до 1860-х рр.), першочергову увагу звертаємо на змістовне наповнення тематичних уроків та їхнє методичне забезпечення. Зі зрозумілих причин запропоновані нами дидактичні розробки й завдання мають бути орієнтованими на запити дев'ятикласників.

Формулюючи проблему розвідки комплексно, дотримуємося думки, що будь-який варіант методичного забезпечення навчального процесу потребує від учителя вирішення питання вибору/відбо-

ру. Справа в тому, що ефективність кожного уроку надто залежить від уміння оптимізувати процедуру комплектації наративу конкретними фактологічним матеріалом і власне методичними прийомами. У наш час це нерідко доводиться робити в майже екстремальних умовах, скажімо, коли вчителю-практику випадає мати справу з радикальним і безальтернативним скороченням (обмеженням) аудиторних годин. Тому фахове «розміщення» всієї минувшини України в лімітовану кількість діалогів із учнями вимагає від нього великої майстерності. Оскільки вчитель приречений на відбір, для нього важливо підійти до цієї процедури без зайвого формалізму. Ліпшими, на нашу думку, є такі підходи: 1) проблемне подання тематичного матеріалу; 2) термінологічний (поняттєвий) аналіз ключових подій (явищ); 3) персоналізоване бачення історичних епох (культур). Ці мірки-критерії дають змогу зосередитися на зручних для сприйняття учнями мікро-історичних сюжетах і в такий спосіб продуктивно прояснити суттєві аспекти історичного процесу як такого. Водночас вони не лише уможливають економію дефіцитного часу, а й додатково поживляють інтерес аудиторії до історії. Авторський досвід засвідчує, що це особливо ефективно тоді,

коли об'єктами аналізу стають «живі» люди, тобто історичні постаті, з якими, про чи навколо яких учителю вдається вибудувати оригінальні й розвиваючі комунікації з учнями. Загалом же в цьому контексті аграрна історія таїть як широкі пізнавальні можливості, так і очевидні методологічні пастки.

Мега розвідки ґрунтована на ідеї, що «без всебічного, по суті перманентного процесу вивчення минулого селянства» неможливо збагнути сутності історії такої «землеробської» країни, як Україна¹. У цьому разі її визначаємо конкретно потребою оптимізації методичних прийомів викладання історії України кінця XVIII – першої половини XIX ст. у дев'ятих класах ЗЗСО.

Виклад основного матеріалу. Однією з зазначених вище пасток є помітна тематична невідповідність змістовного наповнення календарного планування, що його дотепер рекомендує Міністерство освіти і науки України. Справа в тому, що про аграрне суспільство як таке мова в ньому взагалі не йде, тоді як поява наступного в історичній перспективі індустріального суспільства репрезентована досить наполегливо й переконливо.

Аби зрозуміти ситуацію краще, ширше торкнемося програмно-дидактичних аспектів викладання історії України в першому півріччі дев'ятих класів, які так чи так пов'язані з аграрною тематикою. Отож, щодо періоду кінця XVIII – першої половини XIX ст., то в державній програмі наразі йдеться про «добу модернізації, соціально-економічне становище населення (десь як відгомін советської історіографії – Ю. П.), село як центр традиційної культури, чумацький промисел, кризу кріпосницької системи, Йосифінські реформи, соціальні протести, повсякденне життя, становище жінки»². Зайвий раз переконуємося, що жодного акценту на «аграрність» традиційного суспільства тут не зроблено. Для порівняння, друга половина XIX ст. буде представлена аграрним «сегментом» дещо щедріше. Автори програми виокремлюють там «Велику реформу 1861 р., модернізацію сільського господарства, соціально-економічний розвиток регіонів, розширення внутрішнього ринку, зміни в соціальній структурі суспільства, селянську реформу в Австрійській імперії (1848), кооперативний рух та трудову еміграцію»³. Нарешті, початок XX ст. презентують «столипінською аграрною реформою, змінами у світовідчутті людей (треба думати, що й селян)»⁴. Хоча й у цьому разі такі важливі аспекти як Селянська революція (з 1902 р.), селянські бунти 1906-го та наступних років, аграрне питання в українських фракціях Державної думи пропонують вивчати в дещо завуальованому вигляді – їх розміщено в контекст більш загальних тем, як, приміром, «Події революції 1905–1907-х рр. в Україні» та ін.

Також у державній програмі зовсім мало місця відведено аграрній історії поляків, євреїв, дещо

краще, але все ж недостатньо – господарюванню на землі німецьких та інших колоністів. Таку вибірковість пояснюємо певною традицією змістовного компонування шкільних навчальних програм. Вона сформувалася орієнтовно в 1990-х рр., коли в умовах кризи «марксистсько-ленінської» методології науковці й методисти перебували в пошуках альтернативних парадигм історичного минулого. Автори навчальних програм керувалися пересічно не інноваційними на той час науковими поглядами та підходами, а намагалися передусім «вписатися» в нову політичну кон'юнктуру. По суті це була невинувато спрощена відповідь на складне питання. У такий спосіб чиновники намагалися чимшвидше задовольнити все те ж нове державне замовлення, що фактично означало заміну комуністичного ідеологічного підґрунтя на національне (націоналістичне) при збереженні вірності самій монометодології. Підтвердженням такого повороту у вищій школі стало повсюдне запровадження замість «Історії КПСС» нової обов'язкової навчальної дисципліни – «Історії України». Ситуація була типовою для всієї системи освіти, щоправда, у середній школі цей перехід виявився дещо гнучкішим. Основна відмінність полягала в тому, що кожний учитель тоді отримав можливість проявити власне ставлення до «націоналізованого» предмету. Тож, одні вчителі, переважно люди старшого віку, спокійно «дочитували історію» за старими конспектами, принагідно відкидаючи саму ідею внесення якихось змін до звичних для себе наративів, другі, а це переважно молоді колеги, навпаки, прагнули якомога швидше впоратися з «білими плямами» історії й опанувати національний дискурс. Недоліком діяльності перших був нездоланий консерватизм мислення з «методами минулого чи позаминулого століття», тоді як других – ментальна орієнтація на так звану «єдино-правильну» модель інтерпретації минулини⁵. Упоратися з цією залежністю вдавалося далеко не всім.

Окреслений стан справ зумовив саме ту структурну колізію, яка визначена як предмет нашого пізнавального інтересу. Своїм змістом масова історія, що була такою популярною в советській історіографії через зобов'язання істориків обґрунтувати процеси й тенденції «наростання класової боротьби», якимось несподівано почала втрачати свою привабливість. Кажучи інакше, сталий інтерес до селянської «боротьби проти поміщицько-капіталістичного гноблення... кріпосництва», водночас перестав спокушати і дослідників, і вчителів, і учнів⁶. Це, щоправда, викликало стурбованість окремих представників академічного наукового середовища, проте їхні заклики продовжувати комплексні дослідження соціально-економічної проблематики, які лунали на адресу молодших науковців (найчастіше в університетських аудиторіях), лишалися непочу-

1 Борjak Т. Усноісторичні джерела про подвірні обшуки під час Голодомору 1932–1933 рр. в Україні і на Кубані. *Етнічна історія народів Європи*. 2022. Вип. 67. С. 82–91.

2 Власов В. Історія України. Київ: Літера ЛТД. 2017. С. 18.

3 Ibid. С. 129.

4 Ibid. С. 234–235.

5 В'ятрович В. Нотатки з кухні «переписування історії». Київ: Наш Формат. 2021. С. 223.

6 Кондуфор Ю. Історія Української РСР: короткий нарис. Київ: Наукова думка. 1981. С. 232.

тими. Зрештою, певну позитивну відповідь на цю колізію буде дано, проте її якість, надто щодо сучасного ((пост)модерного) методологічного обґрунтування історико-аграрних студій, а відтак і методичного забезпечення навчального процесу, бажатиме кращого.

На цій суперечності варто зупинитися докладніше, адже маємо справу, з одного боку, зі старими/новими підходами до тлумачення масової (у цьому випадку аграрної, сільськогосподарської, селянської) історії, з іншого, – з особливостями залучення отриманих знань до викладання їх учням середньої (базової) ланки ЗЗСО, зокрема дев'ятикласникам.

Уважне знайомство зі структурою та змістом нині використовуваного вчителями багатьох навчальних закладах підручником із історії України (під редакцією В. Власова) дає підстави з іншого боку вказати на вищезазначені загальні невідповідності. Вони стосуються все тієї ж «несподіваної» появи індустріального (чи модерного) суспільства, до того ж автор не оминув увагою актуальних для такого методологічного зміщення пріоритетів – етносу, нації, національного відродження, національної самосвідомості. Віддаючи саме їм належне, він лише принагідно нагадав, що «протягом XIX ст. соціальний поділ населення не відзначався строкатістю», а при тому ще й на початку XX ст. «93% українського населення Російської імперії становитимуть селяни»⁷. Власне ця статистика дає підстави вести мову про довготривале збереження в Україні аграрного (домодерного) суспільства, про що в програмі й підручнику не йдеться.

Репродукція добре відомої картини І. Їжакевича «Кріпаків міняють на собак» (1952), яка розміщена в згаданому виданні, цілком однозначно підсилює враження, що автор прагне нав'язати вчителю й учням соціально-правову оцінку становища панщинників і не претендує на соціокультурний вимір їхнього місця й ролі в історії. Виходить, що кріпаки – це верства населення, яка постає як така, що «позбавлена найелементарніших людських прав», але чому не та, яка є «носієм духовності та національної ідентичності». Тобто, на нашу думку, даремно проігноровано ту обставину, що вже через одне-два покоління селян про них доведеться писати в дусі концепції чеського вченого М. Гроха, пропонуючи три добре знані сучасним дослідникам фази націотворення «бездержавного народу» – від «наукового зацікавлення» до «патріотичної агітації» та «масового національного руху»⁸. І в цій трансформації пересічному сільському люду буде відведено роль об'єкта, а не суб'єкта історії – попервах його вичатимуть, далі відкриватимуть для себе його (на-

родні) «скарби» (культуру, мову, історію), зрештою, проголошуватимуть його «безсмертність», пробуджуватимуть, творитимуть з ним «національне громадянське суспільство». І все це завершиться «розгортанням політичної мобілізації з перспективою вибороти політичну автономію» чи державну незалежність⁹.

Безпосереднє знайомство дев'ятикласників із «українськими аграріями» першої половини XIX ст. починається з добре відомого історикам сюжету про «безкарне гноблення країни (України. – Ю. П.) пігмеями-тиранами (російськими чиновниками – Ю. П.)»¹⁰. «Стаючи поміщиками», вони використовували свою владу «з нечуваною жорстокістю, що робило їх об'єктом проклять нещасних (українських – Ю. П.) селян»¹¹. Щоправда, дещо нижче по тексту розміщено зображення селянської родини (сім'ї) за вечерею. Принагідно зазначено, що ця реконструкція виконана на основі образотворчих та етнографічних матеріалів Черкащини. У вічі впадає чистий, добротний, навіть вишуканий одяг людей, особливо нарядний вигляд має традиційне вбрання жінок, що назагал мало кореспондується з вищезазначеними «нешчастями»¹². Така «даніна етнографії» помітно контрастує з наведеним описом соціального становища кріпаків. Поширене поняття «народ» цілком виправдано вжито в дусі самої епохи, тобто співзвучно зі словами «простолюд», «мужики», «селяни», «люди», а не нація¹³.

Наприкінці першого параграфу підручника запропоноване коротке знайомство з життям українського села. Аби надати своєму тексту рис правдивості, автор процитував фрагмент вірша Т. Шевченка, яким, знову ж таки, ідеалізував цей традиційний світ («...Село на нашій Україні – Неначе писанка, село...»)¹⁴. Власне внутрішній устрій села та життя в ньому людей подав як певну суміш історії, обрядів, ритуалів, повсякденних турбот мешканців. Основну ж провину за бідність та негаразди більшою мірою поклав на тогочасні політичні й соціальні еліти, але не самих селян: «Кріпосницькі відносини гальмували розвиток селянського землеробства та тваринництва. Селяни-кріпаки не були зацікавлені в кращому обробітку не тільки поміщицької землі, а й своїх наділів»¹⁵.

Щодо сіл Галичини, Закарпаття, Буковини першої половини XIX ст., то про них у підручнику сказано зовсім мало. Акцент зроблено на все тому ж повсякденному житті, яке «мало чим відрізнялося від попередніх (історичних – Ю. П.) часів»¹⁶. Аби підсилити цю тезу, автор навів фрагмент історичного документу – спогади Я. Головацького про його особисте життя серед селян. Воно виявилось

7 Власов В. Історія України. Київ: Літера ЛТД. 2017. С. 9.

8 Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2019. С. 47.

9 Ibid.

10 Власов В. Історія України. Київ: Літера ЛТД. 2017. С. 5.

11 Ibid.

12 Ibid. С. 8.

13 Присяжнюк Ю. Поняття «народ» у ретроспекції українських і польських інтелектуалів XIX ст. *Rozdroża. Polsko-ukraiński dyskurs humanistyczny*. 2013. С. 202.

14 Власов В. Історія України. Київ: Літера ЛТД. 2017. С. 12.

15 Ibid. С. 13.

16 Ibid. С. 21.

не таким «романтичним», як здавалося цьому відомому діячеві раніше: «Я пізнав незavidне життя хліборобів, що дотепер уявлялося мені в рожевому світлі, безжурною ідилією»¹⁷. Це дає нам підстави розмірковувати – чи виправдано було в такому разі обмежувати виклад навчального матеріалу історією повсякдення, тим більше робити це на тлі очевидної суперечності між зображеннями селян у романтичному стилі й реалістичними текстами про них?

У спробі дати відповідь на поставлене питання звертаємо увагу на додаткові можливості організації та сучасного методичного забезпечення навчального процесу. Водночас, особистий практичний досвід спонукає до педантичного аналізу історичних термінів, визначення основних напрямів розвитку, висловлювання аргументованих суджень щодо розуміння історичних подій, явищ, тенденцій, а також історичних постатей. Цю інтелектуальну роботу має виконувати вчитель. Він же не повинен уникати й більш відповідальної своєї місії – прививати учням уміння/навички віднаходити потрібну інформацію (фактологічний матеріал), комплексно використовувати підручник (також додаткові джерела, зокрема й статистику), при можливості – порівнювати різні інформаційно-аналітичні блоки дидактичної літератури з історії України та всесвітньої історії, встановлювати синхронність подій та ін., зрештою, опрацьовувати мапи як особливі джерела інформації.

Керуючись методологічним принципом, що наукові знання історії починаються з уявлення, учителю слушно буде цілеспрямовано попрацювати саме над поглибленням розуміння учнями тих явищ, які були притаманні аграрній історії першої половини ХІХ ст. У такий спосіб корисно буде допомогти їм з'ясувати сутність кріпосницької системи як такої. Кожне з запропонованих для аналізу явищ потребуватиме «праці» саме образної уяви, зокрема й щодо аналізу факту перебування багатьох земель по суті в монопольній власності поміщиків. До цього додаватиметься низка характерних рис і відмінностей, як-от наявність певної кількості землевласників із інших соціальних прошарків (купців, духовенства, селян), бодай часткова втрата на той час вотчинних ґрунтів власне дідами, а ще регіональні особливості та ін. Серйозною системною трудностю тут, очевидно, буде звернення уваги учнів на селян, які належали тим же поміщикам, але самі землі у власності не мали, користувалися наділами. Для кріпаків ці «довічні» ділянки були своєрідним джерелом існування, а самим поміщикам – «механізмом» забезпечення їх господарки робочими руками.

Відповідно до потреби глибокого розуміння цієї кріпосницької системи вважається, що дідиці зобов'язані були надати селянам у їхнє постійне користування присадибну землю, польові наділи та угіддя. Попервах може здатися, що на практиці так воно й було. Проте в реальному житті все виглядало якраз до навпаки: «пожиттєву зобов'язаність» від-

чував не поміщик, а селянин. Беручи до уваги ці та інші обставини, учні мають добре продумати, так би мовити, «виробничі» та повсякденно-побутові відносини між цими двома «класами». Підсилити ці міркування-знання треба буде належним усвідомленням статусу кріпаків, які були безправними настільки, що фактично становили поміщицьке «майно», «селюків-хохлів», «бидло» (тут як порівняння з робочою худобою)¹⁸. Щоправда, і тут далеко не все однозначно, позаяк у цих «безмовних рабах» доречно буде разом відчутти й віднайти і колишню «козацьку вольницю», і прийдешніх «вільних хліборобів»¹⁹. Зробити це не так просто, як може здатися попервах, бо навіть попри центральне місце в сучасній українській історіографії козацької теми, добре зрозумілу в останні десятиліття «деяку її кон'юнктурність», воно – козацтво, як соціальна категорія, лишається «недостатньо розробленим»²⁰.

Не все однозначно має бути трактовано щодо натурального характеру господарства, адже втягування сільської людності в товарно-грошові відносини – це не лише констатація регіональної спеціалізації, скажімо, Півдня України, а й обов'язкова «присутність» в аналітичних розмислах чорноморських міст-портів, відхожих промислів, усе ще актуального для абсолютної більшості мешканців наддніпрянських сіл чумацького промислу та ін. Виходитиме так, що ментально селянин жив у традиційному світі, тоді як у своєму повсякденні таки починав оту, поки-що ледве вловиму для його усвідомлення модернізацію. Традиційність «трималася» завдяки примітивному рівню техніки й технологій, фактичній відсутності удосконалень у цій сфері. Чи не найдосконалішим знаряддям праці лишався важкий плуг, запряжений 3–4 парами волів; щодо технологій, то переліг (здебільшого на Півдні) поєднувався з двопіллям і трипіллям, про багатопілля ж не було ще й мови.

Ще раз наголосимо: історичні зміни в розвитку господарства й соціальної сфери, які підважували й поступово руйнували кріпосницьку систему, відбувалися без ідейного осмислення їх селянами. Вони, приміром, лишалися надто далекими до життєвих труднощів своїх власників, їхніх фінансових проблем, складних банківських операцій чи, скажімо, викликів, пов'язаних із кабалою та розоренням. Помітно відчутнішим для простолюду був перехід із натурального оброку на грошовий, бо це означало, що в селян з'явилися додаткові негаразди, наприклад зі збутом вирощеного врожаю. І вже зовсім не в «модернізованому» вигляді, а радше в морально-психологічному поставала перед кріпаками посесія, коли «злих» і «недобрих» людей у їхньому особистому житті помітно збільшувалося.

Загалом пропонувати аналіз проблеми кризи кріпосницької системи учням потрібно на широкому тлі історичних процесів та життєвих обставин, передусім політичних (адміністративних) рішень,

17 Ibid.

18 Вілсон Е. Українці: несподівана нація. Київ: «К.І.С.». 2004. С. 135.

19 Дружинин Н. Государственные крестьяне и реформа П. Д. Киселева. Т. 1. Предпосылки и сущность реформы. Москва: Из-во АН СССР. 1946. С. 85–87.

20 Литвинова Т. «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці ХVІІІ – у першій половині ХІХ століття (ідеологічний аспект). Дніпропетровськ: ЛІРА. 2011. С. 41.

звичайних норм, «підсилених» звертанням до долі окремих людей (зокрема й представників «мовчазної більшості»), статистичних даних²¹. Власне робочі гіпотези мають бути сформульовані на належному (доступному) теоретичному рівні й, так би мовити, «за межами» тогочасних стереотипних уявлень і думок мільйонів сільських людей, їхніх щоденних молитов, повсякденних захоплень, зітхань, тужинь, плачів.

А ще варто враховувати, що понад половину всіх селян підросійської України становили ті з них, які мешкали на казенних землях – державні та удільні (мали окремий статус до 1838 р.). У 1837–1841 рр. їх із подушного оброку перевели на грошовий, а невдовзі, у 1847–1848 рр., реформою міністра П. Кисельова для них запровадили (чи впровадили) систему самоврядування [див. 8]. Проте й це, знову ж таки, лише зовнішній бік справи. Без проникнення у внутрішній (паралельний) світ учителю складно буде допомогти учням подолати стереотипи шкідливого відчуття «безпросвітної відсталості» українців, патріархальності «своєї історії» та «провінціалізму» української історіографії на тлі провідної західної науки. До арсеналу вчителя пропонуємо ідею перенесення дидактичних акцентів із соціальних конфліктів «на дослідження співпраці, співіснування, добросусідства та приязні», а також «соціокультурної гармонії»²². Як справедливо зазначає польська дослідниця Е. Доманська, у цьому разі «потенційна історія відкриває можливість для побудови (інакшої – Ю. П.) історії, яка посиляється на ідею симбіозу як підставу співіснування»²³.

Висновки. Історія України доби кризи кріпосницької системи, як вона представлена в змісті

чинних методичних рекомендацій та дидактичній літературі для ЗСОО, потребує суттєвої корекції, зокрема й у змістовно-методичному аспекті. Багато років історики звертали увагу, але мало що коригували в тому контексті, що за чисельністю сільської людності та її соціокультурним впливом на всі сторони життя, включно з наукою, літературою, мистецтвом, політикою, аграрне суспільство виявилось недостатньо оціненим. В умовах поліваріативності методологічних підходів, якими рясніє сучасна історіографія, окремі епізоди про селян, насамперед щодо констатації їхнього традиційного («незмінного від часів Київської Русі») укладу та бліц-описів повсякденності, і надалі не забезпечують належної репрезентації картини тогочасного життя людей. Протиставлення ж «землеробів» (селян) і «степовиків» (козаків), на чому часто тепер наголошують автори, вносить додаткову складність у розуміння української («малоросійської») спільноти доби «початків модернізації». Такий стан справ, що перевіреним особистим досвідом викладання протягом багатьох років історії України в 9-х класах однієї з черкаських гімназій, спонукає нас дотримуватися запропонованих у цій статті критичних оцінок і рекомендацій.

Подяка. Автор щиро вдячний редакційній колегії за сприяння в публікації результатів проведеного дослідження.

Фінансування. Автор не отримав жодної фінансової підтримки для написання статті.

References:

1. Boriak, T. (2022). Usnoistorychni dzherela pro podvirni obshuky pid chas Holodomoru 1932–1933 rr. v Ukraini i na Kubani [Oral historical sources about house-to-house visits during the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine and the Kuban]. *Etichna istoriia narodiv Yevropy*, 67, 82 – 91. [in Ukrainian].
2. Domanska, E. (2006). Rechi yak inshi. [Things like others]. *Eidos*, 2, 1, 125 – 143. [in Ukrainian].
3. Druzhinin, N. (1946). Gosudarstvennye krestianie i reforma P. D. Kisielieva. [State peasants and the reform of Kiselyov P.], 1. Priedposylky i sushchnost reformy. Moskva : AN SSSR. [in Russian].
4. Istoriiia Ukrainkoï RSR. (1981). [History of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
5. *Istoriiia Ukrainy*. (2017). [History of Ukraine]. Kyiv: Litera LTD. [in Ukrainian].
6. Lytvynova, T. (2011). «Pomishchyt'ska pravda». Dvorianstvo Livoberezhnoi Ukrainy ta selianske pytannia naprykintsi XVIII – u pershii polovyni XIX stolittia (ideolohichnyi aspekt) : monohr. [«Landlord's Truth». The nobility of the Left Bank of Ukraine and the peasant question in the late eighteenth – in the first half of the nineteenth century (ideological aspect)]. Dnipropetrovsk : LIRA. [in Ukrainian].
7. Prysiazhniuk, Yu. (2013). Poniattia «narod» u retrospektsii ukrainskykh i polskykh intelektualiv XIX st. [The concept of «people» in retrospect of Ukrainian and Polish intellectuals of the XIX century]. *Rozdroza. Polsko-ukrainski dyskurs humanistyczny*. Redakcja naukowa : R. Dymczyk, I. Krywoszeja, N. Morawiec. Częstochowa ; Humań ; Poznań: Wydawnictwo «Taurus», 201 – 208. [in Ukrainian].
8. Riabchuk, M. (2019). Dolannia ambivalentnosti. Dychotomia ukrainskoï nacionalnoï identychnosti – istorychni prychny ta politychni naslidky. [Overcoming ambivalence. The Dichotomy of Ukrainian National Identity – Historical Causes and Political Consequences]. Kyiv: IPIEND. I. F. Kurasha NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
9. Viatrotych, V. (2021). Notatky z kuchni «perepysuvannia istorii» [Notes from the kitchen of «rewriting history»]. K. : Nash Format. [in Ukrainian].
10. Wilson, E. (2004). Ukraintsi : nespodivana natsiia. [The Ukrainians : Unexpected Nation]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 15.03.2022

Схвалено до друку / Accepted: 20.04.2022

21 В'ятрович В. Нотатки з кухні «переписування історії». Київ: Наш Формат. 2021. С. 223.

22 Доманська Е. Речі як інші. *Ейдос*. 2006. №2. 1. С. 133.

23 Ibid. С. 134.

Рецензії

Reviews

УДК: 274:2(477)049.32

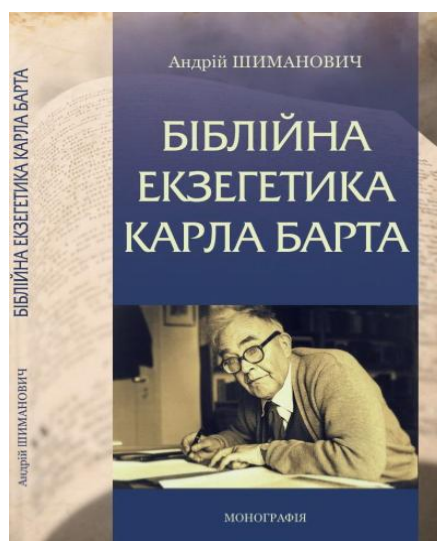
DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Bobryk

Andrii Bobryk*PhD in Theology,**Master of History and Law,**Researcher at the Center for the Study of the Heritage of New Martyrs and Confessors of the 20th Century, Kyiv, Ukraine*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1141-6637>e-mail: bobrik.andrei2017@ukr.net**KARL BARTH'S HERITAGE IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN THEOLOGY**

(review of the monograph: Shymanovych A. The Biblical Exegesis of Karl Barth. Cherkasy, 2022)

Андрій Бобрик*доктор філософії зі спеціальності богослов'я,**магістр історії і права,**співробітник Центру дослідження спадщини Новомучеників і Сповідників XX століття, Київ*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1141-6637>e-mail: bobrik.andrei2017@ukr.net**СПАДЩИНА КАРЛА БАРТА В УКРАЇНСЬКОМУ БОГОСЛОВСЬКОМУ КОНТЕКСТІ**

(рецензія на монографію: Шиманович А. Біблійна екзегетика Карла Барта. Черкаси, 2022. 184 с.)

The monumental heritage of the Swiss theologian Karl Barth (1886-1968) is a powerful example of an ambitious attempt to carry out a comprehensive reflection on the fullness of God's revelation, and to construct a coherent conceptual theological system on the basis of many decades of prominent intellectual activity. Few would disagree that Karl Barth was a dominant figure in the 20th century Christian theology and undoubtedly the most prominent figure in post-Reformation Protestant theology. Moreover, each representative of the future generations of theologians in the 2nd half of the 20th century simply could not ignore Barth's work and had to react in one way or another to Barth's proposed vision of God's reality and the history of mankind's salvation in Jesus Christ.

In the 19th century, under the influence of the Enlightenment's anthropocentric ideas, the attention of theologians was mainly focused on human religious experience (pietism, romanticism). But it was Barth who became the revolutionary figure not only by reversing the development of Western theology. At the same time, he turned the theological lens anew to the side of contemplation not of creature but of the Creator by moving away from liberal theology to the newly established dialectical theology (theology of crisis). Hans Urs von Balthasar noted that this turn had been accompanied by the reactualization of analogia entis concept (Barth's idea of analogia fidei or analogia relationis) which had created the "theoretical grammar" for building a living relationship with God, which is quite

important and significant nowadays for human beings tending to turn a living faith into dead and meaningless forms of simulacra (Jean Baudrillard).

First of all, it should be noted that the monograph under the title “The Biblical Exegesis of Karl Barth” by Andrii Shymanovych is a complete individual theological work which – without any exaggeration – can be regarded as a significant intellectual contribution to the development of modern Ukrainian theology. The basic factor that allows us to assert the uniqueness of this publication is that we deal with the first Ukrainian-language monograph about the most prominent theologian of the 20th century that has been brought to the attention of the Ukrainian theological community. The book by A. Shymanovych contains a comprehensive analysis of the main principles of Karl Barth’s neo-orthodox biblical exegesis viewed upon in the context of entire set of socio-political factors that had influenced the formation of Barth’s theological methodology. In the era of the quantum revolution, in the context of the pluralistic postmodern paradigm’s dominance (when not only new meanings are discovered, but it is also claimed that there are many meanings and none of them has an essential advantage over the others) Karl Barth’s all-encompassing and filigree substantiated doctrine of the Word of God as the witness to the God’s revelation, his traditional for the Calvinist theology emphasis on the undeniable sovereignty of God in his attitude towards human beings (and not on human views on God), Barth’s desire to integrate the Holy Scripture into Christian communities’ life as the sole arbiter for all forms of Church activity, - all this sheds a bright light and creates a solid basis for the postmodern society in the quantum picture of the world. The multiplicity of meanings is the multifaceted revelation given to people by one God. The discovering of these and other important aspects of Barth’s theological mentality emphasizes the uniqueness of A. Shymanovych’s monograph as well as the indisputable relevance of this book for further theological and philosophical studies in modern Ukraine.

The absolute importance of this book also lies in the fact that it reveals a systematic theological reflection on the Christocentric character of Barth’s biblical exegesis with its teleological ecclesiocentrism, which may be regarded as quite significant for supradenominational theology of today. This main topic is carried out by Shymanovych in the context of several subdivisions of Barth’s theology: cosmogony, anthropology, amartology, ecclesiology, and Mariology. In addition, such an approach makes it possible to analyze the veracity of modern Church’s kerygma that is being proclaimed in the liturgical life of Christian communities, as well as it provides a theoretical basis for checking the adequacy of all other aspects of Church communities’ practical life at the beginning of the 21st century.

The author also substantiates the point of view that the radical Christocentrism of Barth’s theology is also of considerable importance for theological epistemology because according to Barth’s conclusions the personality of Jesus Christ is the only unique way for a person to truly know the Triune God and to find his or her authentic identity. Shymanovych masterfully reveals the connection between the anthropology of the great Swiss and Christological issues with trinitarian insights, reminding us that the primary value of a human person lies in his/her being the image and likeness of God, not the servant of any ideology or artificially constructed system of pseudo-religious

ideas. This is what exactly can be regarded as an urgently important message for the entire modern world, especially in the period of Russia’s full-scale aggression against Ukraine, which is closely related to the dehumanization of a human, the deprivation of his/her metaphysical value, as well as the extreme ideologization of the Church (namely, Russian Orthodox Church). Such impregnation of the Church with ideological patterns carries out an unjustified reduction of the God-human essence of Christ’s Church to the level of just one of many other social institutions, and nullifies its primary heavenly calling to be a herald of the Word of God, not a servant of authoritarian secular power.

Among other advantages this monograph has not only great theoretical and practical potential for the intensification of ecumenical dialogue, but it also can join in strengthening the development of confessional theological schools and theological faculties of higher educational institutions in modern Ukraine, since it takes into account and comprehensively reproduces the significant degree of influence of Karl Barth’s intellectual activity upon theological seminaries and universities all over the Western world.

A characteristic feature of the reviewed monograph is sufficient validity of judgements, balanced conclusions, and clarity of wording presented by the author. Also of particular value is the involvement of leading modern English-language sources on the given topic into author’s research process. The book contains many interesting thoughts and author’s conclusions which make a tangible intellectual contribution to modern Ukrainian theology.

It remains to express the hope that this book will not be the last in the creative researches of A. Shymanovych, and will also be the beginning of a new wave of academic interest in the theological heritage of Karl Barth, causing a public discussion among representatives of the Ukrainian intellectual community, namely, philosophers, theologians, historians of ideas, as well as not indifferent Christians and ordinary believers of modern church communities of any denomination. After all, Barth’s unparalleled greatness and the universality of his theology to a certain extent nullify any of our pretended advantages of one over another. It is no coincidence that the German theologian Paul Althaus claimed that “compared to Karl Barth, we are all just dwarfs”.

Finally, it is worth noting that Andrii Shymanovych’s monograph “The Biblical Exegesis of Karl Barth” is undoubtedly a great achievement and a significant contribution to the field of modern theological research in Ukraine which fully meets established academic standards. The author uses a reliable methodology, refers to the relevant works of Ukrainian and foreign researches, and also goes from the purely theological to the interdisciplinary field of humanitarian study. Therefore, this monograph has all the grounds to serve as a reliable foundation for further academic research in the field of historical theology, ecumenical studies, philosophy of religion, biblical exegesis, hermeneutics, and other area of modern Ukrainian humanitarianism.

Надійшла до редакції / Received: 25.03.2022

Схвалено до друку / Accepted: 10.05.2022

УДК: 340.12+323.27(091)](049.32)

DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27-Kornovenko

Serhii Kornovenko

PhD hab. (History), Professor, department of archeology and special branches of historical science, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>
 e-mail: s-kornovenko@ukr.net

STATES AND REVOLUTIONS**(review of the monograph: Kononenko Y, Dzholos S. State and revolutions. Cherkasy, 2022.)****Сергій Корновенко**

доктор історичних наук, професор, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

ДЕРЖАВИ І РЕВОЛЮЦІЇ**(рецензія на монографію: Кононенко Ю., Дзолос С. Держава і революції. Черкаси, 2022. 316 с.)**

Reviewed monograph by Y. Kononenko and S. Dzholos on the topic «The State and Revolutions» is undoubtedly extremely timely and relevant. This work is devoted to a very important matter – the search for the true nature of revolutions and the determination of their impact on the existence of society.

In their work, the authors cover a wide range of theoretical and practical issues related to an attempt at a revolutionary restructuring of society, and point out the many issues that inevitably arise in doing so. Thus, the authors draw attention to numerous troubles caused by historical and recent «colour» revolutions, in particular the so-called «Arab Spring», which, in fact, led to the destruction of Libyan statehood, the devastation of Syria, mass victims and numerous sufferings of the peoples of many countries of the world.

The authors critically interpret the so-called «the right to revolt» and point out that in modern times, in the conditions of the republican form of government and periodic elections, it has, in fact, almost completely lost its meaning and transformed into the «right to peaceful gatherings, rallies, marches and demonstrations», the participants of which are no

longer have the right to resort to violent actions. At the same time, the monograph reasonably notes that in the event that peaceful gatherings, rallies, marches and demonstrations turn into mass riots, the state has the right to take measures for self-preservation and protection of public interests from illegal encroachments. Also, the authors proposed a system of proposals regarding the realization of the right to peaceful gatherings, rallies, marches and demonstrations in civilized forms and highlighted the basic principles of the state's activities to ensure the welfare of society and prevent revolutions and their destructive consequences.

Thus, summarizing what has been said, it is worth saying that the reviewed monograph fully meets the established requirements, reflects deep theoretical work of the authors, contains a number of practical recommendations aimed at solving important theoretical and practical political and legal issues, and deserves a high positive evaluation. All this gives reasons to recommend the reviewed work for publication.

Надійшла до редакції / Received: 23.03.2022

Схвалено до друку / Accepted: 010.05.2022

УДК 94 (477) (08)
У – 45

ISSN 2413-8142 (Print)
ISSN 2788-5364 (Online)
DOI: 10.31651/2413-8142-2022-27

Наукове видання УКРАЇНСЬКИЙ СЕЛЯНИН

ВИПУСК 27
(Збірник наукових праць)

Відповідальна за випуск – *Ю. Г. Пасічна*
Комп'ютерна верстка – *А. І. Берестовий*

Український селянин: зб. наук. праць / За ред. С.В. Корновенка. – Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2022. – Вип. 27. – 70 с.

Матеріали пропонованого увазі читачів збірника наукових праць охоплюють широке коло питань із аграрної історії. Авторами статей розкрито різні аспекти з історії селянства за умов соціокультурних, соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій другої половини XIX – XX ст., Голодомору-геноциду 1932 – 1933 рр., належну увагу приділено методичним аспектам викладання історії у закладах загальної середньої освіти.

У рецензіях проаналізовано монографію А. Шимановича, присвячену біблійній екзегетиці Карла Барта, та Ю. Кононенка і С. Джолоса, що стосується держави і революції.

Видання збірника наукових праць сприяє ґрунтовному вивченню аграрної історії.

Для науковців, викладачів, здобувачів освіти, широкого кола фахівців гуманітарного профілю і всіх, хто цікавиться аграрною історією.

Підписано до друку 16.06.2022. Формат 84x108/16. Гарнітура Таймс.
Папір офсет. Ум. друк. арк. 8,6. Тираж 300 прим.
Надруковано з оригінал-макету:
ПП Чабаненко Ю.А. Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39; тел.: (0472) 45-99-84; E-mail: office@2uppost.com